TRONDHEIM KOMMUNE

Dette dokumentet er skannet og publisert av Trondheim byarkiv, Trondheim kommune.
This document is scanned and published by The Municipal Archives of Trondheim.

Trondheims bybilde (1978)

Innstilling fra Antikvarisk utvalg
Trondheim kommune

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Trondheims bybilde (1978)

Innstilling fra Antikvarisk utvalg
Trondheim kommune

2. utgave, 2. opplag 1978

Fra sammendraget:

Antikvarisk utvalg legger med dette fram sin innstilling om verneverdig bebyggelse i Trondheims sentrale bystrøk. Utvalgtet har også vurdert andre særtrekk som knytter seg til Trondheims historiske bybilde, så som landskapsformer og parkanlegg, byplanlmessige kvaliteter, tekniske anlegg...

...Trondheim har kvaliteter som gjør den interessant i Europeisk arkitektursammenheng og særtrekk som gjør den til et sted med egenartet karakter, et sted som styrker beboernes identitetsfølelse...

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

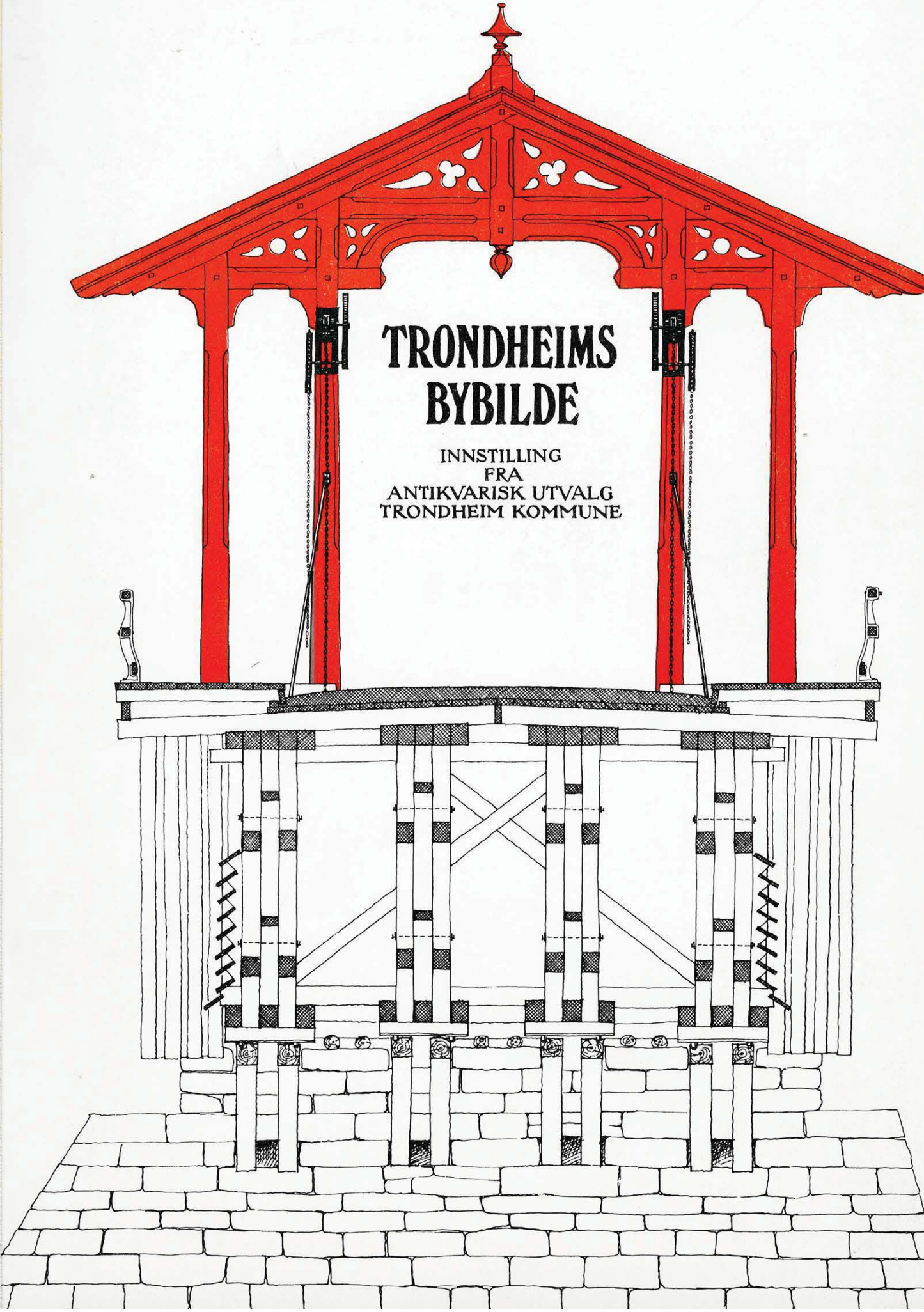

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

TRONDHEIMS BYBILDE

INNSTILLING OM VERNEVERDIGE BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØER I TRONDHEIMS SENTRALE OMRADER

ANTIKVARISK UTVALG
TRONDHEIM KOMMUNE
1976

2. UTGAVE, 2. OPPLAG 1978

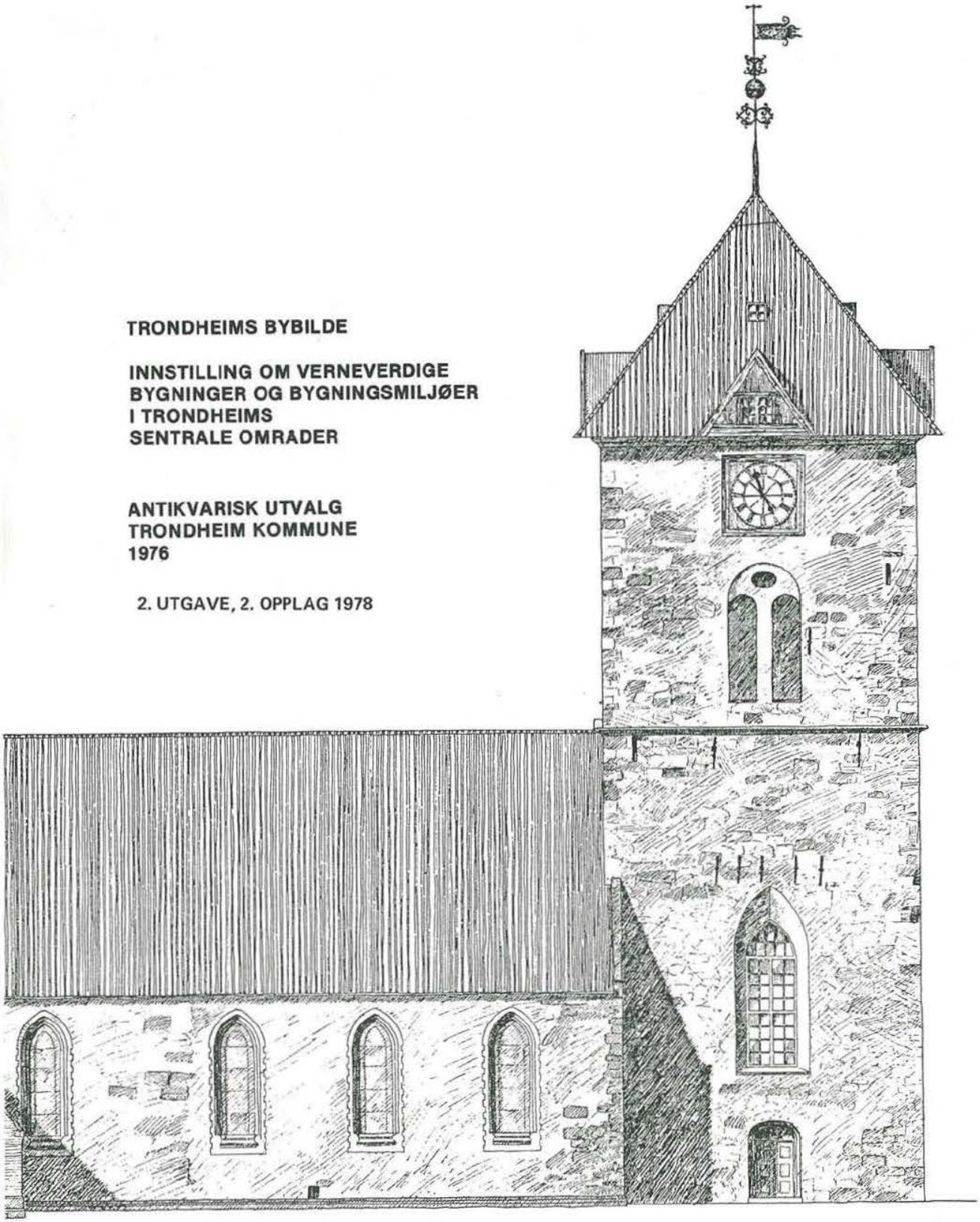

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Innhold

		Side
	Sammenfatning	1
1	Bakgrunn	5
2	Arkitekturvern	9
3	Trondheim bybilde som verneobjekt	13
	3.1 Landskapet	14
	3.2 Bystrukturen, gatenettet	15
	3.3 Bygningene	17
4	Forutsetninger for planarbeidet i Trondheim	23
5	Byens utvikling	27
	5.1 Fra Olav Tryggvason til Svartedauen	27
	5.2 Fra Svartedauen til Cicignon	38
	5.3 Fra Cicignon til Stadsingeniør Dahl	42
	5.4 Militærbyen Trondheim	70
	5.5 Fra Stadsingeniør Dahl til vår tid	73
	5.6 Vinduer og portaler	91
6	Byvandring	113
7	Sikring av verneverdig bebyggelse	149
	7.1 Lovverket	149
	7.2 Sikring av enkeltbygninger	153
	7.3 Fornyingstiltak i den eldre bebyggelsen	157
	7.5 Planlegging og forvaltning	158
8	To eksempler	161
	8.1 Holstveita 9	161
	8.2 Ilsvikøra	166
	Bilag	

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Sammenfatning

Antikvarisk utvalg legger med dette fram sin innstilling om verneverdig bebyggelse i Trondheims sentrale bystrøk. Utvalget har også vurdert andre særtrekk som knytter seg til Trondheims historiske bybilde, så som landskapsformer og parkanlegg, byplanmessige kvaliteter, tekniske anlegg.

Innstillingen tar sikte på å gi en helhetsvurdering av de kvalitetene man forbinder med Trondheims bybilde. En summarisk historisk framstilling viser hvordan bybildet er blitt til, og hvilke spor av den lange utviklingsprosessen man finner i dag. Videre har vi forsøkt å skissere et generelt grunnlag for arkitekturvern, basert bl.a. på Amsterdam-deklarasjonen som avsluttet Det europeiske arkitekturvernåret 1975. På dette grunnlaget er Trondheims bybilde vurdert som "arkitekturvernobjekt". Ønsket om å bevare Trondheims særpregede bybilde er holdt opp mot andre ønsker for byutviklingen for å finne samsvar og motsetninger.

Antikvarisk utvalg legger ikke fram noen fullt utarbeidet bevaringsplan for byen, man påpeker hva utvalget mener er verdifullt, og som planleggerne bør ta hensyn til. Innstillingen gjennomgår det lovverket som kan brukes til å fremme arkitekturvern, og foreslår konstruktive tiltak for å fornye bybildet på en antikvarisk forsvarlig måte. Ved en "kritisk byvandring" pekes konkret på verneverdige kvaliteter og på forbedringstiltak som bør settes i verk. Innstillingen omhandler to planeksempler: For bevaring og utbedring av et kommunalt eid boligområde, og for restaurering modernisering av et privateid hus (Ilsvikøra og Holstveita 9).

I tillegg til denne innstilling er utarbeidet et "antikvarisk register" med data og tilstandsvurdering for enkeltbygningene.

Amsterdam-deklarasjonen slår fast at arkitekturvern ikke bare dreier seg om framstående monumentalbygg, men like mye om anonyme bygningsmiljøer og områder som har historisk eller kulturell interesse. Lokalforvaltningene tillegges stor betydning i forvaltningen av den felles-europeiske arkitekturarv.

Det historisk framvokste bybildet har en historiefortellende, en estetisk og en sosial funksjon i dagens og fremtidens samfunn. Det må derfor være riktig å se på det historien har avsatt av spor i Trondheim som en arv det er vår plikt å la våre etterkommere få nyte godt av.

Å verne om Trondheims bybilde vil i første omgang si å bli klar over hva det er bygd opp av, og så å trekke opp retningslinjer for å verne om og understreke dette.

Trondheim har kvaliteter som gjør den interessant i europeisk arkitektur-sammenheng og særtrekk som gjør den til et sted med egenartet karakter, et

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

sted som kan styrke beboernes identitetsfølelse. Disse verdiene er sammenfallende.

I europeisk arkitektursammenheng er Trondheim i første rekke TREBYEN, en av Europas største, med sammenhengende trehusbebyggelse fra Steinberget til Lademoen. Den urbane trehusbebyggelsen i Trondheim spenner over et tidsrom på 300 år, men med tradisjoner tilbake til de nederste lagene i de arkeologiske gravfeltene.

Like verdifulle som denne helheten er bare Stiftsgården, Erkebispegården og Nidarosdomen, men selvsagt knytter det seg også interesse til en rekke andre enkeltbygninger, og denne interessen ser ut til å stige med årene.

Som byplanhistorisk dokument vil vi framheve kombinasjonen mellom middelalderens veiter og Cicignons reguleringsplan og kontrasten mellom Cicignons strengt regulerte midtby og den selvgrodde bebyggelsen i de gamle forsteder Bakklandet, Ila og Ilsvikøra.

Det som gjør Trondheim til et sted med identitet, er kombinasjonen landskap – byplan – bygningsstruktur – enkeltbygninger, og det at denne spesielle kombinasjonen er framkommet som resultat av en lang historisk prosess som er spesiell for Trondheim.

Når vi skal trekke opp retningslinjene for vern om disse kvalitetene, er det like viktig å finne ut hvordan man kan ta vare på helheten som å knytte "antikvarisk ekspertise" til enkelte klenodier.

De enhetlige trehusområdene kan vernes om på to måter: Ved at nye bygninger som settes inn i disse områdene i høyde og utstrekning innordner seg helheten, og ved at detaljene i helhetsbildet ikke brytes i stykker. Det skjer i dag en utskifting av de tradisjonsbærende elementene i bybildet med bygninger og bygningsdeler (vinduer, inngangspartier, fasadematerialer), som utelukkende er teknisk/økonomisk vurdert. Denne utviklingen virker nedbrytende på det verneverdige bybildet og er ofte i strid med bygningslovens bestemmelser om å ivareta estetiske verdier. Samtidig forfaller en stor del av den eldre bebyggelsen.

En bevarende byfornying som tar vare på kvalitetsfylte og tradisjonsbærende bygninger og bygningsgrupper og som utbedrer og videreutvikler Trondheims spesielle karakter, er i samsvar med andre uttrykte målsettinger for byutviklingen. Ut fra Antikvarisk utvalgs vurdering må de sentrale bystrøk behandles med stor pietet slik at planer for gatebruk og gjennomføring av annen regulering (slik Norsk Vegplan II forutsetter) ikke forringer eller ødelegger Trondheims særegne og antikvarisk verdifulle kvaliteter.

En rekke norske byer har vedtatt bevarende reguleringsplaner for sine tradisjonelle bysentra. Spesielt kan framheves Oslo og Stavanger, hvor det meste av sentrumsområdene er regulert til "spesialområder som søkes bevart på grunn av sin kulturhistoriske verdi".

Med nærmere begrunnelse i vedlagte innstilling vil Antikvarisk utvalg tilrå følgende:

1. De generelle retningslinjer for arkitekturvern som er gitt i Amsterdam-deklarasjonen, underskrevet av bl.a. Norges miljøverminister, legges til grunn for behandlingen av Trondheims særegne bybilde.

2. Karakteristiske landskapsformer tas vare på og på en slik måte at de forblir synlige.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

3. Trondheims særegne profil vernes om ved at det i forbindelse med reguleringsplanene som er under utarbeidelse settes generell bestemmelse om maksimal byggehøyde for de sentrale bystrøk.

4. Gatene som refererer seg til Cicignons byplan og veitene beholdes i sine nåværende bredder. Der veitenes avgrensning nå er utvisket, søkes de gamle byggelinjene gjenopprettet så langt det er mulig. Gjenværende brolegging, hellelegging osv. bevares og suppleres i den utstrekning det er mulig.

5. Kulturkontoret pålegges å søke fredet følgende områder/anlegg og enkeltbygninger som ikke er fredet i dag:

   Bryggerekkene langs Nidelva i den utstrekning som er vist på kartbilag II.
   Parker, rester av befestningsanlegg og grøntområder som vist på kartbilag II.
   Enkeltbygninger og anlegg:
   Arkitekt Christies gate 2 (Waisenhuset)
   Bispegata 9 a ("Dronning Mauds Minne")
   Bispegata 9 b (Døveskolen, hovedbygning med fløyer)
   Bybrua
   Erling Skakkes gate 24
   Erling Skakkes gate 70
   Klostergata 47 ("Klosterdalen", eldste bygning)
   Kongens gate 7 (Hornemansgården)
   Kongens gate 14 b (Svaneapoteket)
   Kongens gate 27 (det tidligere Hjorteapoteket)
   Kongens gate 82
   Kongens gate 93 (Kalvskinnet sykehus)
   Kronprins Olavs Alle 7 (Klosterenget)
   St. Jørgensveita 2 (St. Jørgens Hus, eldste del)
   Sverres gate 8 (Arbeiderboligen)

6. Kulturkontoret gis også i oppdrag å påse at de foreliggende bevaringsplanene for Ilsvikøra, Østre Sanden og Bakklandet videre-behandles. Spesialområdet Østre Sanden utvides vestover så langt som den eldre bebyggelsen strekker seg.

7. Videre foreslås antikvarisk utvalg at områdene mellom Nidarosdomen og Vår Frue kirke og bryggerekken langs Fjordgata reguleres som spesialområder.

8. Bygningslovens bestemmelser om vedlikehold og fasadeendring av bestående bygning innskjerpes av bygningsrådet for de bygningene som er vist med farge på kartbilag I, det samme gjelder plikten til å melde fra til bygningsrådet før tiltak settes i gang. Det bør utarbeides en egen brosjyre med retningslinjer og råd om vedlikehold og fornyelse av eldre hus.

9. Retningslinjer for bevaring bør inngå som reguleringsbestemmelse knyttet til reguleringsplanen som er under utarbeidelse for Midtbyen. Inntil mer detaljerte kvartalsplaner kan foreligge, bør den verneverdige bebyggelsen knyttes til reguleringsplan med egne reguleringsbestemmelser, slik det er foreslått i kap. 7.

10. Plangruppen for Midtbyen anmodes om å ta sterkere hensyn til de forhold som er behandlet i denne innstilling.

11. Det opprettes et byfornyingsutvalg til å ivareta de plikter kommunen pålegges etter den nye byfornyingsloven. Dette utvalget bør også virke som konsultativt fasaderåd og føre antikvarisk utvalgs arbeid videre. Som

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

saksbehandler for dette utvalget og som konsulent for bygningskontrollen, plankontoret og bygge- og eiendomskontoret i saker som gjelder verneverdige områder og bygninger, opprettes en stilling som byantikvar tilknyttet kulturkontoret.

12. Kommunen bør gjennom byfornyingsutvalget snarest utarbeide handlingsprogrammer for utbedring av sine egne eiendommer, som bl.a. omfatter over 100 av de verneverdige bygningene i byen. Antikvarisk utvalg tillegger boligformidlingen en viktig rolle i denne forbindelse, da en forutsetning for en rask utbedring av eiendommene er at beboernes muligheter for medvirkning utnyttes.

Trondheim, den 15. juni 1976.

Hans Gaare
formann

Edvard Bull

Einar Ianssen

Kerstin Gjesdahl Noach

Finn Aasen

Fredrik Holst

Lars Fasting

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

1. Bakgrunn

Presset på Trondheims sentrale byområder har økt i takt med den sterke vekst og forandring hele bysamfunnet har gjennomgått i de siste 20–30 år. Denne sterke forandringen har medført en oppløsning av det tradisjonelle bybildet og forfall av store deler av den eldre trebebyggelsen.

Verdien av den eldre bebyggelsen, både som karaktergivende for Trondheims bybilde og som utnyttbart bygningsvolum, er ikke blitt tilstrekkelig undersøkt. Fram til de siste årene er den eksisterende bebyggelsen mest blitt sett på som et hinder for en rasjonell byutvikling.

I de siste årene har det imidlertid skjedd en holdningsendring i synet på den eldre bebyggelsen. Samtidig har den sterke forandringen av Trondheims bybilde gjort det ønskelig med en skikkelig registrering av bevaringsverdig bebyggelse.

I 1970 nedsatte formannskapet et rådgivende utvalg for vurdering av bevaringsverdige bygninger og bygningsgrupper, senere kalt Antikvarisk utvalg. Samtidig ble kontoret for registrering av eldre bebyggelse opprettet. Utvalgets og registreringskontorets arbeidsområder framgår av "Instruks for det antikvariske arbeid i Trondheim kommune".

Utvalget har hatt 5 medlemmer med personlige varamenn, oppnevnt av formannskapet. Av disse er tre medlemmer oppnevnt direkte, mens to er oppnevnt etter innstilling fra Fortidsminneforeningen, Trondheim Arkitektforening, Trondhjems Historiske Forening, Selskabet for Trondhjems Bys Vel og Arkitektavdelingen, NTH. Sekretær for utvalget har vært skolerådmannen.

Utvalget har hatt følgende medlemmer:
Lektor Hans Gaare, formann
Rektor Svend Hokstad (1970–1973)
Driftsing. Einar Ianssen
Professor Edvard Bull
Professor Erling Gjone (1970–1972)

De to siste er oppnevnt etter innstilling fra ovennevnte institusjoner.

Svend Hokstad og Erling Gjone ble etterfulgt av kontorsjef Finn Aasen og dosent Kerstin Gjesdahl Noach.

Kontoret for registrering av eldre bebyggelse har hatt én arkitekt i heldagsstilling og dessuten benyttet seg av arkitektstudenter til deltidsarbeid og spesielle oppgaver. Som arkitekt ved registreringskontoret fungerte fhv. bygningssjef Hermann Semmelmann fra opprettelsen til juni 1972, arkitekt

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Lars Roede fra juni til oktober 1972 og arkitekt Lars Fasting siden oktober 1972. Siden august 1974 har kontoret hatt ansatt sivilarbeider i heldagsstilling; arkitekt Jostein Tveit fram til august 1975, deretter arkitekt Dag Nilsen.

Utvalgets og kontorets arbeid legges fram i et Antikvarisk register, en liste over bygninger som utvalget finner verneverdige, og denne rapporten. Utvelgelsen av verneverdige bygninger har skjedd etter retningslinjer som er nærmere redegjort for i kap. 3. Antikvarisk utvalg har tatt stilling til utvelgelsen av bygninger ved befaringer til de forskjellige områder innen byen, etter forslag fra registreringsarkitekten.

Foruten arbeidet med registrering og vurdering av den eldre bebyggelsen, har såvel utvalg som registreringskontor virket som rådgivende organer for planleggende og kontrollerende instanser innen kommunen, og som rådgiver for eiere av eldre bygninger i forbindelse med ombygginger, fasadeendringer osv.

Områder som omfattes av rapporten er vist på kart, og omfatter i grove trekk det området som var utbygd før år 1900.

Rapporten gir en oversikt over hvilke bygninger og bygningsmiljøer som bør sikres for fremtiden, og redegjør for grunnlaget for utvelgelsen.

Videre tar rapporten sikte på å gi forslag til retningslinjer for forvaltningen av den eldre bebyggelsen, og foreslår miljøforbedrende tiltak i de sentrale byområdene.

Antikvarisk register

Antikvarisk register er en katalog som består av 2 hoveddeler, Arkeologi og Bebyggelse. Arkeologi-delen er utarbeidet av Øivind Lunde ved Riksantikvarens kontor. Registeret inneholder opplysninger om alle arkeologiske funn gjort i Trondheims sentrale strøk. Funn er avmerket på kartbilag. Det inneholder også kart over hvilke områder som er utgravd til steril grunn og hvilke områder som fortsatt kan inneholde arkeologiske rester.

Bebyggelses-delen er utarbeidet av kontoret for registrering av eldre bebyggelse. Bygningsregisteret inneholder opplysninger om alle bygninger som av Antikvarisk utvalg er prioritert for bevaring.

I tillegg er registrert en del bygninger som ikke er funnet direkte bevaringsverdige.

Registeret inneholder opplysninger om eierforhold, bruk av bygning, historiske data, beskrivelse av bygning og foto, samt planer dersom disse har vært tilgjengelige. Dessuten finnes en vurdering av bygningens vedlikeholdstilstand, antikvariske tilstand, arkitekturverdi og verdi for miljøet.

Antikvarisk register forutsettes løpende ajourført, supplert med tilleggsopplysninger og utvidet.

Ajourføring av arkeologi-delen foregår ved Videnskabselskabets museum, Antikvarisk avdeling.

En forutsetter at det videre arbeid med bebyggelsesdelen fortsatt blir kommunens ansvar.

Antikvarisk register for bebyggelse kopieres i 10—20 eksemplarer hvorav 1 er hos Riksantikvaren, 1 hos Fylkeskonservator, 1 i kommunearkivet, 1 ved plankontoret, 1 ved bygningskontrollen. Eiere av bygninger som er oppført i antikvarisk register bør få tilsendt kopi av skjema for vedr. bygning.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Originalregisteret blir ved det kontoret som skal ivareta de funksjoner kontoret for registrering av eldre bebyggelse har hatt.

Som supplement til antikvarisk register, bebyggelse, følger en liste over hvilke bygninger som er oppmålt for "Antikvarisk oppmålings kartotek", Arkitektavdelingen, NTH, samt opplysninger om hvor man kan finne eldre fotos.

Registeret er utformet med ett skjema for hver registrert eiendom.

Antikvarisk register er forutsatt brukt som et hjelpemiddel til å skaffe seg opplysninger om arkeologiske forhold og om eldre bygninger. Det vil kunne lette myndighetenes kontroll med byggesaker ved at "antikvariske" data om bygninger og byggegrunn er lett tilgjengelige.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

2. Arkitekturvern

Som et hovedarrangement i Det europeiske arkitekturvernåret ble det i oktober 1975 holdt en kongress i Amsterdam. Trondheim, som en av de norske byene som er tilsluttet den europeiske organisasjonen "Historic Towns Forum" var invitert til kongressen.

Kongressen utformet en deklarasjon om arkitekturvern som bør ha gyldighet også for Trondheim. Blant annet slår den fast at arkitekturvern ikke bare dreier seg om enkelte monumentale bygninger og deres omgivelser, men også alle områder av byer og landsbyer som har historisk og kulturell interesse. Videre at vern om bygninger og miljøer er et felles ansvar for alle Europas folk. Spesielt tillegges lokalforvaltningene et stort ansvar fordi det stort sett er disse som legger planer for disse miljøers fremtid. Det påpekes at bygnings- og miljøvern må være en hovedhensikt med all by- og regionplanlegging.

I dag er bare et fåtall av Trondheims bygninger juridisk sikret gjennom fredning. Dersom alle de andre bygningene som utgjør Trondheims bybilde forandres eller erstattes, vil Trondheim totalt forandre karakter.

Hvilke konkrete funksjoner har så det historisk framvokste bybildet?

Den estetiske funksjon

Det er viktig for mennesket å kunne identifisere seg med sine omgivelser, at ens eget hjemsted er forskjellig fra andres hjemsted. Foruten landskapet og klimaet er byggverk og deres sammensetning det som former et steds karakter.

Bygninger som vitner om stedlig byggeskikk og bystruktur som er blitt til gjennom en lang historisk prosess vil gi en mer unik karakter til et sted enn de fysiske miljøer vi bygger i dag, som er svært like hverandre enten de står i Roma, på Zanzibar eller i Trondheim.

Det er viktig for mennesket å kunne orientere seg i sine omgivelser. Mennesket orienterer seg i sine omgivelser ved hjelp av omgivelsenes former og forskjellen mellom disse formene. I en by vil dette bl.a. si ved hjelp av gaterommets vegger og perspektiv. Et variert bybilde, som f.eks. Trondheim, gir lettere, og mer kvalitetsfylt, orienteringsmulighet enn f.eks. et serieprodusert boligområde anno 1976.

Mennesket har behov for variasjon i sine synsinntrykk. Trondheims eksisterende bybilde gir mer variert "visuell informasjon" enn det bybildet som oppstår om man fjerner store deler av den eldre bebyggelsen og erstatter den med nybygg.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Den historiefortellende funksjon

En hovedkilde til forståelse av eldre tiders samfunn og levevis er fysiske overleveringer fra fortiden. En hver desimering av vår arkitekturarv forringer vår mulighet til å oppleve historien.
For en rikest mulig opplevelse av Trondheims framvekst er det viktig at alle stadier i byens utvikling er representert i bybildet. Skal en sikre at bygninger og historiefortellende særtrekk overlever til kommende slektledd må et "reservelager" av bygninger fra forskjellige tidsepoker tas vare på, fordi vi alltid vil måtte regne med at noe forsvinner, ved brann eller på annen måte.

Den sosiale funksjon

Fysisk og sosialt miljø utøver gjensidig påvirkning på hverandre. Menneskets utvikling er bl.a. avhengig av et rikt sosialt miljø. Et fruktbart sosialt miljø må være variert sammensatt i yrkes- og aldersfordeling blant befolkningen og i tilbud og aktiviteter når det gjelder bystrukturen. Store sammenhengende "en-funksjonsområder" (bolig-områder, city-områder osv.) gir et fattig sosialt miljø, spesielt for den lite mobile del av befolkningen: Hjemmeværende husmødre, barn og eldre, bevegelseshemmede.
Et levedyktig lokalsamfunn bør ha størst mulig balanse mellom boliger og arbeidsplasser.

Det historiske bysamfunnet, som Trondheim representerte opp til siste krig og som deler av de sentrale områdene fortsatt delvis representerer, tilfredsstiller langt på vi disse menneskelige behovene.
Derfor er det viktig å planlegge med henblikk på å sikre at disse miljøene fortsatt kan bestå.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

3. Trondheims bybilde som verneobjekt

Kristofer Uppdal skriver i "Trondheims-andletet": Dessutan er Trondheim liksom Stockholm monumental i sine linur, det Kristiania vantar. Og det monumentale gjev ein kald gufs fraa seg, især naar ein ikkje er van med det. Gatune i Trondheim held maal med boulevardane i verds-storbyane. Dei har breide fortaug og cyklebanur, og tre-plantingar. Sume gatur har 3–4 tre-rekkjur, som til dømes Munkegata, den finaste gata i byen. Trekronune naar saman, so ein gaar under ein lauv-kvelv. Olav Tryggvasons gate er største forretningsgata, Nordre gate promenadestroket, Søndre gate bankgata. Ein merkar seg dessutan: Kongens gate, Dronning-gata, Prinsens gate og Bispegata. Desse breide gatur er fraa 1600-talet. Og byen kan takke generalane Cicignon og Johan Vibe for den reguleringa som skapte desse gatur, so monumentale at dei enno og truleg i all framtid kjem til halde maal med gatune i storbyane ute i verda.

Noko som gjer gatepartia enn meir forvitnelege, er dei gamle smale millomalderske veitur gjenom kvartala, millom dei breide gatur; dei er lange og skjer gjenom fleire kvartal, men ofte so smale at ein mest kan femne millom husveggjene. I desse veitune er husa og folkelivet framleis millomaldersk. Kjerringane syner seg i nattlinet i rutune um morgonen og helsar over til kvarandre, og retter seg ut ruta med open halslinning og lyder og fangar siste nytt fraa gata, eller blir var at kjerringa rett over har hengt upp vasken til tørk over gardstunet.

Og augo fester seg ved alt utsynet til vatn i Trondheim: Strindfjorden med Munkholmen festning straks utfor stationsøyane, kanalane, den breide Nidelva som bugtar seg lik ein rang S gjenom byen og lagar tvo halvøyar Nidarøy og Nidarnes. Langs Nidelva er og store trebryggjur paa baae sidur, med gavlar mot elva. Det gjev andletet eit gamalt aalvor. Desse flatbryggjur er fyrste gong nemt i 1200-talet, i Magnus Lagabøters lov. So dei er ikkje fraa i dag. Og vart dei enn herja av brandar, reiste dei seg i same skap som førr, og sola og veret fekk fort fram den same brune trefargen. So dei er ikkje fraa i dag. Og kor eg vender meg og ser, er det bru etter bru upp og ned elva.

Det monumentale all stad gjer meg undren. Eg staar paa Erlendshaugen ned for Kristianstein med utsyn over heile byen med kanalane og elvebugtningane og bruene, med utsyn mot Lade og Sverresborg og den milevide Trondheimsfjord. Kvart namn har sogeklang. Legg ein øyra til og lyder merkar ein hjartedulpa att gjenom aarhundrad ein tusand aar i soga vaar. I ingen norsk by er det so mykje som bind den norske soga saman som i Trondheim. Trondheim er soga til det norske folket.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

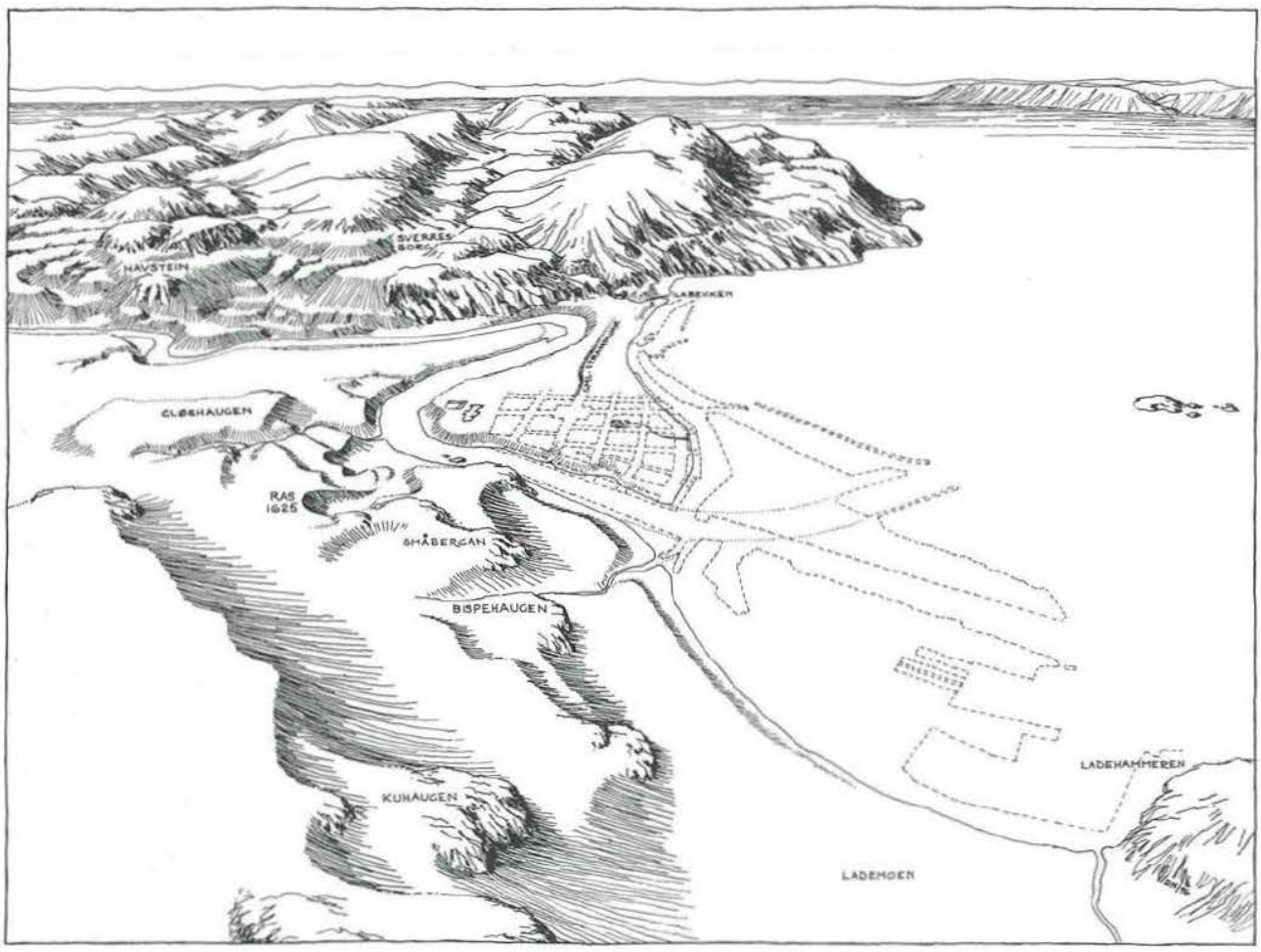

3.1 Landskapet

Selv uten begyggelsen har Trondheim særtrekk som skiller seg ut fra andre steder. Den store dobbeltslyngen som Nidelva gjør før den renner ut i fjorden, den vide horisonten mot nord, de bratte skråningene i vest, de terrasserte landskapsformene er viktig for vår orientering i byen. Vi snakker om øst og vest for elva, øverst og nederst i Munkegata osv.

Den delvise gjenbyggingen av utsikten mot fjorden og innbyggingen av den gamle strandterrassen i Kongens gate vest for Smedbakken er to eksempler på hvordan orienteringsmuligheten ved hjelp av landskapet er blitt forvansket i senere tid.

Landskapsformen var av avgjørende betydning for at byen oppsto: Is- og flomfri elv, lun havn, halvøy som var lett å forsvare. Landskapsformene forteller dessuten om hvordan landskapet selv ble til. I historisk tid er landskapsformen blitt utnyttet monumentalt både ved anlegget av Nidarosdomen på det høyeste punktet på Nidarneset og ved Cicignons reguleringsplan og festningsverk.

Parkene og de grønne områdene i Midtbyen, steder med utsikt, steder med fugler og trær, fyller mange sosiale funksjoner for den som bor eller arbeider i de sentrale områdene. Korttidsrekreasjon, lekeplasser, tilfeldige eller avtalte møtesteder osv. En forutsetning for at de skal fungere i det sosiale miljø er at det går an å komme til dem uten å krysse farlige trafikkårer.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

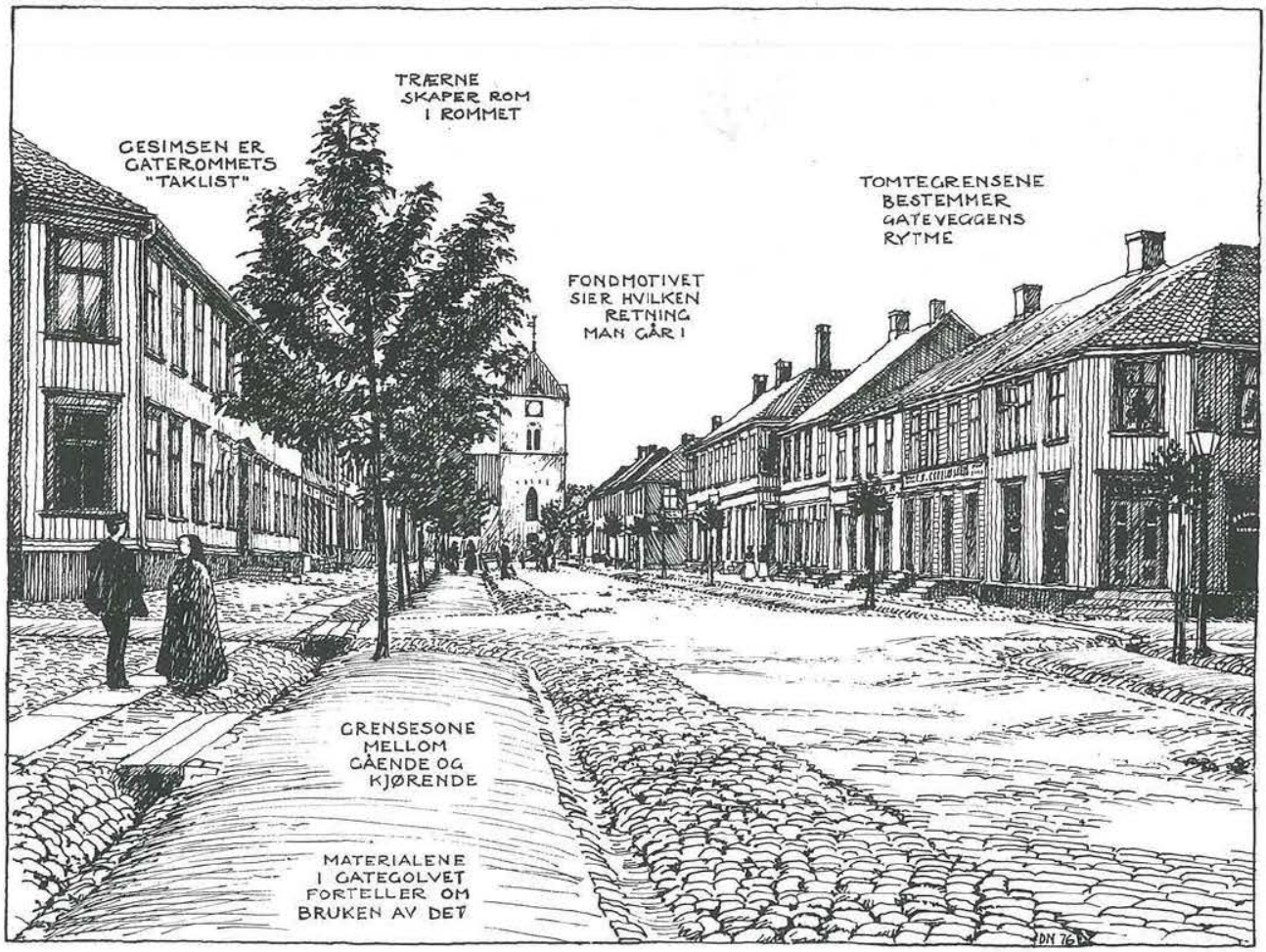

"Nordregt. i 1880-årene. Etter fotografi"

3.2 Bystrukturen, gatenettet

Åpen, lav bebyggelse, dominert av Nidarosdomens mektige silhuett, omgitt av vann på tre sider, Cicignons gatenett med de store perspektiver, de smale veitene i kontrast, elvehavna med brygger på begge sider, Kristiansten kronende over Bakklandsbebyggelsen: Dette er "Trondheimsandletet", forskjellig fra alle andre by-ansikter.

Gatebredde, gesimshøyde, "fondmotiv" i begge retninger, rytmen som tomtebredden gir, veggmaterialene og golvmaterialene, gir form til gata.

Ut fra behovet for å kjenne Trondheim igjen hvor man er i byen, er det viktig at gatene og bebyggelsen har et visst fellespreg som bærer "Trondheimsandletet" i seg. Ut fra behovet for å vite hvor man er i Trondheim, er det viktig med forskjellighet fra sted til sted innen byen. Dette vil si at en ved behandlingen av et gaterom eller et bystrøk samtidig finner ut hva som er generelt "trondhjemsk" i dette rommet og hva som — innenfor denne rammen — skiller det aktuelle gaterommet eller området ut fra de andre "Trondheims-rommene".

Tiltak som forsterker disse karakterene er i estetisk sammenheng positive, mens planer som setter seg ut over stedets "innebygde spilleregler" får et negativt fortegn. Skal en få en klar oppfatning av gaterommet, er avgrensningene av rommet og overgangen til andre rom spesielt viktige. Dersom en del av veggen mangler, (som f.eks. når en tomt blir liggende brakk i

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

lengre tid) utviskes rommets form. Det samme gjelder når byggelinjene trekkes tilbake i forbindelse med gatereguleringer, eller når store sprang i byggehøyden gjør at rommets øvre avgrensning forstyrres.
Veitene har i særlig sterk grad vært utsatt for en slik oppløsningstendens i de siste årene: Bygninger er blitt revet og erstattet med parkeringsplasser, nybygg har ignorert hensynet til veitene og behandlet dem som kjøkkeninnganger hvor bare bud skal inn. Opplevelsen av veggene i gaterommet er i stor grad avhengig av eiendomsforholdene: Variasjonen fra hus til hus angir rytmen i gatebildet. Den tradisjonelle tomtebredden i Trondheim er 10 – 20 meter. Slår man flere tomter sammen og reiser én sammenhengende bygning, brytes denne rytmen, det typiske gatebildet kan gå i stykker. Golvet i gatene, slik det framsto helt til for få år siden fortalte ved hjelp av sin materialbruk og gateprofilet om differensiert bruk av gaterommet. Samtidig ga denne materialbruken med sitt varierte mønster rikere synsopplevelser enn dagens asfaltgolv. Med en differensiert gatebruksplan bør det være mulig å ta vare på det gamle mønsteret i endel av gatene der brostein og heller ennå ligger. Spesielt gjelder dette i de mest homogene trehusområdene, men også i enkelte av storgatene.

Skal en kunne oppleve kvaliteten i bybildet er det viktig at ikke opplevelsen forstyrres av "fremmedelementer", stabile eller mobile: Lysmaster som kan flomlyse en stadion har ingenting å gjøre i veitene. Biler er i form og materiale de mest skjemmende fremmedlegemer i et tradisjonelt gatebilde, spesielt når de står parkert side om side uten avskjerming.

Bybildet bærer ennå i seg de fleste stadier i byens utvikling, fra det jomfruelige landskapet til vår tid: Middelalderens langgater og almenninger er våre dagers veiter, sagakongenes elvehavn er blitt tilholdssted for lystbåter. Men bryggene står ennå på begge sider og bærer middelaldertradisjonene inn i vår tid. Med bakgrunn i bildet av middelalderen forstår vi hvilket sprang i byutviklingen Cicignons nyregulering i 1681 skapte, og vi opplever dette spranget når vi kommer ut av Enkeltskillingsveita og Munkegatas bredde og perspektiv åpner seg for oss. Og i et langsnitt gjennom Munkegata finner vi igjen den nord-sør-oppbyggingen byen har hatt siden middelalderen: Lengst i nord byfiskerne, så kjøpmennene og håndverkerne, deretter patrisierne, og så forvaltningens og geistlighetens høyde kronet av katedralen.
Vi kan legge mange slike snitt gjennom byen, og overalt vil vi finne at de har historiefortellende kvaliteter. Vår planleggingsoppgave for å sikre byens historiske miljø må være å kontrollere at inngrep i disse snittene ikke forringer bystrukturens historiefortellende kvalitet, men at de kontinuerlig øker bystrukturens "historiske lagerbeholdning".

Trondheim var som alle andre byer en beholder for varer og ideer og et møtested for utveksling av varer og ideer. Et grosted for intellektuell, teknisk og økonomisk utvikling. Trondheim var opp til ekspansjonstida i etterkrigsårene et samfunn i balanse: **Alle alders- og yrkesgrupper hadde stort sett like lett for å finne fram til hverandre og til den sum av aktiviteter som hele samfunnet kunne by på.**

Årsakene til de planleggingsproblemene og den visuelle forslumming av bybildet vi i dag er vitne til, skyldes i første rekke at denne balansen er brutt. Opphopningen av city-funksjoner i en del av den tradisjonelle bykjernen har ført med seg forringelse av de omkringliggende områdene: Økende trafikkmengder i tidligere boliggater, parkerte biler der barna før lekte, en omseggripende usikkerhet hos eierne av gamle hus. Konsentrasjon av tjenester og arbeidsplasser i Midtbyen (ca. 20.000 arbeidsplasser mot ca. 3.500 bosatte eller ca. 40% av arbeidsplassene og ca. 3% av de bosatte i hele kommunen) har også skapt ubalanse i de sosiale miljøer som ligger mer perifert i kommunen.

Utflyttingen fra sentrale bystrøk har stort sett skjedd ved at den yngre generasjon har flyttet ut, mens de eldre har blitt igjen. Samtidig er de fleste

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

boligene som er oppført i sentrum de siste årene trygdeleiligheter for eldre. Det synes også å være en tendens til at lavere inntektsgrupper og folk med kortvarig opphold i Trondheim søker seg bolig i eldre, sentralt beliggende hus.

Disse tendensene er felles for de fleste eldre byer som har hatt en sterk vekst i vårt århundre, og de fleste historiske byer i Europa setter nå i verk handlingsprogrammer som tar sikte på å bedre det sosiale miljøet, for derigjennom også å sikre byenes historiske og estetiske kvaliteter.

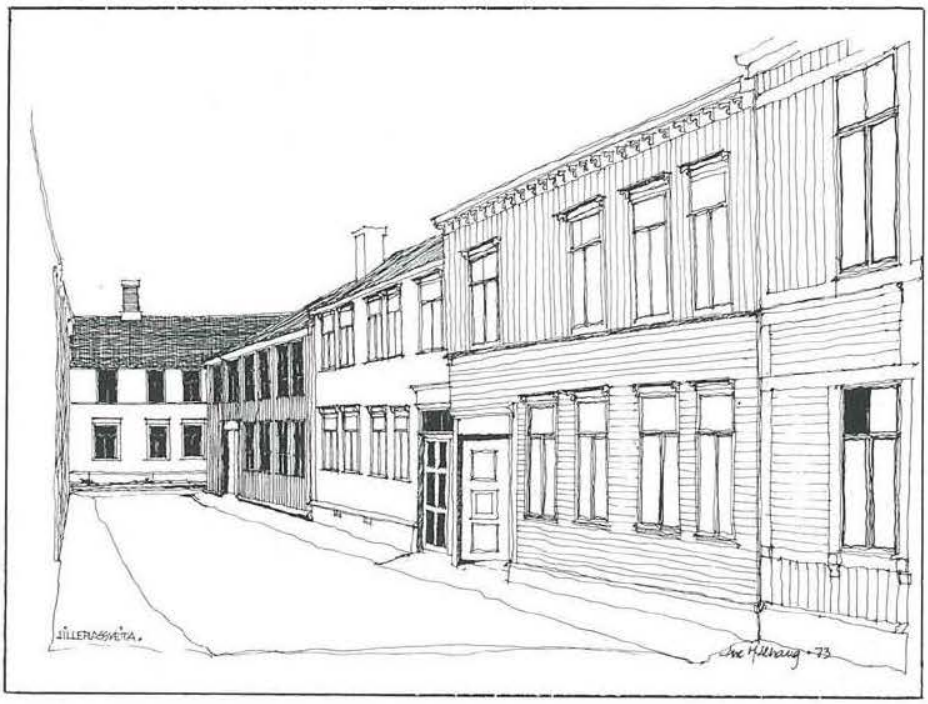

3.3 Bygningene

Antikvarisk utvalg vedtok i 1972 å foreta utvelgelsen av bevaringsverdige bygninger ut fra følgende prinsipper:

1. Bygningenes miljøskapende og variasjonsbringende verdi, som del av et gatebilde eller et større bystrøk. Slike bygninger kan ikke fjernes uten at resten av miljøet svekkes eller oppløses.

2. Bygningenes historiske verdi:

   a) Bygningene forteller om menneskers tanker og følelser i fortida. (Eks.: Kirker, skoler, sykehus o.a. sosiale institusjoner).

   b) Bygningene forteller om "vanlige" menneskers levemåte i fortida. (Typiske bolighus, gårdsanlegg o.l.).

   c) Bygningene forteller om ekstraordinære menneskers levemåte. (Paleer, fremragende personers hjem o.l.).

3. Bygningenes estetiske kvalitet (uavhengig av det omgivende miljø) og deres plass i byggekunstens historie. Bygninger som representerer en original arkitektonisk innsats har en særlig interesse; likeså den "enestående" bygning – representanten for noe sjeldent. Det verdifulle ved bygninger i denne gruppen kan i blant overleve en flytting, f.eks. til et museum.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

4. Praktiske vurderinger:

   a) Kan bygningene fortsatt tjene sitt opprinnelige formål?

   b) Kan bygningene bringes til å tjene nye praktiske formål?

   c) Står bygningene i veien for viktige praktiske formål?

5. Spørsmålet om det antikvarisk bevaringsverdige må innpasses i en helhetsvurdering av byen og dens funksjon som landsdelssentrum.

6. Økonomiske vurderinger i forbindelse med det antikvarisk bevaringsverdige:

   a) – at det som velges ut for bevaring, ligger innenfor det økonomisk mulige å gjennomføre.

   b) – og at det bevares i en slik stand at det høyner det kulturelle miljø."

Ut fra disse kriteriene har Antikvarisk utvalg gjennom innsamling av data og befaringer vurdert ca. 800 bygninger i Trondheims sentrale bystrøk som bevaringsverdige.

Når det gjelder punkt 4 har det vist seg vanskelig å vurdere alle praktiske sider ved bevaring av de ca. 800 bygninger utvalget har vurdert. Det finnes heller ingen entydig definisjon på hva som er "viktige praktiske formål".

Utvalget har funnet det hensiktsmessig å inndele den verneverdige bebyggelsen i 3 klasser: A, B og C.
"A-bygningene" er bygninger som enten er fredet eller som utvalget mener bør fredes. Grensen mellom A- og B- bygninger er flytende. For begge klassers vedkommende gjelder at de i særlig grad følger kriteriene i pkt. 2 og 3. Se forøvrig kap. 7.2.
"C-bygninger" er bygninger som i det vesentlige følger kriterienes punkt 1, som miljøskapende eller oppsluttende deler av en helhet. Se kap. 7.3.

Kartbilag I viser disse bygningene. Som kartet viser er den bevaringsverdige bebyggelsen relativt jevnt fordelt over hele det sentrale byområdet, fra Steinberget til Lademoen.

Både de store landemerkene Nidarosdomen, Kristiansten, Høgskolen, Katedralskolen og Stiftsgården, Bryggerekkene og den anonyme trehusbebyggelsen i Ila, Midtbyen, Bakklandet og Møllenberg setter sitt preg på "Trondheims-andletet".

Om monumentalbyggene er munn og nese, øyne og ører, så er de gamle trehusmiljøene rynkene og dragene som forteller om menneskets slit og sorg og glede gjennom et langt liv. Som informasjon til kommende slekter blir de store byggverkene meningsløse om de ikke framstår med den "anonyme" bebyggelsen som bakgrunn. Det som først og fremst karakteriserer den tradisjonelle Trondheimsbebyggelsen, er trehusene fra 17- og 1800-årene: 2-etasjes panelte tømmerbygninger med langfasaden mot gata, bygget vegg i vegg med naboen. Skråtaket tekket med røde teglpanner. Grunnmuren dekket med et kraftig vannbord og fasaden avsluttet med en markant gesims. Vinduene i høydeformat jevnt fordelt i veggflaten, med en ruteinndeling og en omramming som binder vinduet sammen med veggen. I omrammingen av port og dør og vinduer har europeiske stilformer fått sin trondheimske tolkning. Målestokken er lett å oppfatte fordi den er menneskelig: 3 – 4 mannshøyder til gesimsen, 15 – 30 skritt fra tomtegrense til tomtegrense. Relativt små variasjoner fra hus til hus.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Fellespreget, fra sted til sted i byen ligger som regel i materialbruk, mens variasjonen fra sted til sted i byen ofte beror på hvilken tidsperiode bygningene skriver seg fra. Innenfor en og samme tidsperiode kan vi også finne det samme formspråk anvendt i forskjellige materialer: Stiftsgården og Katedralskolen har et visst fellespreg, likeså trebebyggelsen i Sandgata og murhusene i Munkegata sør for Torget. Enkelthus på Bakklandet og i Ila kan være nesten identisk i plan og utseende, mens situasjonene de står i, deres forhold til nabobygningene, til gateløp og opprinnelig landskap er forskjellig.

Som berikende elementer i dette bildet er det så enkelte bygninger som stikker seg ut, ved sin monumentalitet eller beliggenhet, ved at de innvarsler noe nytt i Trondheims bygningsmiljø, eller rett og slett fordi de er særs gode og godt bevarte eksempler på det tids- og stedstypiske.

Både bygningsmiljøer og enkeltbygninger fungerer som karaktergivende og orienterende elementer i bybildet. Den tradisjonelle Trondheimsarkitekturen er med på å skape et fellespreg, samtidig som den skaper variasjon fra sted til sted innen byen. Med vedtekter for utformingen av nybygg som setter strengere krav til "miljøtilpasning" enn nå, vil den eldre bebyggelsens form kunne være retningsgivende for den kontinuerlige prosessen som formingen av et bybilde er.

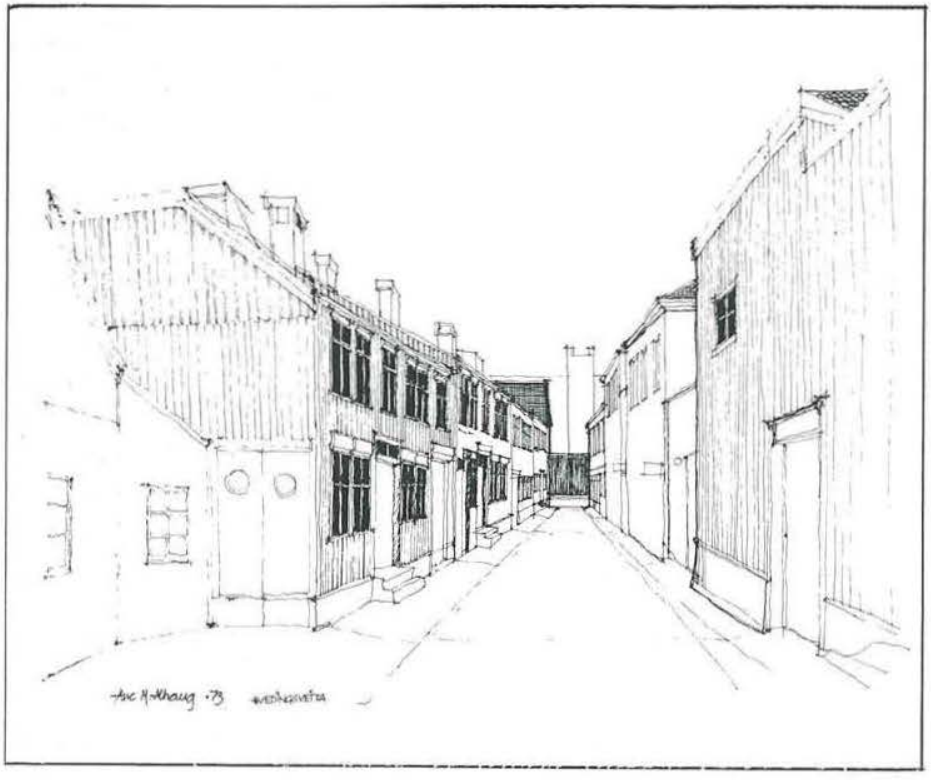

Enhver bygning forteller sin egen historie, om byggeteknikk og om menneskers måte å bo eller virke på. Denne historien er som regel mer interessant og gir oss perspektiver lenger tilbake i tida jo eldre bygningen er. Jo flere stadier i bygningenes utvikling vi kan "lagre" i bystrukturen, desto rikere blir den historien byen forteller oss. Bygninger av forskjellig type fra samme tid kan utover sin egen historie fortelle om forhold i samfunnet på den tid de ble bygd:
Et hus på Ilsvikøra forteller om hvordan sagbruksarbeideren på Huitfeldts sagbruk i Ila bygde og levde i slutten av forrige århundre. Huset, som kan være fraktet på flåte fra Hindrem eller Frosta, forteller om hvordan byggeskikken i distriktet ofte ble direkte overført til byen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

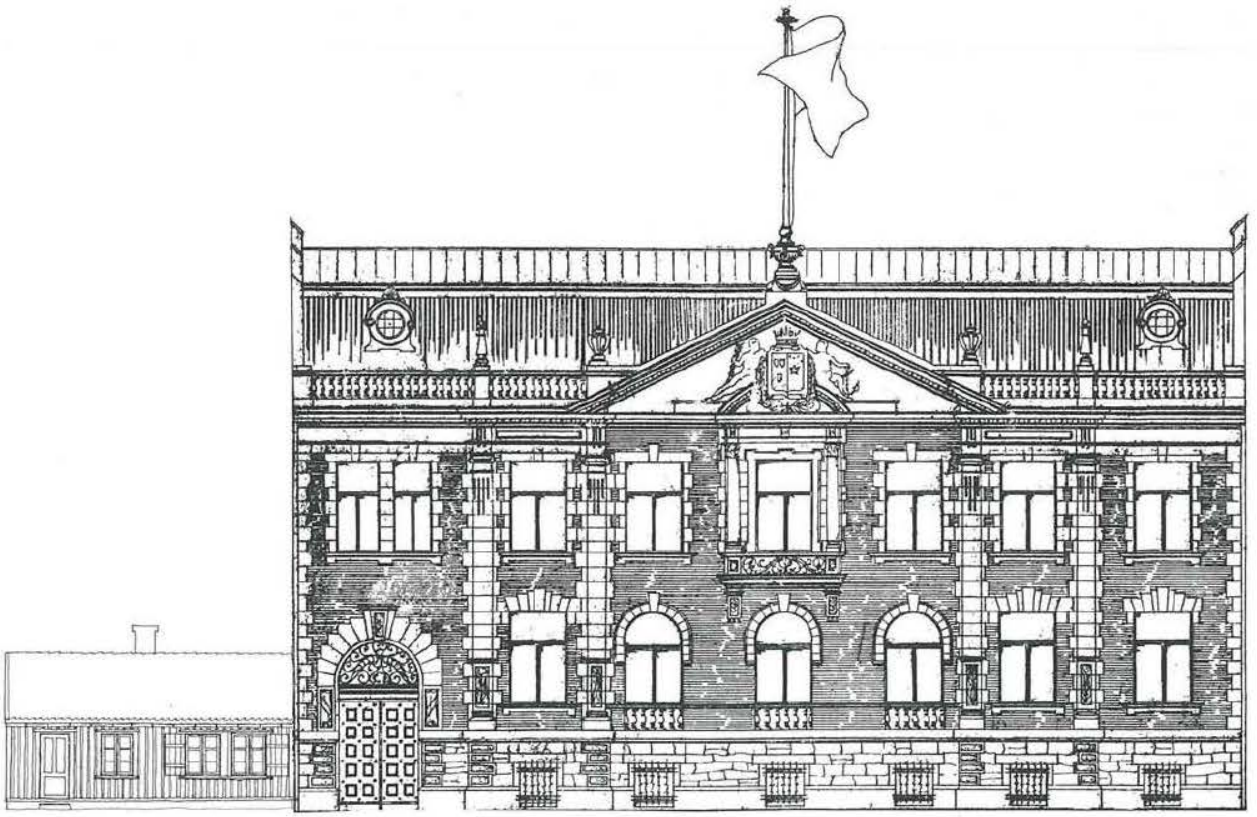

"Kjøpmannsgt. 14, fasadetegning av Axel Guldahl d.e. – Ilsvikøra 7"

Sagbrukseieren Huitfeldts hus i Kjøpmannsgata (Jernbanefolkets hus) forteller om hvordan stormannen levde i slutten av forrige århundre. Det forteller også om impulsene fra kontinentet, hjemført av en av de første Trondheimsarkitektene som hadde studert ved en teknisk høyskole i Tyskland (Axel Guldahl d.e.). Sammen forteller bygningene om de sosiale skillelinjene og årsaker til fagorganisering og klassekamp.

Museer og historiebøker kan ikke gi oss denne historien med samme effekt som når vi møter den på vår vandring i byen, men historiebøkene kan gjøres mer forståelige gjennom møtet med et historisk miljø. Bybildet forringes om bygningenes egen historie eller den historien de sammen forteller går tapt.

En stor del av den eldre trehusbebyggelsen er i bruk som boliger. Ved å ta vare på bygningene unngår man at beboerne må flytte.
Mellom beboerne i et "gammelt strøk" eksisterer "sosiale nettverk" som det har vist seg at mennesker har behov for å tilhøre. Ved sikring av enkelthus og bygningsmiljøer i det gamle byområdet vil man skape en trygghet for beboerne i disse områdene. Dette vil igjen medføre at områdene vil bli mer attraktive og de vil på lang sikt kunne få en jevnere aldersfordeling i bosettingen.

Mange av de gamle institusjonsbyggene i Midtbyen har vist seg som velegnete møte-, klubb- og utstillingslokaler, bl.a. fordi husleiene i de eldre bygningene som regel er lavere enn i nybygg, og fordi svært mange brukere som er "positive innslag i det sosiale miljø" ikke stiller høye krav til bygningsteknisk standard.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Siden slutten av 50-årene er ca. 1/3 av det som da var verneverdig bebyggelse i Trondheim forsvunnet. Flere gateløp er blitt utvisket. Samtidig har ny bebyggelse ikke bidratt til å styrke Trondheims stedegne karakter, og i svært liten grad formådd å tilpasse seg det eksisterende bybildet.

Om man framskriver denne utviklingen vil "Trondheims-andletet" være skjult bak en internasjonalisert maske om ganske få år. Dersom man ønsker å ta vare på byens særpreg og de kvalitetene som knytter seg til dette, bør man i det lengste unngå å rive bygninger, sette strengere restriksjoner på ombygninger av eldre hus og ved reguleringsvedtekter søke en langt bedre "tilpasningsgrad" for nybygg.

Retningsgivende bør være at bybildet skal sikres kontinuitet både estetisk, historisk og sosialt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

4. Forutsetninger for planarbeidet i Trondheim

Hensikten med Antikvarisk utvalgs arbeid med registrering av eldre bebyggelse har bl.a. vært å sikre den bevaringsverdige bebyggelsen i en verneplan, og en henvendelse fra Antikvarisk utvalg til formannskapet om å ta opp reguleringsplanarbeidet i de sentrale byområdene og å integrere en verneplan i dette arbeidet ble gjort i brev av 28.01.75.

Arbeidet med å utarbeide planer for de sentrale byområdene ble igangsatt i juni 1975.

Følgende forutsetninger og mål ligger til grunn for dette planarbeidet:

1. Avlastning av Midtbyen ved bygging av et nytt sentrum på Heimdal.
2. Vern av de kulturhistoriske verdier i Midtbyen (som denne rapporten omfatter).
3. Utnyttelsesgraden for Midtbyen skal holdes på nåværende nivå totalt.
4. Økning i antallet bosatte i sentrale strøk
5. Prioritering av kollektivtrafikk til og i Midtbyen.
6. Norsk Vegplan II skal være retningsgivende for det videre arbeid med en trafikkplan for Midtbyen.

Her skal kort vurderes hvordan de andre målsettingene og forutsetningene innvirker på målsetting 2 og hvilke konsekvenser målsetting 2 har for de andre.

Generelt vil en ut fra det som tidligere er skrevet si at tiltak som kan bedre Midtbyens sosiale miljø vil være positive. Det samme gjelder for tiltak som kan redusere antallet forstyrrende elementer i bybildet, som kan bremse utskiftinger av den eldre bygningsmassen, og hindre etablering av funksjoner som i størrelse og karakter bryter med Midtby-strukturens målestokk.

1. Etableringen av et nytt bysenter

vil under visse forutsetninger hindre en økning i Midtbyens arbeidsplassantall og på lang sikt kunne redusere antallet arbeidsplasser i forhold til boliger. Det vil også kunne føre til at Midtbyens andel av trafikkskapende virksomhet reduseres. Men det er rimelig grunn til å anta at det siden vedtaket om et avlastningssentrum på Heimdal både har vært en økning i antall arbeidsplasser og en overgang fra virksomheter som er lite trafikkskapende til virksomheter som er mer trafikkskapende.
Trondheim vil fortsatt være et merkantilt og delvis administrativt sentrum for Trøndelagsfylkene. Dette vil igjen si at en rekke virksomheter som vokser når folketallet vokser vil være lokalisert i Trondheim. De fleste slike virksomheter er i dag lokalisert i Midtbyen. Dersom disse verksomhetene vokser innenfor

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

dette begrensete området, vil flere og flere andre virksomheter – som f.eks. boliger – presses ut av sentrum. En forutsetning for at et nytt sentrum skal kunne avlaste Midtbyen må derfor være at en del kommunale og andre offentlige administrasjonsenheter, hovedkontorer for økonomiske virksomheter osv. bør flytte ut av Midtbyen når de arealene de nå disponerer blir utilstrekkelige.
Motsvarende vil en sterk grad av konservering av eksisterende situasjon hindre ekspansjon i Midtbyen og tvinge fram en utflytting.

2. Vern av de kulturhistoriske verdier i Midtbyen

I "Generalplanen for Trondheim, prinsippforslag til byutvikling, mars 1965", heter det bl.a.:

Bykjernens "skyline" og hele miljøets utforming må ta hensyn til de eksisterende miljøkvaliteter, gatepartier og bygninger som f.eks. Domkirken, Stiftsgården m.v.

10.2.1972 holdt bystyret en emnedebatt om arealdisponeringen i Midtbyen, hvor det bl.a. ble vedtatt:

"Det bør legges stor vekt på å bevare det åpne preg som kjennetegner det gamle Trondheim, og som har så stor trivselsskapende virkning for byens sentrum".

Amsterdam-kongressens arkitekturvernmål vil være helt i tråd med generalplanens og bystyrets mål, slik de her kommer til uttrykk.

3. En "frysing" av nåværende utnyttelsesgrad

er i seg selv langt på veg en konservering av et av bybildets karakteristika og vil dessuten gjøre det mindre lønnsomt å rive hus.

4. Flere boliger i Midtbyen

og nærmest tilgrensende områder som Bakklandet og Ila – vil kunne bedre det sosiale miljø, som er en av hovedforutsetningene for vern av bybildet. Dersom man ikke ønsker en vesentlig økning av utnyttelsesgraden, vil en stor del av den eldre bebyggelsen være sikret den bruk den opprinnelig ble bygd for. Under samme forutsetning vil en ved utnyttelse av den gamle bygningsmassen være sikret et mer variert boligmiljø enn man vanligvis oppnår i nye boligområder. Man har også muligheten for å bygge videre på eksisterende "sosiale mønstre", som det tar lang tid å opprette i et nybyggerområdet.

5. Kollektivtrafikken

Et effektivt kollektivtrafikksystem til og gjennom Midtbyen vil utvilsomt ha en rekke positive virkninger for bymiljøet, idet det vil redusere behovet for privatbilbruk og parkeringsplasser. Det kan vises til flere eksempler fra "historiske byer" i Europa hvor man søker å løse transportproblemet ved hjelp av kollektive transportmidler, såvel for person- som varebefordring. Dermed søker man å unngå gateutvidelser, arealkrevende og skjemmende parkeringsanlegg osv. Motsvarende oppnår man, ved å sette de restriksjoner på bilbruk som hensynet til et historisk bybilde krever, å gjøre det mer attraktivt å benytte seg av buss og bane.

6. Valg av vegsystem og grad av biltilgjengelighet

Bystyret har ved behandling av Norsk Vegplan II vedtatt at biltilgjengeligheten til Midtbyen skal være som alternativ E i transportanalysen. Dette medfører en økning i antallet parkeringsplasser med ca. 40% i forhold til dagens situasjon, som igjen medfører en minst like stor økning i biltrafikken i Midtbyen. Antikvarisk utvalg pekte i sin uttalelse til NVP II på at konsekvensene for det fysiske miljø ved valg av traséer og grad av biltilgjengelighet ikke var tilstrekkelig belyst.
En differensiering av trafikken i hovedveger, sekundærveger og fotgjengerveger har en positiv virkning for miljøet innenfor de områdene hvor trafikken blir

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

redusert. Men samtidig skapes barrierer mellom områdene som skilles av hovedåren. Denne barrierevirkningen kommer bl.a. til utrykk i Olav Tryggvasons gate, hvor det forutsettes fotgjengerundergang i krysset med Søndre gate. Det samme er forutsatt i Prinsens gate: ved kinoene, teatret og i krysset med Repslagerveita. Man må vurdere om de grensene som hovedårene setter fører til en naturlig avgrensing av strøk i byen, også det skarpe skillet mellom "høyre og venstre side av gata" som en intensivert trafikk medfører. Prinsens gate oppfattes av mange som et naturlig skille mellom øst og vest i Midtbyen, mens trafikkåren som Norsk Vegplan II forutsetter i Tordenskjolds gate avskjærer et sammenhengende boligområde.

Mens de bilfrie gatene utvilsomt vil få økt trivsel, vil miljøet i gatene med hovedtrafikkårer få en rekke ulemper. Arbeidsgruppen for planarbeidet i sentrumsområdene har vurdert spesielt forbindelsen mellom Fjordgata og Sandgata og her ser det ut til at forbindelsen vil kunne løses med en bro over Ravnkloa uten at Munkegatas perspektiv mot Munkholmen eller kontakten men fiskebåthavna går tapt. På en del andre punkter vil konflikten mellom eksisterende gatebilde/bebyggelse og planlagt vegføring bli vanskeligere å løse. I krysset Prinsens gate/Bispegata vil en bygning som Antikvarisk utvalg har satt i fredningsklasse måtte rives. Bispegt 9A – "Dronning Mauds Minne").

Nederst i Kjøpmannsgata ligger Sjøfartsmuseet i en fredet bygning fra begynnelsen av 1700-tallet. Med den vegbredden som er foreslått, vil denne bygningen bli liggende i grensen av kjørebanen. Bygningen er av mur, og vil neppe tåle de rystningene trafikken forårsaker.

I Erling Skakkes gate forutsettes en husrekke som skriver seg fra slutten av 1700-tallet revet. Konsekvensen av at denne husrekken rives vil være at hele trehusmiljøet omkring Hvedingveita går i oppløsning. På østsida av Prinsens gate må samtlige bygninger mellom Bispegata og Kongens gate med unntak av Trønderheimens nybygg rives. Dersom gateutvidelsen blir gjennomført uten at gjenoppbygging kan settes i gang samtidig, vil gatebildet utvilsomt være skadelidende. Det samme kan bli tilfelle om gjenoppbygging skjer samtidig med gateutvidelsen: En så stor, sammenhengende del av bybildet oppført i vår tid vil kunne gi gata et monotont preg. (Jfr. vestsida av Søndre gate eller sørsida av Kongens gate mellom Torget og Prinsens gate).

Utformingen av hovedvegnettet vil med den kapasitet som er forutsatt få en karakter som vil stå i uheldig kontrast til bebyggelsen langs gateløpene. Det vil også være grunn til å påpeke at skilting i forbindelse med så breie gater sannsynligvis bare kan foregå ved at skilt henges på "galger" som spenner over gata. Slike skilt virker forstyrrende i det bybildet man ønsker å ta vare på.

7. Konklusjon

Stort sett vil vern av Trondheims særegne bybilde være i samsvar med de andre målene/forutsetningene for planarbeidet i Midtbyen, med ett unntak, nemlig biltilgjengeligheten som er forutsatt i Norsk Vegplan II.

Trondheims bybilde er oppstått som en relativt "lukket form". Olav Tryggvason valgte Nidarneset som sted for sin kaupang og Cicignon regulerte det ut fra samme stedegenskaper: Det var lett å stenge mot uvedkommende som ville inn. Som de fleste byer har Trondheim vokst i sirkler omkring utgangspunket. Det Norsk Vegplan II ikke synes å ha vurdert tilstrekkelig, er hvor stor kapasitet utgangspunktet har til å betjene de stadig større sirklene og hvilke konsekvenser en stadig sterkere belastning av den indre sirkelen har for byens form og for byen som helhet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

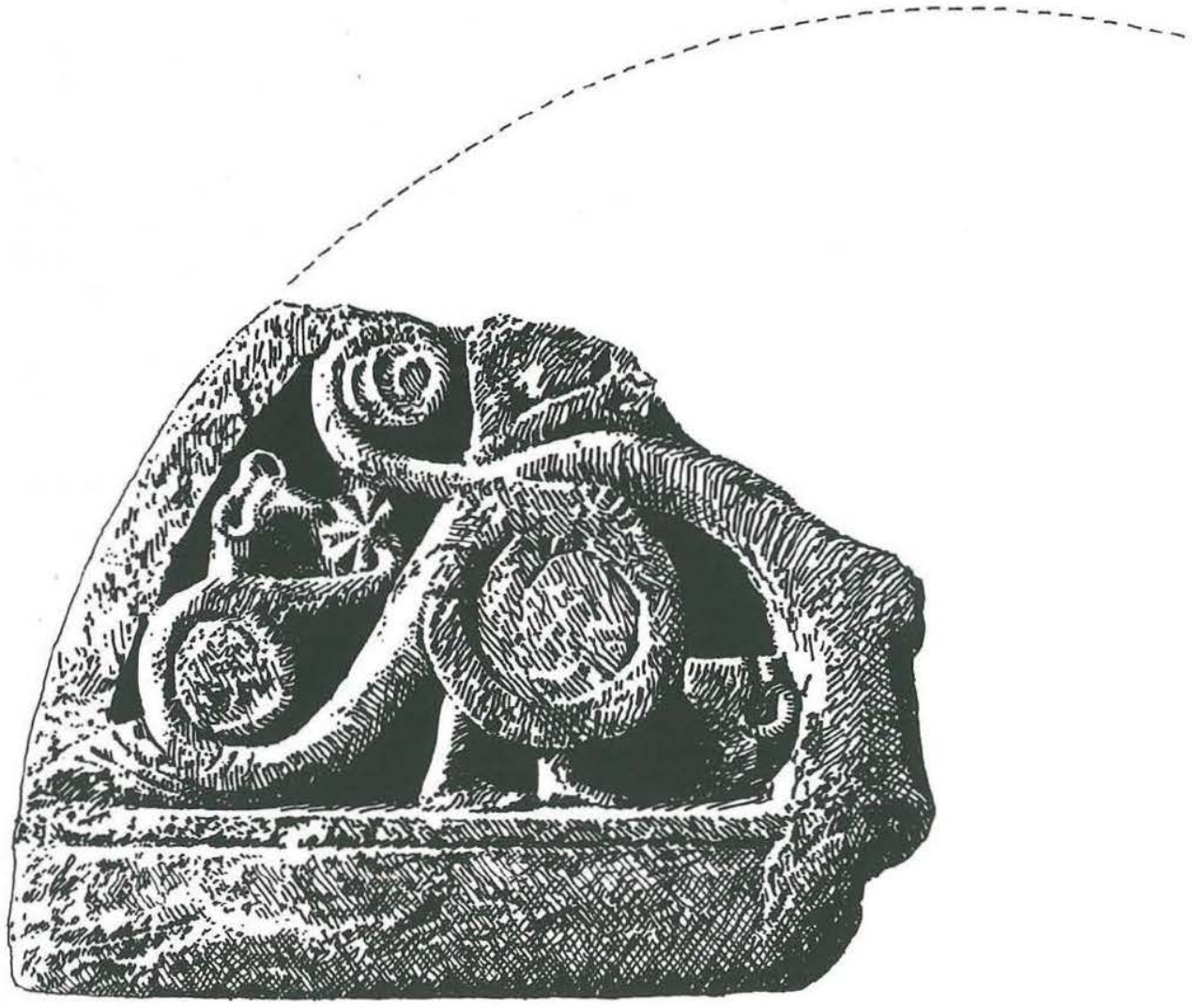

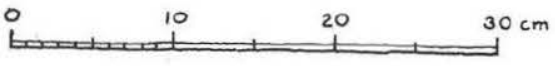

26

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

5. Byens utvikling

5.1 Fra Olav Tryggvason til Svartedauen

Ingen vet hvem som først slo seg ned ved Nidelvas utløp i Trondheimsfjorden, eller når dette skjedde. Sagaen tillegger Olav Tryggvason æren for å ha grunnlagt kaupangen og årstallet er senere fastsatt til 997.

Arkeologiske funn fra de siste års utgravinger tyder på at det har vært tettbebyggelse på Nidarneset tidlig på 1000-tallet. De naturgitte forutsetningene for en handlesplass eller bydannelse var til stede. Nidelva var den beste elvehavna i Trøndelag, med jevn vannføring og sjelden isgang. Mye av ferdselen gikk sjøveien, og Nidarneset lå ved innseilingen til de rike Trøndelagsbygdene.

Sagaen beretter at Olav Tryggvasons byanlegg ble avsvidd og at et nytt byanlegg ble grunnlagt av Olav Haraldsson, som også bygde en kirke viet til St. Klemens.

Bybyggingen kom for alvor i gang under kongene Magnus, Harald og Olav Kyrre. Det fortelles om bygging av kongsgårder, gildehall, kirker. Det er grunn til å tro at den faste bosettingen økte jevnt utover slutten av 1000-tallet.

Kongers og stormenns byggevirksomhet, skipsbygging, handel og "tjenesteyting" generelt ga permanente arbeidsplasser.

Skrinleggingen av Olav den hellige i Trondheim fikk svært mye å bety for byens vekst. I løpet av kort tid ble St. Olav Nord-Europas mest berømte helgen og pilgrimmer kom strømmende til byen fra fjern og nær.

I 1152 ble erkebispestolen opprettet i Nidaros, som dermed ble geistlighetens maktsentrum i Norge. Gjennom hele middelalderen spilte virksomheten dette førte med seg, en vesentlig rolle i byens utvikling.

Byggingen av Nidarosdomen tok til omkring 1150, med utgangspunkt i Olav Kyrres Kristkirke. Nidarosdomen var ganske sikkert byens største arbeidsplass gjennom det meste av middelalderen – både som institusjon og som byggeplass.

Den første sosiale institusjon – Hospitalet – ble opprettet så tidlig som 1170, men utenom dette hadde også kirkene og klostrene sosiale funksjoner.

Middelalderbyen hadde sin største blomstring mellom 1300 – 1350. Senere stagnerte og sank folketallet, først som følge av Svartedauen, siden på grunn av riks- og kirkepolitiske og økonomiske forhold. Byens folketall i begynnelsen av 1300-årene er anslått til ca. 3000.

Del av buefelt over portal (tympanonfelt) fra «Gregoriuskirken», funnet under utgravningene vest for Søndre gate.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Bybilder

De eldste byanleggene i Skandinavia var Hedeby i Sønder-Jylland og Birka i Mälaren. Begge disse byene var omgitt av kraftige forsvarsvoller i en halvsirkel ned mot sjøen, og med en borg ved siden av.

En rekke skandinaviske byanlegg fra middelalderen har en mer lineær karakter, hvor bebyggelsen er orientert langs med elv eller havn. Dette gjelder også for Dublin og de danske byene i England.

Til dette mønsteret må vi regne Trondheim, i alle fall etter det vi kjenner til i dag: Ei lang gate parallelt med elva og forholdsvis smale tomter på begge sider av denne. Byen kunne vokse ved at nye tomter ble lagt langs denne gata, og ved at ei ny langgate ble lagt bakom den første.

Mellom tomtene gikk veiter og almenninger ned til elva. Noen av almenningene gikk over i veger og tråkk som førte ut til markene i vest og opp Steinberget som forbindelse med det øvrige "landeveisnett" som oppsto utover middelalderen.

Vi vet at Nidarneset er blitt atskillig større nå enn i middelalderen både som følge av landhevning og utfylling.

Det opprinnelige landskapet var atskillig mer kupert enn det nå framstår, utjevnet av branner med påfølgende nivelleringer. (Se illustrasjon, side 14).

De første gatene tok hensyn både til våtmark og ujevnheter i terrenget og dermed fikk de et buktende forløp som det kan være vanskelig å finne forklaring på etter at det opprinnelige terrenget er utvisket.

I Magnus Lagabøters bylov fra 1276 er et avsnitt om hvor vekterne skal gå i julefreden:
"Vakt skal anordnes mens julefreden varer. Den skal holdes av seks skjelrike menn som hverken er grepen i tyveri eller naskeri; dem skal gjaldkeren oppnevne med husbøndernes råd..... Men når disse menn går på vakt, da skal de møtes ute på Ørene og alle sammen gå opp om Skagen, tre skal da vike ut om Geilar og oppretter stretet om Martinskirken og derfra opp vestenfor Gregoriuskirken og så opp om Bersvein Pipas gård og så vestenfor Mariakirken og så opp etter langstretet ovenfor Kongsgården til biskopens nøst. Men de andre tre dreier oppetter langstretet og oven om Klemetskirkegården og oven om Kroken og så oppetter bryggene og opp mellom Korskirken og Soppen og opp etter langstretet mellom Allehelgenskirken og Benedicturskirken og oppetter almenningen mellom Kongsgården og Predikebrødreklosterets hus og opp vestenfor Kongsgården til de møter de andre. Så skal de snu og de gå nedre vei som før gikk øvre, like ut til Sigurd Svardags gård. Siden skal de som gikk øvre vei fare ned etter Kaupmannastretet og så ut etter langstretet nedenfor Olavskirken og ut på ørene; men de andre svinge ut etter langstretet ovenfor Gregoriuskirken og ut med Martinskirken og møtes på Ørene ved smiebodene. Slik skal de gå hele tiden."

Denne vekterruten sammenholdt med arkeologiske funn og det første Trondheimskartet, som ble laget i 1658, gir oss mulighet til å komme middelalderens bybilde nærmere.

I høymiddelalderen omkring år 1300 regner en med at byen hadde tre langgater – som det alle er funnet spor av – og sju østvestgående almenninger. Almenningene hadde to formål – både som brannskiller og som adkomst til elvehavna for folk som ikke eide brygge.

På 1100-tallet ble den første brua bygd over Nidelva, omtrent der Elgeseter bru nå går, og forbindelsesveier må ha ført fra langgatene til brua.
Sør for tettbebyggelsen lå det høykirkelige området med domen og

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

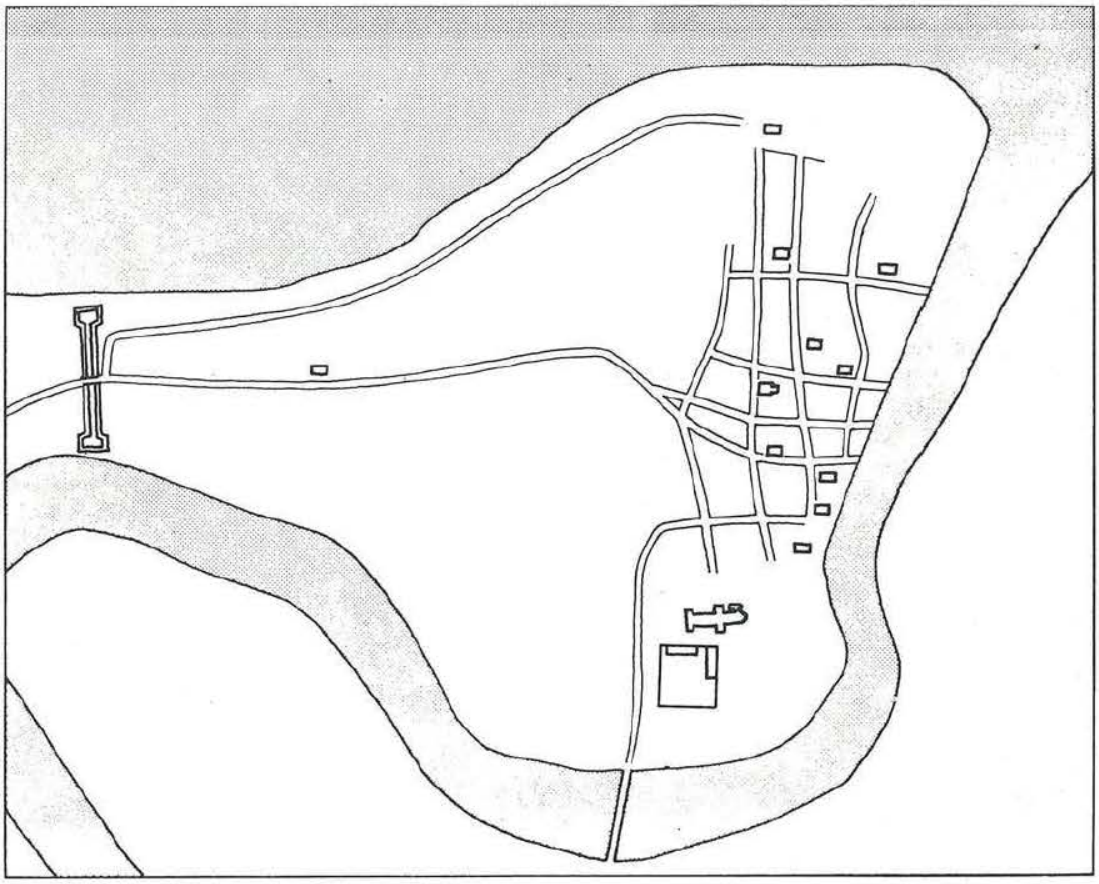

Nidaros omkring år 1300.

erkebispens borg. Byens klostre lå på Bakke, Elgeseter og Nidarholm. Gråbrødreklosteret lå lengst øst i Kongens gate og Dominikanerklosteret der Thomas Angells Hus nå ligger. Hospitalet som ble grunnlagt i 1170, lå i betryggende avstand fra tettbebyggelsen på samme sted hvor det fortsatt ligger.

Enkelte av gateløpene fra middelalderen har sannsynligvis overlevd århundrene og eksisterer i dagens gateløp. Et "langstrete" finner vi igjen i Krambugata, et annet i Apotekerveita og deler av et tredje i St. Jørgensveita.

Av øst-vestgående gater og veiter har følgende tradisjon tilbake til middelalderen: Bruveita, Vår Frue Strete – Presidentveita, Sommerveita – Westermannsveita, Krambuveita og Brattørveita. Veitene er synlige spor av middelalderens byplan i dagens bybilde, spor som bør få leve videre.

De arkeologiske utgravningene har gitt en hel del tekniske opplysninger og detaljert viten om hvordan gatene var bygd opp. Middelalderens Krambugt. f.eks. var ca. 4 meter bred og belagt med langsgående planker. Disse plankene hvilte på tversgående stokker. I sidepassasjer til de lengre gatene er det enkelte steder funnet spor av 'drensledninger' laget av kantstilte planker.

Langs kanten av det arkeologiske gravefeltet står det alltid folk og følger med i det som foregår: Å se rester av gammel kultur under ens egen hverdag er en opplevelse mange setter tydelig pris på. I de fleste tilfeller forsvinner denne opplevelsesmuligheten så snart et arkeologisk felt er utgravd til steril og urørt grunn. De registrerte data blir langsomt behandlet og utgitt i historiske, lite tilgjengelige publikasjoner. Løsfunn blir arkivert, og de mest verdifulle stilt ut bak glassmontre på museum.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

De store utgravningene som nå pågår ved Kjøpmannsgata er forårsaket av at det skal reises et nytt bibliotek på tomten. At et offentlig kulturbygg skal reises her åpner muligheten for konservering av et sentralt utsnitt av Trondheims middelaldergrunn. Supplert med skikkelig informasjon, løsfunn, rekonstruksjonsskisser osv., vil et slikt "middelalderutsnitt" kunne formidle kunnskap om byens tidligste historie og utseende på en svært direkte måte.

Kart over utgravningsområdet mellom Kjøpmannsgata og Søndre gate. Kartet viser bygningsrester fra første halvdel av 1100-tallet. I midten Krambugata. Vest for denne rester av fire hus på rekke.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

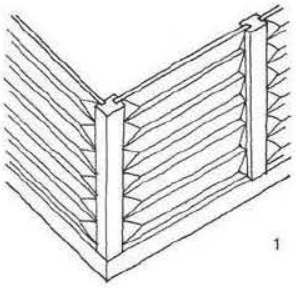

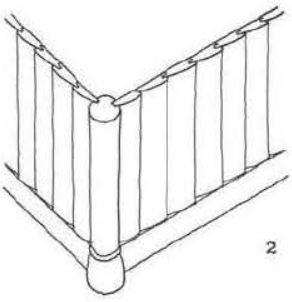

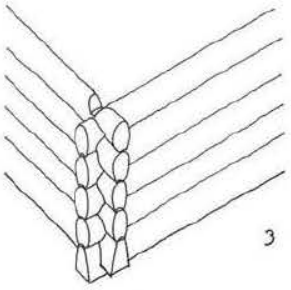

Vanlige veggkonstruksjoner i middelalderen:

1. Sleppvegg
2. Stav-vegg
3. Laftevegg

Bygningene

Tømmer har vært det vanligste byggematerialet i Trondheim — fra Olav Tryggvasons tid og til slutten av forrige århundre.

I middelalderen var 3 konstruksjonstyper vanlige: Laftekonstruksjon, sleppveggskonstruksjon og stavkonstruksjon. I Trondheims bygrunn finnes eksempler på alle disse bygningstypene og kombinasjoner mellom dem.

En slik kombinasjonstype har overlevd over bygrunnen fram til våre dager i noen av bryggene langs Nidelva.

Opprinnelig var bryggen ett av mange hus på den lange tomten som strakte seg fra elva til Kaupmannastræte. Helt i begynnelsen var det kanskje bare en landgangsbrygge med en lagerbygning innenfor. Etter hvert som folketallet i byen økte, ble tomtene langs elvehavna stadig mer verdifulle og ble dermed hardere utnyttet. Bygningene på tomta lå mer eller mindre tilfeldig gruppert omkring ei privat gate eller gårdsplass. Mot nabobebyggelsen skulle det etter Magnus Lagabøters bylov være en alen "dråpedrypp" — ei veit som tok unna takvann og var tilgjengelig for reparasjon av veggene.

Magnus Lagabøter ga også beskjed om hvor langt utover bryggen en kunne bygge sval. Det er derfor grunn til å tro at man har bygd pakkhuset stadig nærmere kaikanten, samtidig som det har blitt bygd på én etasje som igjen kragde ut over bryggen. En passasje på siden av pakkhuset er også blitt overbygd, og til slutt ble hele tomtebredden brukt opp, slik at man måtte gjennom sjøhuset for å komme til bryggen. Bryggen ble helt innebygd, og overførte til og med sitt navn til bygningene.

I flere av gavlene mot elva ser vi kombinasjonen tømmer/stolpeverk, hvor svalgangen er utført med stående tiler som står i sviller, som igjen hviler i spor i stolpene.

I bryggene finner vi altså både rester av den eldste byplanen — med de lange tomtene ned mot elva — og den middelalderske byggeteknikk videreført inn i vår tid. Våningshus, fjøs og stabbur som hørte middelaldergårdene til, kan vi bare danne oss bilder av ut fra det arkeologene finner fram, og ved å sammenholde funnene med bedre bevarte middelalderbygninger.

Kjøpmannsgata 63, 65, 67. Nr. 63 (t.v.) har det mest opprinnelige utseendet, med svalgang over flatbrygga. (se ill. s. 39).

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Men fortsatt setter middelalderen et dominerende preg på Trondheims bybilde: Nordens største middelalderbyggverk, sagaens Kristkirke, er fortsatt toneangivende i Trondheims silhuett.

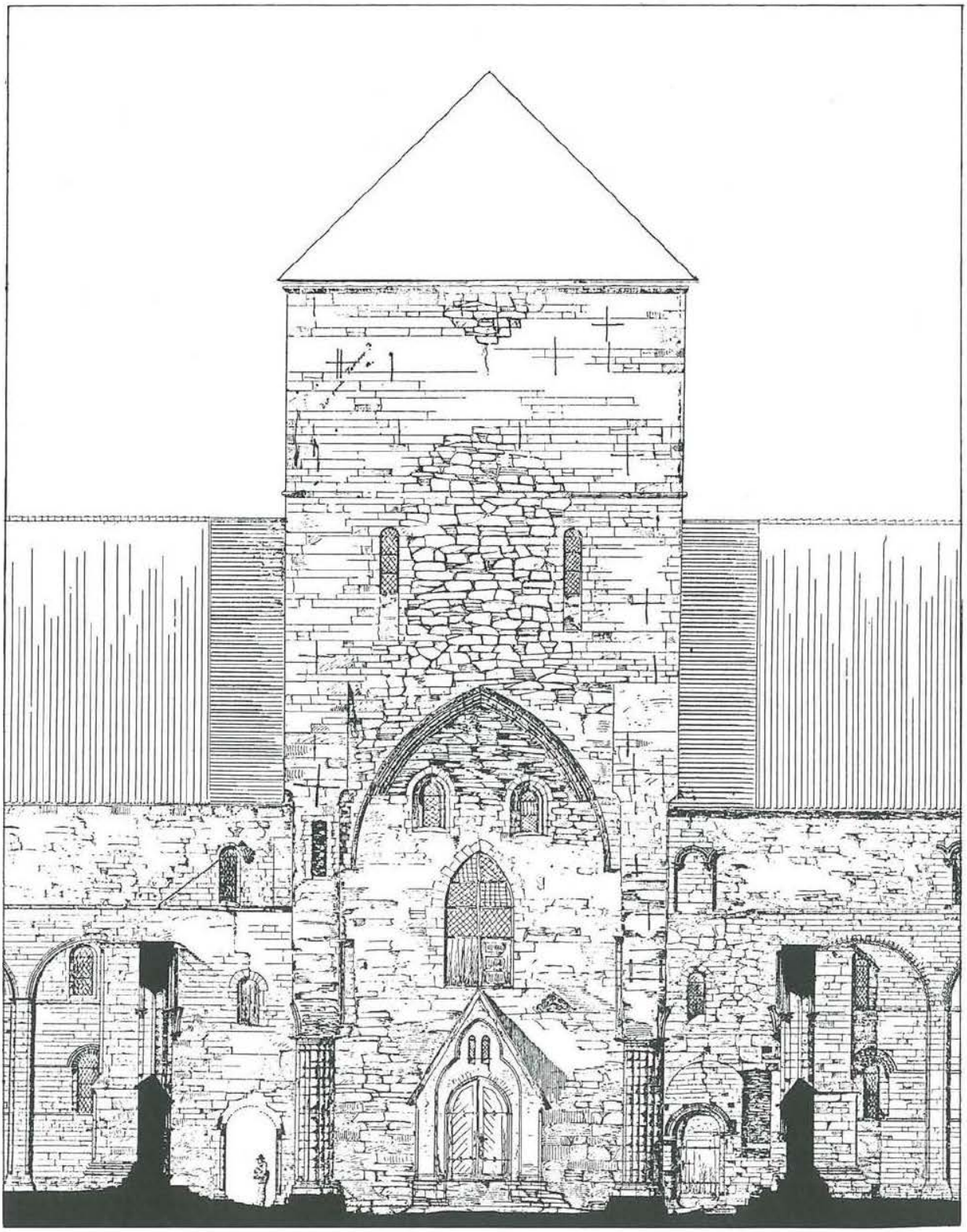

Nidarosdomen før restaureringen.
Snitt gjennom skipet, sett fra vest.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Til forskjell fra vanlige hus ble kirkene ofte bygd i stein, og av de tre bygningene som har overlevd fra middelalderen er to kirker og en bygning som også hadde nær tilknytning til kirka, nemlig Erkebispegården. Det er funnet ruiner etter de fleste av byens middelalderkirker og klostre, og noen av disse er bevart slik at vi kan se dem.

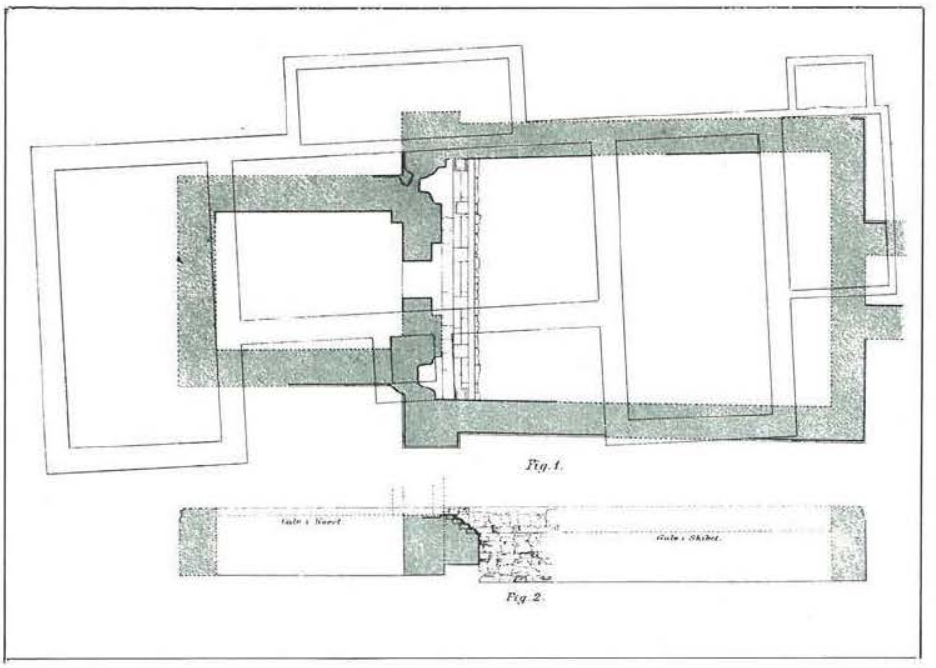

Ruinene av «Olavskirken».
Målestokk 1:300.
Med tynn strek:
Det gamle rådhus.

Ruinene av den såkalte Olavskirken er bevart under Folkebiblioteket. Ruinene av Gregoriuskirken vil ble bevart i nybygget for Trondhjems Sparebank. På Bakke Gård (Innherredsveien 3) er fundamenter av klosterkirken blottlagt i kjelleren.

På Munkholmen er middelaldergolv gravd fram, men igjen tildekket. Vi vet ikke sikkert om sentraltårnet på Munkholmen er en middelaldersk, befestet rundkirke eller et festningsverk fra 1600-tallet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Nidarosdomen sett fra nordøst før restaureringen.

Olav Kyrre begynte å bygge en steinkirke over Olav Haraldssons grav omkring 1070. Av utgravninger vet vi at denne Kristkirka hadde et langt rektangulært skip, og et lite, firkantet kor med et kapell på hver side. I det søndre var Olavsbrønnen bygget inn i murveggen. Utover 1100-tallet ble tverrskipene anlagt, og et tredelt skip og kor ble påbegynt. De eldste delene her bærer tydelig preg av den normanniske stilen.

Etter at erkebispestolen ble opprettet i 1152 fikk domen et rikere preg, spesielt etter at Eystein Erlendsson ble erkebisp i 1161. Stilen ble mer internasjonal romansk, inspirert av cistersiensernes kirkebygg i Mellomeuropa. Fra denne tida stammer de øvre delene av tverrskipet, og skrudhuset – (eller Mariakapellet). Erkebispen ble jaget fra landet av kong Sverre og kom tilbake fra England i 1183 med et nytt formspråk: Gotikken. Fra nå av ble oktogonen og langkoret bygd. Ufreden mellom konge og kirke førte til en lang pause i byggearbeidene, men de kom igang igjen omkring 1210. I 1248 ble fundamentene for vestfronten påbegynt, og byggearbeidene pågikk sannsynligvis ennå da kirken brente i 1328. Interiøret sto trolig ferdig på denne tiden, mens det er tvilsomt om vestfronten fikk sin endelige utforming før forfallet satte inn. I tidsrommet fra den store brannen og fra til pesten i 1349–50, var det nok å gjøre med reparasjonsarbeider. I dette tidsrommet ble bl.a. korskranken bygd på ny. Ved Svartedauen strøk nesten alle de geistlige som var knyttet til domen og erkebispestolen med, og det ble neppe utført noe bygningsarbeid før på 1400-tallet. En ny brann skadde kirken i 1432, men ikke så ille som første gang. I begynnelsen av 1500-årene ble det utført store utbedringsarbeider på oktogonen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

I 1531 brente kirken ennå en gang, og nå ble det ikke tid eller råd til reparasjoner før reformasjonen i 1537 jaget erkebiskop Olav Engelbrektsson i landflyktighet og Norge døde som selvstendig stat.

Domens skatter ble ført til Danmark. Skipet ble liggende i ruiner. Arkadene i langkoret og tårnbuene mot vest og sør ble gjenmurt. Det ble lagt flatt tretak over kor og tverrskip. Bare oktogonen ble stående urørt.

Kirken ble brukt som menighetskirke, og fikk etter hvert et rikt barokkinteriør. Av dette er det gamle orgelprospektet bevart i Nidarosdomen, mens altertavla nå står i Vår Frue kirke. Restaureringsarbeidene ble igangsatt i 1869 og pågår fortsatt.

Erkebispegården ble påbegynt under erkebiskop Eystein i 1160-årene.

Siden har det vært byggevirksomhet på denne tomten i hvert århundre, helt fram til det siste ti-års restaurerings- og ombyggingsarbeider.

Eystein Erlendsson sto for oppføringen av Østhuset, med erkebispens kapell og "rådstue" i underetasjen og representasjons-hall i overetasjen.

Sigurd Eindrideson, som var erkebisp fra 1231 til 1252, og bygde skipet i domen, oppførte Vesthuset med erkebispens bolig.

Erkebispegården,
målestokk 1:1000
1. Østhuset
2. Vesthuset
3. Lavetthuset
4. Vekthuset
5. Bakeriet
6. Feltfløien, 1753
7. Militære bygninger fra 1800-tallet

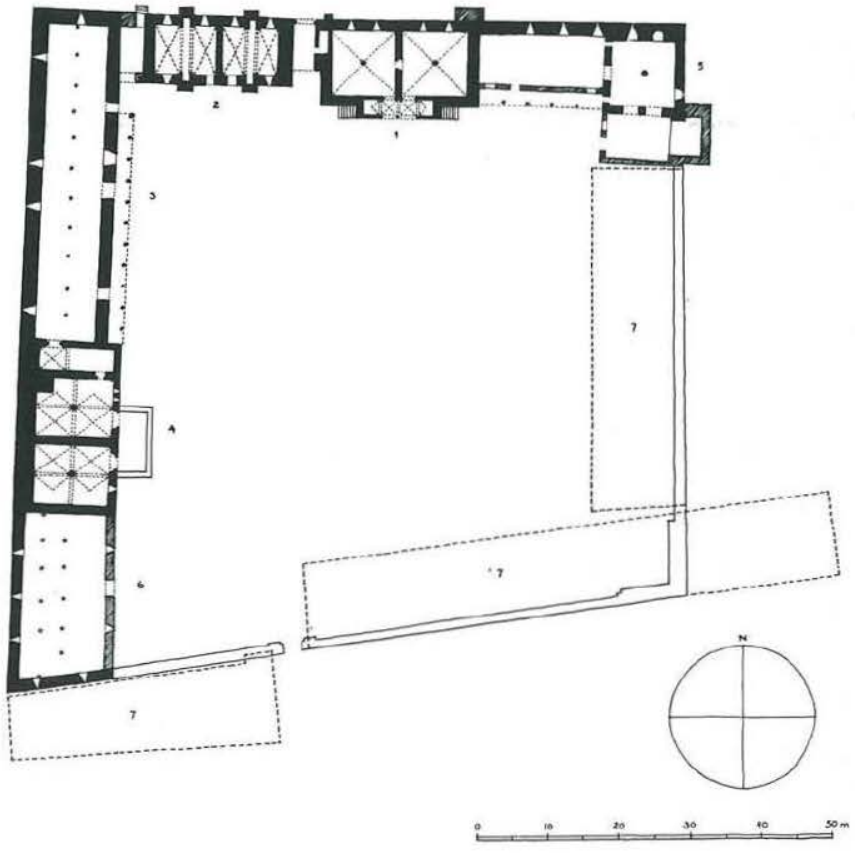

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

"Bakeriet" i det nordøstre hjørnet av gården ble bygd da Aslak Bolt var erkebiskop – 1428–50. Det var også han som bygde det meste av den lange fløyen mot vest. Den nordligste, smale delen med svalgangen ("Lavetthuset") har antakelig vært herberge og forrådsrom, her kan også ha vært et lite kapell for pilegrimmer og gjester. Lengst sør er en ny hallbygning ("Vakthuset"). Hallen ligger over 2 hvelvete rom, og har hatt en stor peis i det nordvestre hjørnet. I 1531 ble hele anlegget brannskadet.
Olav Engelbrektsson rakk bare delvis å sette bygningene i stand (bl.a. med bruk av stein fra Nidarosdomen) før han rømte landet.

Fra 1556 ble erkebispegården lensherreresidens og omdøpt til Kongsgården. Lensherren Claus Daa (1613 – 1620) begynte å bygge om Erkebispegården til et renessanseslott. Herresalen, slik den nå framtrer, har fått sitt nåværende utstyr i henhold til beskrivelsen i synsforretningen etter at Daa var ferdig med sin ominnredning. Daa fikk også bygd et høyt tårn over porten mellom Østhus og Vesthus. Rundt hele bygningen mot borggården var det svalganger. Kalkmaleriene i Vesthuset stammer også fra Daas ominnredning.
I 1660, da eneveldet ble innført og lensherrestillingene opphørte, ble erkebispegården overført til det militære, som stort sett benyttet bygningene til magasiner. I Østhuset ble det satt inn en ekstra etasje og vinduene ble gjenmurt.
I 1753 ble vestfløyen påbygd til sin nåværende lengde.
De store magasinbygningene i sør og øst og den øvrige trebebyggelsen sør for borggården skriver seg fra slutten av 1700/begynnelsen av 1800-tallet.

Slik Erkebispegården står i dag, med sine restaurerte og velstelte bygninger tilgjengelige for offentligheten, må en kunne kalle den et skoleeksempel på godt bevaringsarbeid.

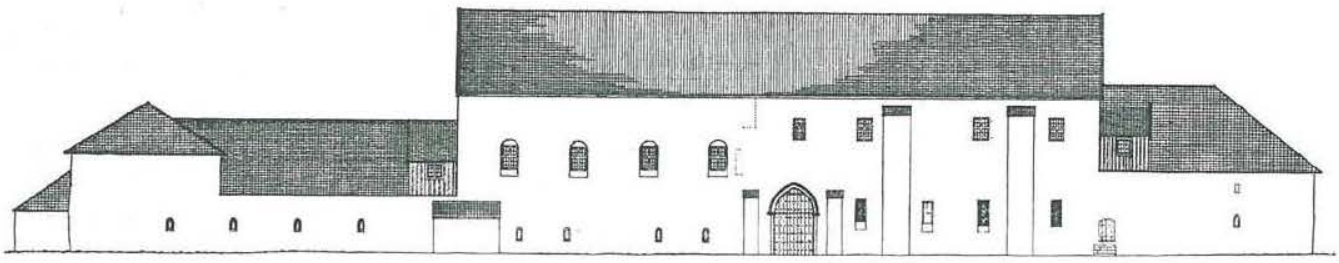

Erkebispegårdens nordfløy, fasade mot Domkirken (nord). Målestokk ca. 1:500.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Den tredje av middelalderbygningene som ennå står, er Vår Frue kirke, eller Mariakirken, som den het i middelalderen. Den ble bygd på 1200-tallet, som en enkel enskipet kirke med rektangulært kor. Hvor langt vestover middelalderkirken har gått, ser man tydelig i nordveggen, for middelalderdelen har et finere murverk enn tilbygget fra 1600-årene. Tårnet ble bygd til så sent som i 1739. Kirken ble temmelig hardhendt restaurert i 1880-årene.

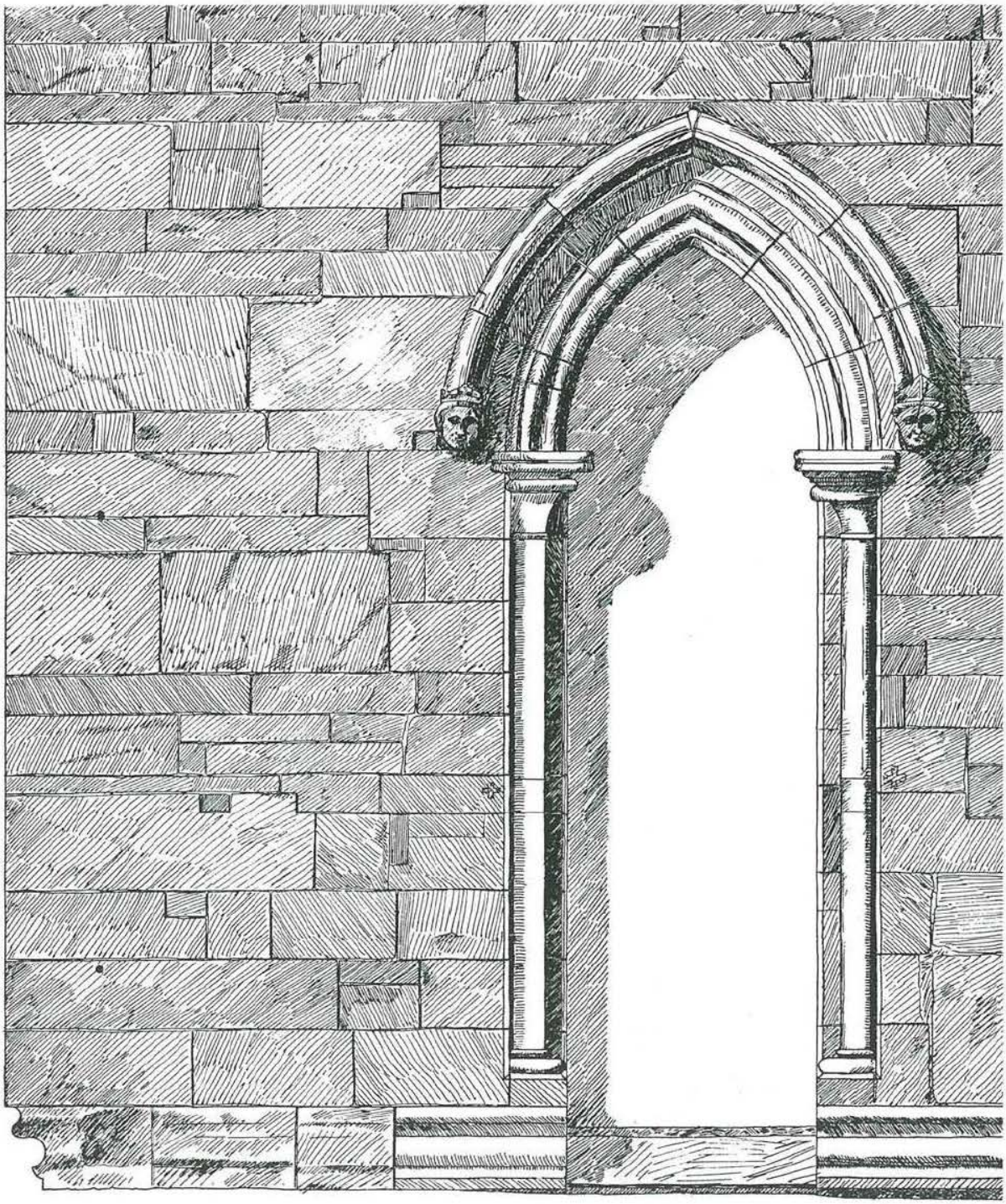

Vår Frue Kirkes sydportal, målestokk 1:20.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

5.2 Fra Svartedauen til Cicignon

De store inntektene fra kirkens leilendinger, tiende fra alle bønder, bøter for mange slags saker osv., som hadde gitt byen mye av sitt økonomiske grunnlag, og bl.a. finansiert erkebispens og klostrenes byggevirksomhet, sank kraftig i seinmiddelalderen. Trondheim hadde hatt store inntekter av handel med tørrfisk fra Nord-Norge, men disse inntektene gikk mer og mer over på Bergenskjøpmenn.

Folketallet sank i hele landet. I 1520 hadde byen bare ca. 1500 innbyggere.

Den store bybrannen i 1531, reformasjonen og Norges nye rolle som et dansk lydrike, reduserte Trondheim til en fattig provinsby.

Først på slutten av 1500-tallet begynner Trondheim igjen å vokse, etter mer enn 200 års stagnasjon.

Befolkningsvekst i distriktet og gjenrydding av ødegårder, oppblomstring av handel og bynæringer og behovet ute i Europa for norske produkter – tømmer, metaller og fisk, var noen av årsakene til at Trondheim begynte å få nytt liv. Det store sildeinnsiget på Trøndelagskysten i første halvdel av 1600-årene var også en medvirkende årsak.

Folketallet steg med fra ca. 2000 i 1640 til ca. 5000 i 1680.

Driftige utlendinger, som så de store mulighetene til fortjeneste i norske fjell, skoger og farvann, strømmet til Norge fra 1600-tallet og utover. I Trondheim var det først og fremst innvandrere fra Flensburg som dominerte. (Familiene Angell, Hornemann, Meincke, Hoë, Lorck, for å nevne noen av de mest kjente).

Byplan og bygninger

Etter det vi vet kan ikke bymønsteret, gatenettet, ha forandret seg nevneverdig fra høymiddelalderen til 1600-årene. Til midten av 1600-tallet har antakelig den voksende befolkningen funnet plass innenfor den gamle bystrukturen, ved at ledige tomter langs de gamle middelaldergatene ble bebygd. Først omkring 1640 begynner bebyggelsen å skyte ut armer vestover – langs "Geilan" som var navnet både på Kongens gate og Sandgata.

I boka "Trondheim før Cicignon" har Henry Berg påvist samsvar mellom gatebeskrivelsen i Magnus Lagabøters bylov og Nauclers bykart fra 1658. Arkeologiske undersøkelser kan også bekrefte at forandringene i bybildet var relativt ubetydelige. Kirker ble brukt som steinbrudd eller bygd om til boliger, kirke og klostergårder ble til åker, plasser, gater, gårdsrom. Etter en av de mange brannene kunne et gateløp bli forskjøvet noen alen. Vi finner ingen beskrivelse av byen mellom 1276 og 1598, da den brente og 3 av de gamle gatene ble utvidet, for å skape brannintervaller.

Ved hjelp av Nauclers kart fra 1658 og Maschius' byprospekt fra 1674 er det mulig å danne seg et begrep om hvordan byen så ut før Cicignons planer omskapte bybildet:

Byen strakk seg vestover til "Vaterland" (omtrent der Stiftsgården nå er), langs fjorden noe lenger. Vestover fra Vaterland var det åkrer ut til Nykirkegården, en gravplass som ble anlagt under en pest i 1626, og lå der Asylveita nå går. Kalvskinnet var før Hornemannsbrannen Stiftamtmannens åker, men en strimmel nærmest Geilan (Kongens gate) ble bebygd i midten av 1600-årene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Trondheim i 1674. Maschius's stikk.

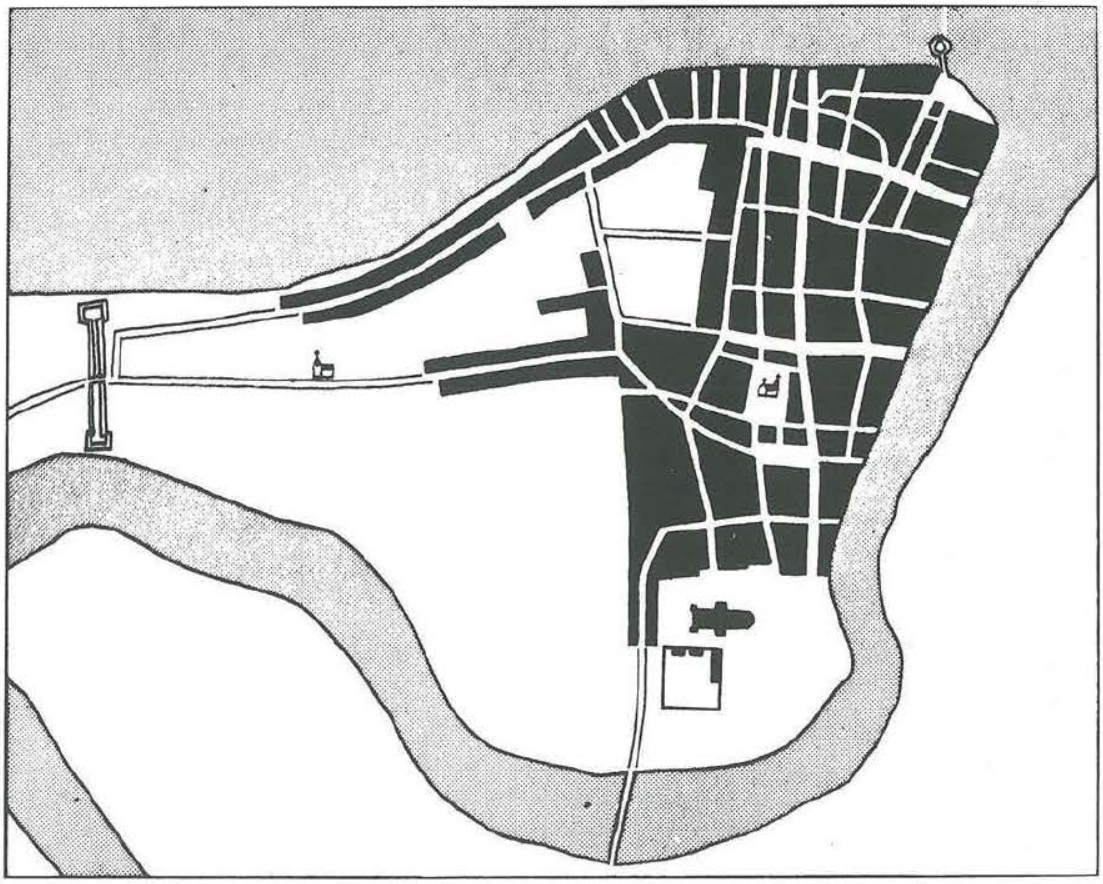

Trondheim i 1658. Etter kart opptatt av Naucler under svenskenes okkupasjon.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Nærmest domkirken hadde byens og distriktets prester sine bygårder, her lå også de fleste institusjonene i byen: Katedralskolen, St. Jørgens Hus, Børnehuset, Tugthuset og Fattighuset. Torget lå for enden av Munkhaugveita, mellom St. Jørgensveita og Vår Frue gate. Hospitalet og Hospitalkirken lå der det nå ligger, og byens galge sto i Steinberget.

Byen brente i 1531, 1593, 1598 og 1615, og bebyggelsen ble vel "modernisert" etter hvert, men de gamle tomtegrensene holdt seg stort sett uendret. Og siden tomtene svært ofte var dype og smale, gikk middelalderens disposisjon igjen: Bygningene lå med gavlen mot gata, langs et trangt gårdsrom, våningshuset lå gjerne et stykke inn på tomten, var ofte i to etasjer med svalgang, tømret og med taktekking av stein eller torv. Den vanligste plantypen var sideordnete rom med inngang på langsida. Det får fram av Maschius' stikk at enkelte av husene har hatt panel. Panelet har vært utført med stående bord som overlapper hverandre, festet til tømmerveggen med trenagler.

Håndverkere og handelsmenn hadde gjerne sine spesielle gater, som vanlig var i middelalderen. I Bredgata (Apotekerveita) som førte fra domkirkegården til sjøen, holdt gullsmedene til lengst i sør, så kom skredderne og lengst i nord nordlandshandlerne. Trolig holdt de største kjøpmennene til i Krambugata, mens de brannfarlige smiene lå omtrent ved nåværende torg.

Over den lave trehusbebyggelsen kronte domkirken, Vår Frue kirke og enkelte steinbygninger, som stort sett var oppført på og av kirkeruiner.

Til høyre:
Fasade og plan av Det gamle rådhus, Kongensgt 2.
Tegnet av Gerhard Schøning (omkr. 1770).

Den eneste av disse bygningene som ennå står, om enn i sterkt forandret form, er det nåværende Folkebiblioteket, Kongens gate 2:

Gråbrødrenes kirke brente i 1531, og ble ikke gjenreist. I 1559 får Severin Pedersøn Skriver kongens gavebrev på "Gråbrødre kirke med jorden den står på, -----, dog så at han skal føye derpå en god kjøpstads bygning".

I 1669 ble "Stengården" kjøpt til rådhus for byen. Bygningen ble brannskadet i 1681, og i forbindelse med den nye byplanen ble det en langvarig diskusjon om rådhuset skulle gjenreises på samme sted, eller om man skulle bygge nytt rådhus ved Torget. Et hovedargument for å gjenreise rådhuset var at man kunne benytte de gamle murene. I 1702 ble det inngått kontrakt med murmester Christopher Hempel om bygging av Rådhuset på de gamle murene. I 1706 var Rådhuset ferdig gjenreist. Det ble sterkt ombygd i 1878, og siden i 1930 da det opphørte å være rådhus og ble tatt i bruk som folkebibliotek.

Bygningens hovedform er den samme som i 1706, og tårnet er uforandret siden den gang. (Rådhuset skulle ha et vakttårn så høyt at man kunne se utover hele byen). Grunnplanen kan stamme fra "den gode kjøpstads bygning" Severin Skriver forpliktet seg til å bygge. (Dette må ha vært en solid bygning, for under Hannibalsfeiden i 1640-årene ble den benyttet som ammunisjonslager). Og mye av steinene i veggene skriver seg fra Gråbrødrekirken, som antakelig var Olavskirken Magnus den gode lot bygge til inne om sin far.

Det ville være ønskelig å forsøke å illustrere denne lange bygningshistorien ved en eventuell fremtidig ombygging eller restaurering av bygningen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

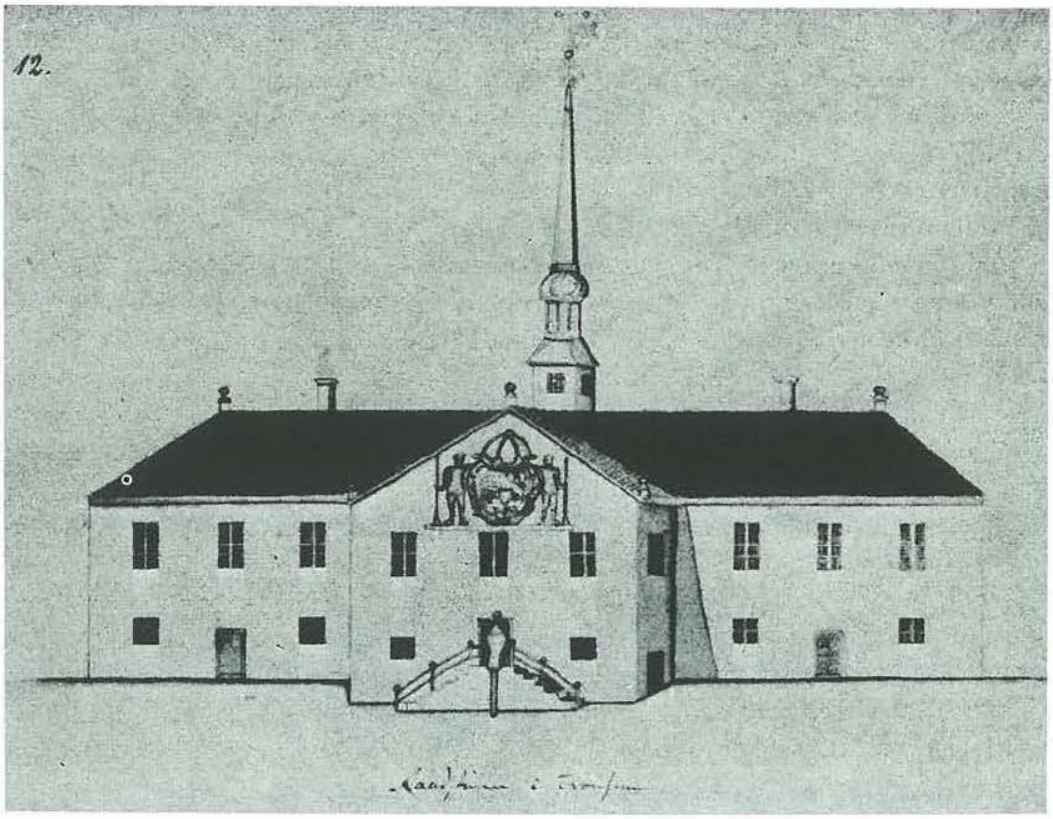

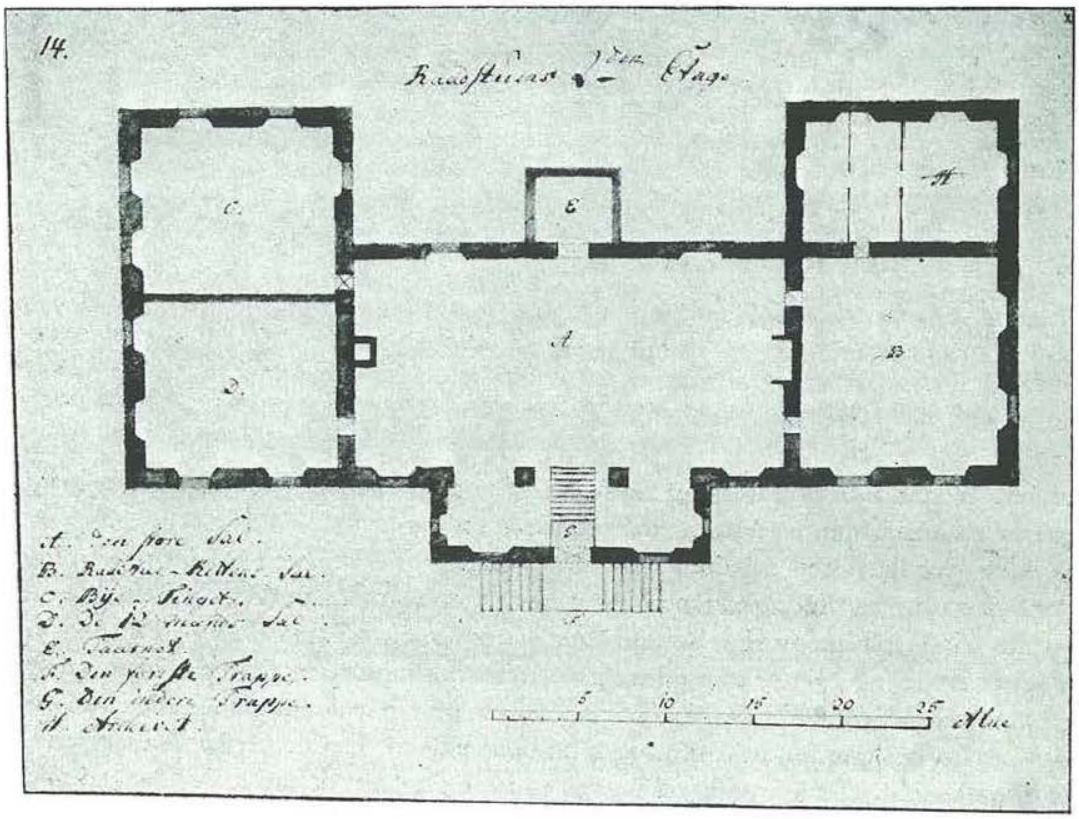

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

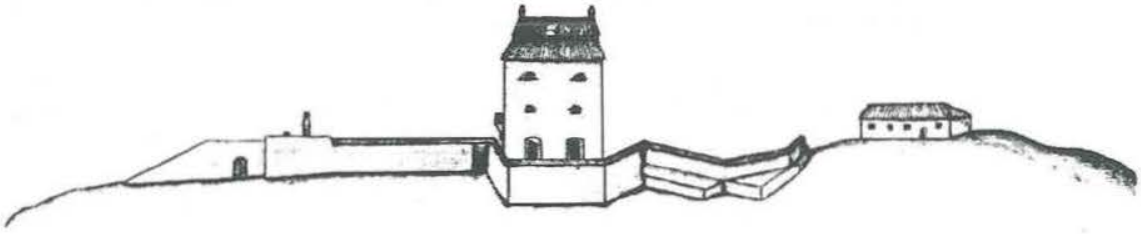

5.3 Fra Cicignon til stadsingeniør Dahl

Den nye byen som oppsto sist på 1600-tallet ble igjen nesten utslettet ved brann i 1708. Men ellers var første halvdel av 1700-årene en rolig vekstperiode i byens historie, riktignok med islett av krigshandlinger, uår og nød.

Næringslivet ble fortsatt dominert av de innvandrete handelshusene med hovedsete i Søgaden – som Kjøpmannsgata ble kalt – en dominans som fortsatte til midten av 1800-tallet.

Eksport av trelast og av kopper fra gruvene på Røros og Løkken, og import av forskjellige varer var de viktigste inntektskildene. En del av storkjøpmennene hadde kjøpt seg landeiendommer da krongods ble solgt ut på slutten av 1600-tallet og hadde inntekter av disse i tillegg til handelsvirksomheten.

Velstanden i byen økte, men den kom stort sett få tilgode.

Skoler og sosiale institusjoner ble opprettet eller utvidet, men alltid etter lange forhåndsdiskusjoner i byens råd. Et av hovedargumentene for etableringen av fattighus og tukthus var den store "tiggerplagen". Sosiale tiltak ble ofte sett på som veldedighet.

Forskjellen mellom rik og fattig var svært stor like til siste halvdel av forrige århundre. En oversikt fra 1845 viser at grossistfirmaet Jenssen & Co. hadde en nettoinntekt på 17.000 spesiedaler. Amtmannen tjente 1.900 spesiedaler sammen år, mens 63% av alle menn over 20 år tjente under 100 spesiedaler i året. "Så sent som i 1856, midt under høykonjukturen, var det fremdeles mange som måtte ligge på "Mørkelofter, I Uthuse, eller andre Rum uden Ildsted,..... frugtsommelige Koner, smaa Børn og gamle Folk paa 70 – 80 Aar." (Trondheim Bys Historie, Bind III).

I 1754 fikk Trondheim sin første industribedrift – sukkerrafineriet på Kalvskinnet. Bakgrunnen for dette var sukkerproduksjonen på de danske koloniene i Vestindia, og forbudet mot å importere sukker fra andre land enn Danmark. Trondheimskjøpmenn hadde 2 skuter gående på Vestindia og eget kontor der borte, og deltok på denne måten aktivt i 1700-årenes store koloni- og slave-økonomi.

Forøvrig skjedde det meste av utenrikshandelen i 1700-årene med engelske og hollandske skip. Trondheimskjøpmennene hadde i siste halvdel av 1700-årene 20 – 40 egne skip.

Mye av kapitalen som strømmet til byen i velstandsårene etter 1750 ble i slutten av hundreåret bundet til fast eiendom og gikk dermed ut av omløp. Noen av de rikeste familiene gikk over til et aristokrati som levde av inntektene fra store land- og skogeiendommer, og av sine aksjer i gruver og møllebruk.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Det ble holdt store fester, ofte i forbindelse med private konserter og amatørteater.

Angell-familiens store inntekter ble delvis trukket ut av handelslivet ved testamentet som Ths. Angell opprettet i 1760-årene. Etter dette skulle en vesentlig del av inntektene fra skogs- og gruvedriften gå til de fattige.

Disse midlene finansierte de fleste tiltak på sosial- og undervisningssektoren i lang tid framover.

Samtidig vokste velstanden i de "lavere samfunnslag" — småkjøpmenn og høkere rustet ut jekter og dro til Nordland med varer som de byttet i fisk. Etter hvert meldte behovet seg for markeder for industrivarer fra England og Tyskland, og det ble lett å få kreditt i disse landene. Mens det som tidligere var frembudt til salgs hadde vært luksusvarer for de velstående, kom det fra slutten av 1700-tallet mer og mer bruks- og forbruksvarer i krambuene. Utover første halvdel av 1800-årene ble Søgadepatrisiatets dominerende posisjon stadig svekket i forhold til den nye middelklassen av kjøpmenn og håndverkere.

Ca. 1760 ble Vitenskapsselskapet opprettet — Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, som det het fra 1767. I de første årene gjorde selskapet — først og fremst på grunn av stifterne Gunnerus, Suhm og Schøning — en stor forskningsinnsats, senere lå det mer eller mindre i dvale inntil det ble reorganisert i midten av forrige århundre. Den første tiden må det imidlertid ha vært en viktig impuls til byens intellektuelle liv.

Ved en folketelling i 1801 hadde byen 8832 innbyggere. (Midtbyen 7130, Bakklandet 1060, Ila og Bymarka 642). Disse fordelte seg på følgende yrkesgrupper (hustruer og barn inklusive): fabrikanter 24, deres "Karle og Drenge" 23, håndverkere og kunstnere 1077, håndverkssvenner og drenger 354, kjøpmenn 342, kjøpmennenes "Karle og Drenge" 75, vertshusholdere, jordbrukere o.l. 545, skippere, sjøfarende og fiskere 1639, tjenestefolk 975, dagleiere 1857, kirkebetjenter og lærerstand 149, borgelige embetsmenn 411, landoffiserer 91, soldater 546, sjøoffiserer 8, rentenister 36, pensjonister 119, almisselemmer 656, andre av ubestemt næringsvei 103.

Byen var ved inngangen til 1800-tallet administrasjonssentrum og garnisonsby. "Her bodde stiftamtmannen, stiftamtskriver og biskop. Her lå Katedralskolen og stiftoverretten". (Trondheim Bys historie, bind III).

En del mindre industrier grodde fram. I begynnelsen av århundret var det 4 verft på Bakklandet. Enkelte håndverksbedrifter ble til småindustrier. Langs stranden i Ila begynte sagbruksbedrifter å bli etablert. I 1834 hadde byen 12 brennerier. I 1843 ble "Fabriken ved Nidelven" anlagt. Teglverket på Bakklandet hadde vært drevet siden middelalderen, men noen stor produksjon ble det ikke snakk om før etter at murtvang ble innført i byen.

Handelen med omlandet tok seg stadig opp, og ble etter hvert dominerende i forhold til eksporthandelen. Fiskeeksporten gikk fra 1830-årene over på Kristiansund og Ålesund, og kopperprisene på verdensmarkedet var stadig svingende.

Første halvdel av forrige hundreår gikk en rekke branner over byen, de største i 1841, da 330 gårder og 39 brygger brente og i 1842 da 300 gårder brente. Disse brannene førte til at murtvang ble innført i 1845.

Ei ny tid var i emning. Bedre kommunikasjoner med omlandet og omverdenen fikk betydning for byens næringsliv.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Folketallet økte i landsdelen og i byen. Intensivert jordbruk førte til større kjøpekraft på bygdene. Behovet for landbruksprodukter økte etter hvert som det ble mindre vanlig for folk i byen å holde husdyr.

Byens havn var siden middelalderen elveløpet. Nesten alle varer til og fra byen måtte fra båtene gjennom bryggene ved Nidelva til byen. Eierne av bryggene fikk gjennom dette stor makt, og de holdt på den så lenge de kunne.

Det store leirraset i Tiller i 1816 la opp store leirmasser ved elveosen og gjorde det vanskelig for større skip å komme opp i havna. Debatten om framtidig havn kom dermed for alvor i gang. Den ble ikke endelig avsluttet før i 1875 da stadsingeniør Dahls havne- og jernbaneplan ble satt ut i livet. Dermed mistet elve-havna sin betydning, og Søgadepatrisiatets makt var endelig brutt.

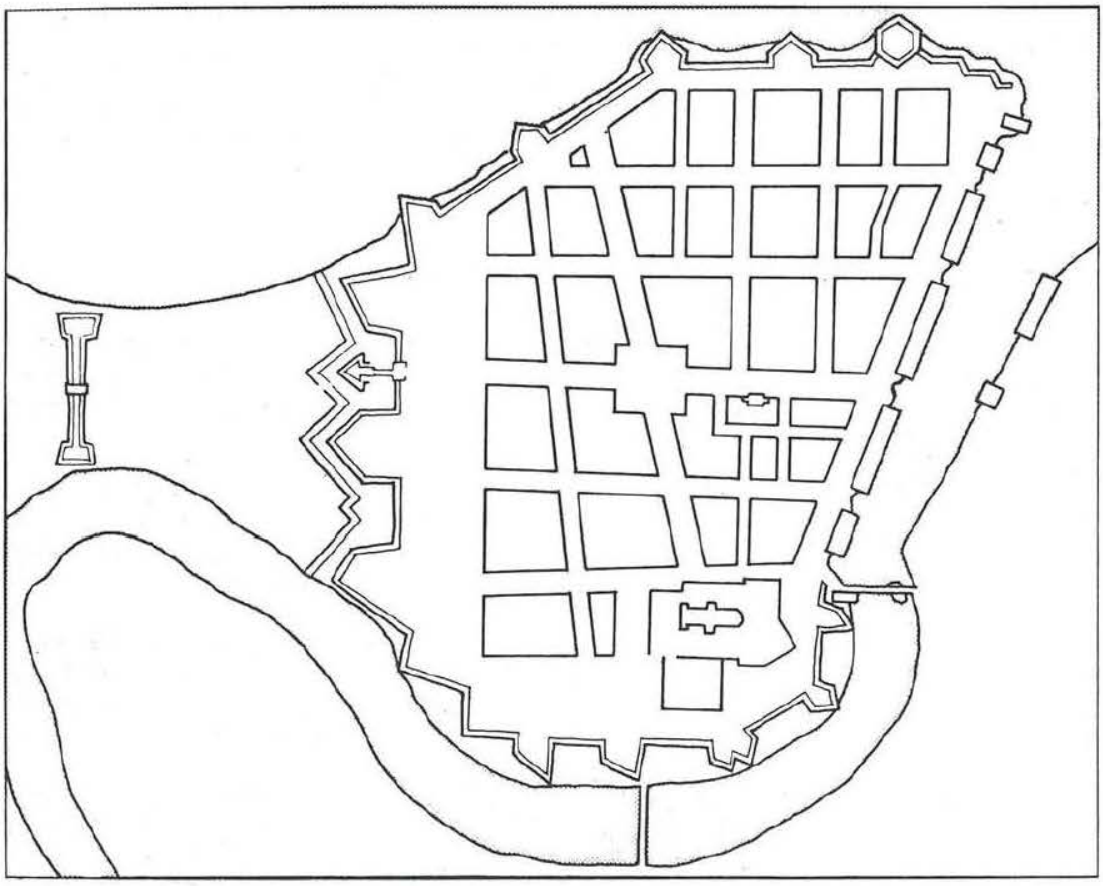

General Cicignons reguleringsplan.

- Byplan

Brannen i 1681 var den katastrofen som førte Trondheims bybilde ut av middelalderen og inn i den nye tid. Christian den femtes general Cicignon skar med hard hånd gjennom det kronglete middelaldermønsteret og planla en by etter klare barokkprinsipper: to hovedakser fra Nidarosdomen, den ene i retning Munkholmen, den andre i retning mot batteriet på Brattøra, et rettlinjet gatenett gjennom trekanten mellom de to hovedgatene (Munkegata og Kjøpmannsgata), orientert etter den øst-vestgående hovedgaten i aksen Møllenberg Skanse – byporten (Kongens gate).

Munkegata og Kongens gate fikk 60 alens bredde, og der de møttes ble Torget lagt ut som et tilnærmet kvadrat med side på 170 alen.

"Bakklandet etter gammel skisse"

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

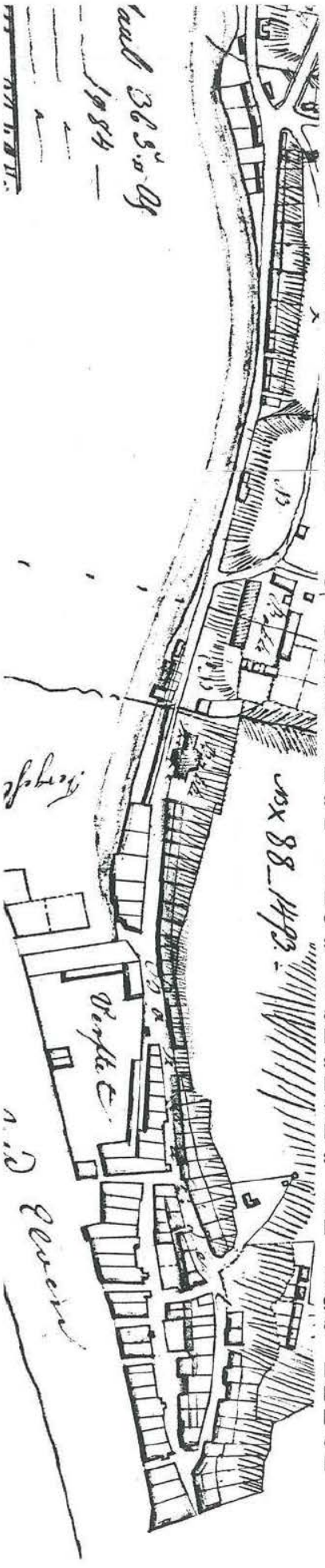

Kjøpmannsgata ble også gjort 60 alen bred, men ble lagt i to plan, med en grasvoll og treplantninger i mellom. De øvrige gatene fikk 30 alens bredde.

I forhold til den tids byggeskikk og tomtestørrelser ble kvartalene i Cicignons plan for store og dype til at alle eiendommer kunne få adkomst fra hovedgatene. En del av de gamle gatene fikk derfor fortsatt bestå.

Bakklandet lå utenfor byens grenser, og bebyggelsen her vokste fram "uregulert", langs en sti eller gammel vei langs med elva, på middelaldervis.

På denne måten framsto det mønsteret som fortsatt karakteriserer Trondheims bybilde: De brede og rette hovedgatene med åpent perspektiv, og som kontrast til disse de smale veitene og Bakklandets buktende gateløp.

Fram til 1840-årene skjedde så å si ingen forandring med gatenettet. Men etter de store bybrannene i 1841 og 1842 ble følgende nye gater anlagt:
Brattørgata, Carl Johans gate, Thomas Angells gate (fra Søndre til Nordre som utvidelse av ei gammel veit, fra Nordre til Munkegata som ny gate), Schultzgate, Asylveita, St. Olavs gate, Tordenskjolds gate og Hospitalsgata. (Schultz gate ble antakelig først gjennomført etter brannen i 1846).

Gater, veiter, plasser

Gatene i middelalderen var brolagt med halvkløvde tømmerstokker. Ved arkeologiske utgravninger er det ikke gjort eldre funn av steinbrolegging enn fra begynnelsen av 1600-tallet, bortsett fra en veistump fra stranden og opp til Bakke kloster.

I 1604 får borgermesteren krav fra Christian IV, som "Ber Eder at I tilholder borgerne og almuen at de ved første leilighet lar gatene med sten brolegge, såvidt enhvers grund sig strekker". Så sent som i 1642 var det mange som måtte betale bot fordi de ikke hadde etterkommet påbudet.

I 1804 sier en tilreisende at gatene er "temmelig vel brolagte". Broleggingen på 16- og 1700-tallet ble til dels utført med uhoggen stein (kuppelstein) som de hollandske trelastskutene brukte som ballast. Gårdeierne nøyde seg vel stort sett med å legge en hellegang ut mot og langs med rennesteinen.

I 1827 ble en dansk brolegger tilkalt for å lære opp folk her, og stå for videre arbeid med brolegging. Men helt inn i vår tid har fortsatt enkelte gater bare hatt grusdekke, mens andre gater bare delvis var brosatt. Stadsingeniør Dahl satte fart i gateplaneringen fra 1860-årene og utover. "Hestegata", som kjørebanen ble kalt, ble snevret inn og steinsatt med hoggen stein, mellom fortau og kjørebane ble det plantet trær. Det ble sørget for skikkelig fall fra husvegg til rennestein, og fra taknedløp til rennestein ble det lagt uthogde steinrenner. Mange av bolighusene hadde små forhager.

Etter hvert framsto et rikt mønster i mellomrommet mellom husene. Med heller, kuppelstein og ulike typer brostein fantes utall av variasjonsmuligheter.

I dag er det bare bevart brolegging i noen få av veitene, og i enkelte gatestumper. De store fortaushellene er også de fleste steder erstattet med asfalt.

De få stedene forskjellige typer steinsatt gate- og fortausdekke ennå er bevart, bør en ta sikte på å vedlikeholde og utbedre det, både for å dokumentere hvordan byens gater og veiter en gang så ut, for å vise et utdøende håndverk, og fordi det estetisk sett er et rikere bilde enn asfalt eller betongheller. Se kartbilag II.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Det nye torget Cicignon hadde planlagt i skjæringen mellom Kongens gate og Munkegata fikk ikke sin form før 100 år etter reguleringsplanen. Da først var det kommet bygninger langs alle sidene.

Da vannverket kom i 1770-årene ble det anlagt vannpost midt på Torget (og i de fleste gatekryssene), og byvekta ble plassert i den sørøstre kvadranten, ut for Hornemansgården.

Cicignons reguleringsplan fastsatte at bebyggelsen omkring Vår Frue kirke ikke skulle ligge nærmere kirken enn 60 alen. Dermed oppsto det som i dag er Tordenskjoldsparken.

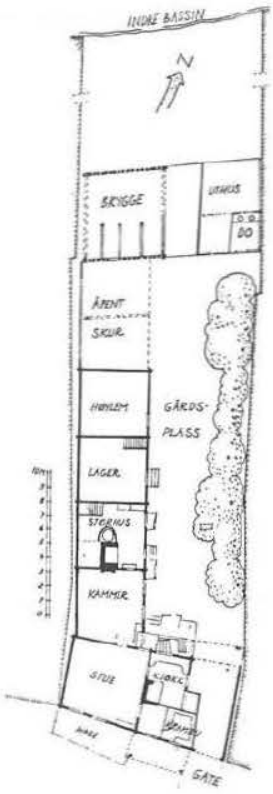

Bygninger

Selv i dagens bybilde kan vi finne eksempler på de fleste hustyper som har vært i bruk siden 1600-årene.

Kart over branner i Trondheim etter 1681 gir en pekepinn om hvor vi finner den eldste bebyggelsen: Bryggene langs elva, det meste av området mellom Munkegata og Prinsens gate og området mellom Kongens gate og Repslagerveita, vest for Prinsens gate. En husrekke på nordsiden av Kongens gate vest for Hospitalet oppsto sannsynligvis så tidlig som omkring år 1700. Det ytterste huset i denne rekken – Kongens gate 82 har ennå mye av sitt opprinnelige preg i behold. 3-romsplanen går igjen, likeså svalgangen i 2. etasje. Vinduene har nok opprinnelig vært atskillig mindre enn nå, og med ruter i blyinnfatning. Ellers kan huset gi oss en forestilling om hvordan borgeren i Trondheim bygde sitt hus etter Hornemansbrannen.

Fasade mot gården

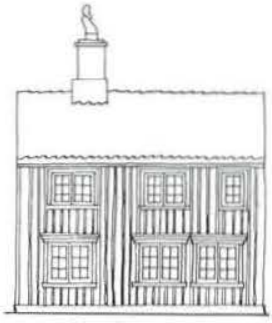
Fasade mot gata

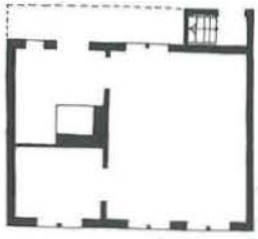
Plan 1. etg.

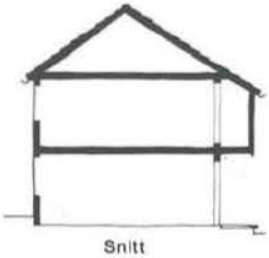
Snitt

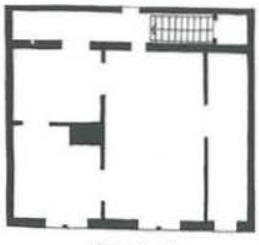
Plan 2. etg.

Til venstre: Kongensgt. 82

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

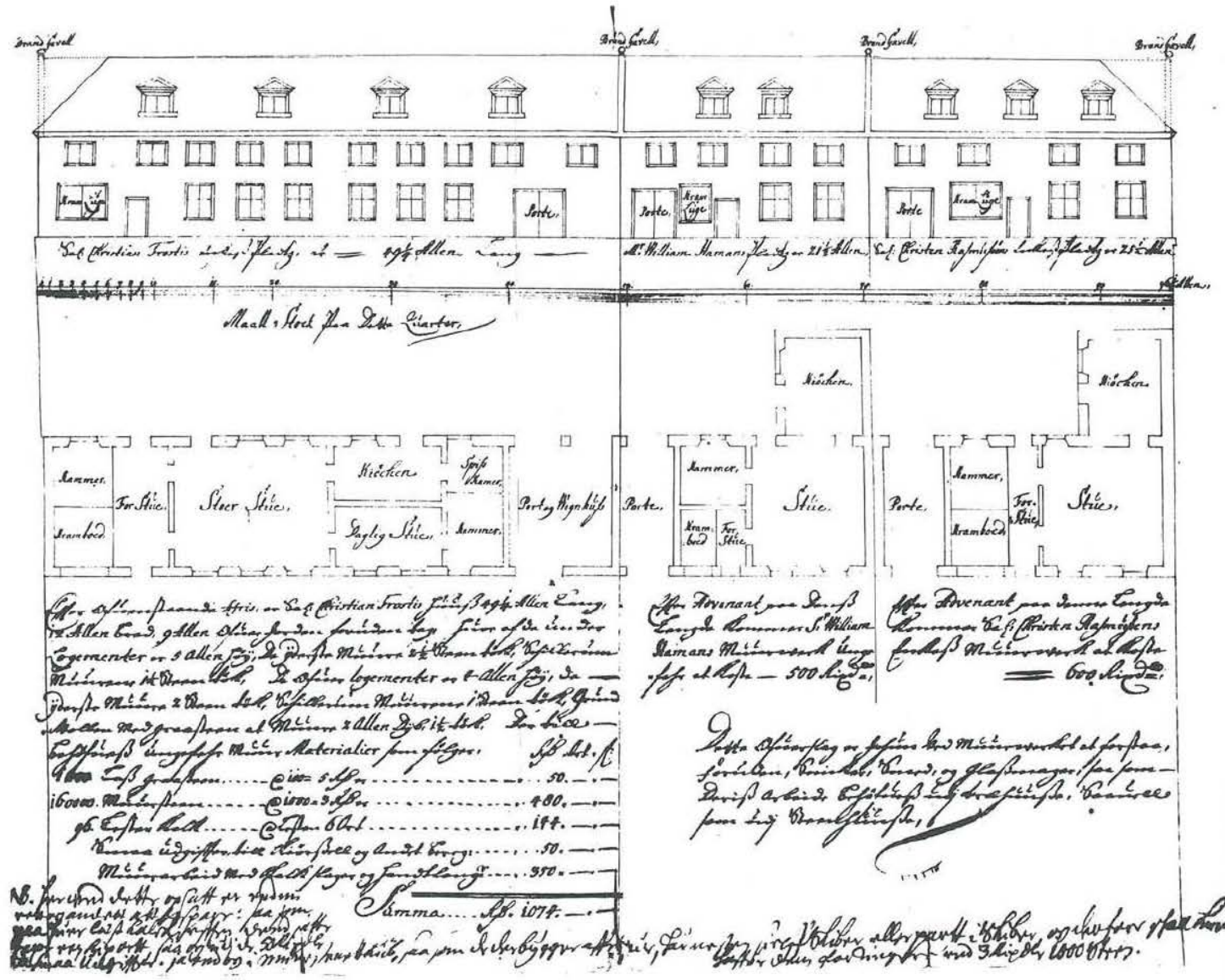

Motstående side, øverst:
Hans Nissengården, Olav Tryggvasons gate 44, nå på Folkemuseet for Trondheim og Trøndelag.
Plan
Denne side:
General Wibes typetegninger til hus i Kjøpmannsgata.

Svalgangshuset egnet seg godt på de smale og dype tomtene, som middelalderbyene stort sett besto av. Det var dessuten en gjennomprøvd bygningstype med tradisjon tilbake til høymiddelalderens langloft. På 1600-tallet kom antakelig sterkere krav om en representativ fasade, og etter branner og ved ombygginger ble gavlfasader skiftet ut med langfasader. Men svalgangsløsninger levde videre, og har vært benyttet så sent som til slutten av forrige århundre.

General Wibe, som fikk arbeidet med å gjennomføre Cicignons byplan, var en forkjemper for at det skulle innføres murtvang og standardisert gesimshøyde på 9 alen (så brannstiger i standardlengder kunne brukes på alle hus). Han utarbeidet typetegninger som var tilpasset forskjellige borgeres økonomiske evne. Disse planene, som dels baserte seg på eksisterende tradisjoner og dels innførte ideer utenfra, fikk nok en viss betydning for planløsningene i Trondheim. Bl. a. kan en av dem ha dannet grunnlaget for utformingen av Hans Nissen-gården, som nå står på Folkemuseet på Sverresborg, (flyttet dit fra Olav Tryggvasons gate 44). Dette huset gir også et inntrykk av hvor beskjeden plass butikkarealet opptok på 1700-tallet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Som det bl.a. framgår av byprospekter fra 1700- og begynnelsen av 1800-årene, var mye av bebyggelsen i bare 1 etasje.

Grunnmurene var som regel utført av gråstein som enten var lagt med jord mellom eller sammenføyd med kalkmørtel. Under enklere hus var det nok vanlig bare å legge stein under hushjørnene og et par steder ellers under sylstokken. Golv ble ofte lagt på bjelker som lå direkte på bakken, på tømmerstokker eller steiner. Kjellere ble neppe bygd før på slutten av 1600-tallet. Men fra midten av 1600-årene bygde de som hadde råd til det hvelvkjellere. Slike hvelvkjellere har vi fortsatt en rekke godt bevarte eksempler på. Se kartbilag V.

Inne i husene var det synlige tømmervegger, i mer fornemme hus var tømmeret dekorert. Skillet mellom etasjene var som regel breie golvbord lagt "topp mot rot" direkte på bjelkene uten underkledning. Undersiden kunne være kalket eller dekorert med rankemotiver. (På Bakke gård er en slik himling synlig, men golvbordene og dekorasjonene stammer fra en eldre bygning og er brukt sekundært så mønsteret ikke går helt ihop). Innvendige dører var svært breie i forhold til høyden, med plane dørfyllinger innsatt i et kraftig ramtre hvor kanten inn mot fyllingen hadde et enkelt profil. Det samme profilet gikk igjen på begge sider av døromrammingen, som var utført av breie, plane bord.

Både bygningenes ytre og deres indre skiftet mye karakter fra begynnelsen av 1700-tallet og fram til midten av forrige århundre. Saltaket har vært den dominerende takformen, men fra 1750-årene da rokkokkoens frodighet gjorde sitt inntog i Trondheim, kom også andre takformer inn: Mansardtak (Sukkerhuset 1754), setteritak (Bakke gård ca. 1768), midtgavl eller midtark (Thomas Angells stuer, 1770 og Stiftsgården 1774 – 78). Ved senere ombygginger i 1800-årene ble ofte disse takformene igjen erstattet med vanlige saltak. (Svaneapoteket hadde setteritak, "Adresseavisens gård" hadde midtark og tårn). Mot slutten av 1700-tallet blir valmete og halvvalmete tak brukt en del, og takene får noe slakere fall. Det blir etter hvert alminnelig å valme takene på hjørnehus.

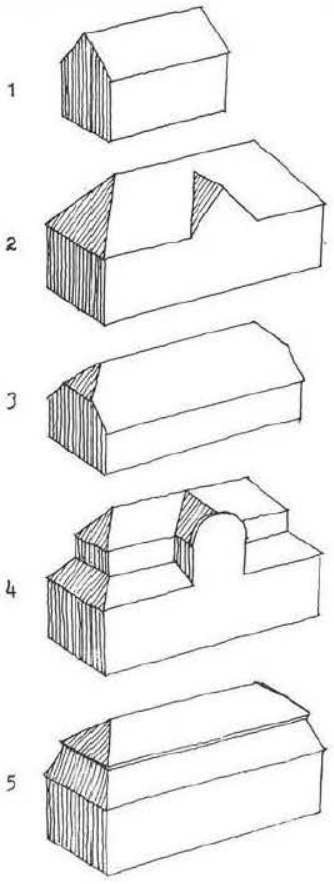

1. Saltak
2. Valmtak og midtark
3. Halvvalm
4. Setteritak og midtark med segmentformet gavl
5. Mansardtak

Fasadeutformingen henger selvsagt nøye sammen med planløsningene. Utviklingen i 1700-årene går i retning av symmetri både i plan og fasader.

Bygninger fra første halvdel av 1700-tallet har en atskillig lavere 2. enn 1. etasje, og 2. etasjens vinduer er lavere og ofte smalere enn de i 1. etasje.

I de fornemme byggene blir novkasser eller strekkfisker sammen med vindusplasseringen utnyttet til å inndele veggen i akser. Tømmermannspanelet kommer i bruk på slutten av 1600-tallet og gjennomgår en "forfining" ut gjennom 1700-årene, fra ukantete bord som er økset plane (som vi ennå kan finne på enkelte "bakvegger") til smalere profilerte bord med ensartet dimensjon og mellomrom mellom bordene som f.eks. på Stiftsgården.

Utover 1800-tallet viker "vertikal-virkningen", den kraftige betoningen av midtpartiet og de svungne omrammingene omkring vinduene for empire-tidens flate og kjølige former og en sterkere betoning av de horisontale dragene i fasaden. På et par hus fra begynnelsen av århundret (Klostergata 47 og Dronningens gate 40) finner vi et vekselpanel som tydelig har til hensikt å gjøre veggen så flat som mulig. Mellom første og andre etasje kommer et gjennomløpende bånd, og under takskjegget en fortannet gesims. Inngangspartiet blir bare markert i første etasje, men her kommer til gjengjeld form- og snekkergleden til uttrykk i de forskjelligste variasjoner over klassiske forbilder.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Fargen på husene i 1700-årene varierte. Oker og rødt var nok det vanligste, men blått og grått forekom også. Hvitt ble sjelden brukt som hovedfarge før ut i 1800-årene.

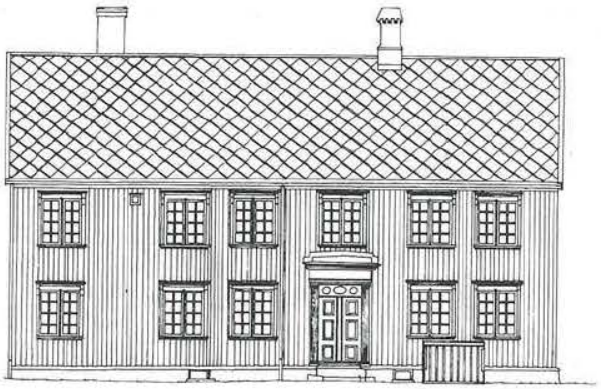

Klostergata 47.
«Klosterdalen»
Inngangsfasade.

I Hans Nissen-gården som ble bygd i 1723 er innerveggene i de mest representative rommene kledd med et glattkantpanel som var malt eller dekorert. "Simplere" rom i huset hadde bare tømmervegger. Senere ble det alminnelig å inndele veggene i felter, hvor vinduer og dører var innpasset. Under vinduene var et brystningsfelt med fyllinger, og over dette ble veggene enten trukket med lerret på blindrammer eller leirrappet og malt, dekorert eller tapetsert. I slutten av hundreåret blir en inndeling av veggene med pilastre vanlig. I forskjellig "finhets-grad" finnes denne veggtypen ennå i en hel del bygninger i byen, fra 1780-årene på Bakke gård og helt fram til omkring år 1900. Pilastrene i sin mest forseggjorte utførelse er gjerne "kannelerte" og har som regel en avslutning mot taket med joniske kapiteler. De har ofte vært rikt dekorert med forgylling og forskjellige farger. Dørfyllingene og listverket rundt dørene fikk en rik profilering, som igjen ble mer forfinet i slutten av hundreåret, og så flatet ut og strammet til i pakt med eksteriørdetaljene utover mot 1850.

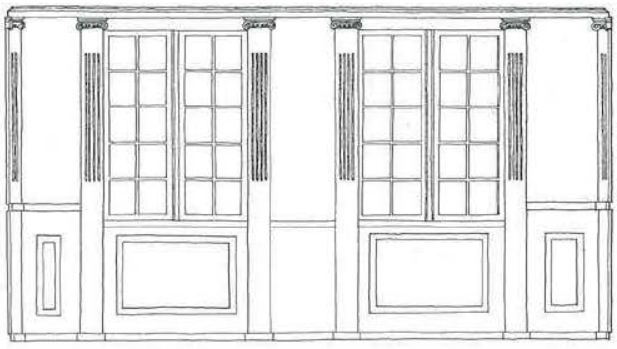

Kongensgate 90.
Stuevegg i 1. etg. Kannelerte pilastre med joniske kapiteler. Brystningsfelt under vinduene, glatt panel mellom dem.
Målestokk 1:50.

Utformingen av vinduene og listverket omkring disse er det gjort nærmere rede for i avsnitt 5.6.

I mindre representative rom ble enklere veggbehandlinger benyttet. Utover 1800-årene ble vekselpanel mye brukt, dette går også ofte igjen i underkledning av tak.

Generelt kan en si at mange forskjellige typer eksteriør og interiør har levd side om side. Utformingen av "stormannshusene" fikk innflytelse helt ned i de

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

minste veit-gårdene, men ofte var det bare i fasaden man hadde råd til å følge moten. Interiørene ble hengende etter, i alle fall de rommene hvor gjester ikke hadde adgang.

En bygning som bærer i seg mange trekk av Trondheims bygningshistorie er Kongens gate 27, det tidligere Hjorteapoteket. Vi vet at tomten var bebygd så tidlig som i 1640, og at det aldri har brent her.

Ser vi på huset slik det står i dag, og sammenholder det vi ser med branntakster og andre opplysninger, kan vi med en viss sansynlighet framstille dets utvikling slik illustrasjonen viser.

Det første huset, som den nåværende bygningen inneholder, kan ha vært et treromshus som lå med gavlen ut mot Geilan. Det kan ha vært i to etasjer og ha hatt sval, og dessuten hvelvkjeller. Huset skiftet eier i 1690 og i 1710, og i forbindelse med eierskiftet ble det bygd om og utvidet, mest sannsynlig omkring 1710. Taket ble tatt av og dreid 90° så langsida kom mot gata. Den gamle svalen ble innbygd og mot sør ble det bygd ny sval langs tilbygget. Plan

Kongensgate 27.
Bygningens mulige utvikling.
Denne side: Planer av 1. etg.
Motstående side:
Fasader mot Kongens gt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

og snitt ble tillempet byggeskikken på det tidspunktet. Kanskje general Wibes "typehusforslag" også hadde innflytelse på ombyggingen. Gjennomgående midtgang, gesimshøyden på 9 alen, etasjehøyden i 2. etasje 3 alen, vinduene i 2. etasje lavere og smalere enn de i første.

I 1777 kjøpte den daværende eieren tomten vest for huset, rev bygningen der, og utvidet sitt gamle hus vestover. Svalgangen ble forlenget, og det ble bygd et lite tilbygg mot sør for enden av gangen. Kanskje ble porten også overbygd da. Det rikt utskårne overstykket over inngangsdøren fikk kanskje stå i fred til neste eierskifte i 1815. Da ble inngangsportalen skiftet ut med en mer moteriktig. Det gamle overstykket var imidlertid for fint til å kastes og ble plassert over porten.

I 1857 flyttet Hjorteapoteket inn i huset og det ble utvidet sørover. Svalgangen ble innbygd. Samtidig ble vinduene i 1. etasje gjort høyere ved at brystningen ble senket. Inngangsportalen ble bygd om og på overstykket hvilte en hjort til i 1905 da den ble flyttet rundt hjørnet mot Prinsens gate til Arbeiderforeningens bygg.

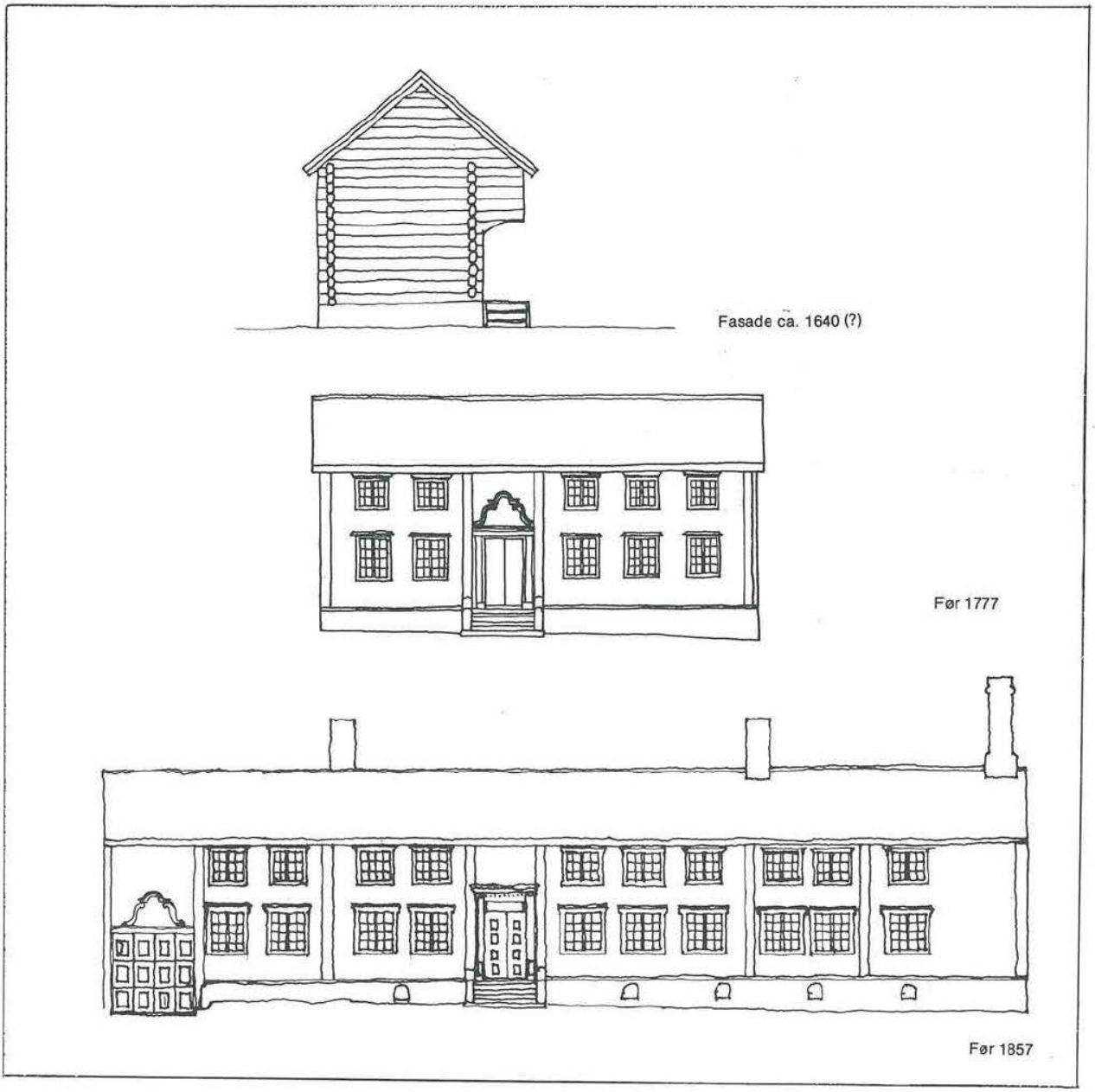

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Tidsrommet fra 1750-årene til omkring 1814 var Trondheimsarkitekturens gullalder. Paleer og "lystgårder" ble bygd i et omfang og en størrelse som fikk en kjent borger i byen til å skrive: "Blandt de forskjellige Aarsager til Skovenes Ødelæggelse her i Stiftet bør med Billighed henføres den Overdaadighed, som har befængt Menneskene her i Byen, at opføre Slotte av Træ i Steden for jevne Borgerhuse".

Det tradisjonelle norske tømmerhuset hadde opp til 1700-årene stort sett hatt sin begrensning i stokklengden på tømmeret.

"Enkeltrom"-bygningene, med husbredden diktert av tømmerstokkenes lengde og rommende ordnet etter hverandre i husets lengderetning var det vanlige. Men i 1700-årene kommer franske arkitekturidealer og gjør seg gjeldende: Planen formes med to rom i dybden og med bevisst samordning mellom de forskjellige rommene. Dørene fra rom til rom blir plassert i samme flukt, slik at når de står åpne blir det er langt perspektiv gjennom hele huset. Dette motivet blir så koblet sammen med en hovedakse midt gjennom bygningen.

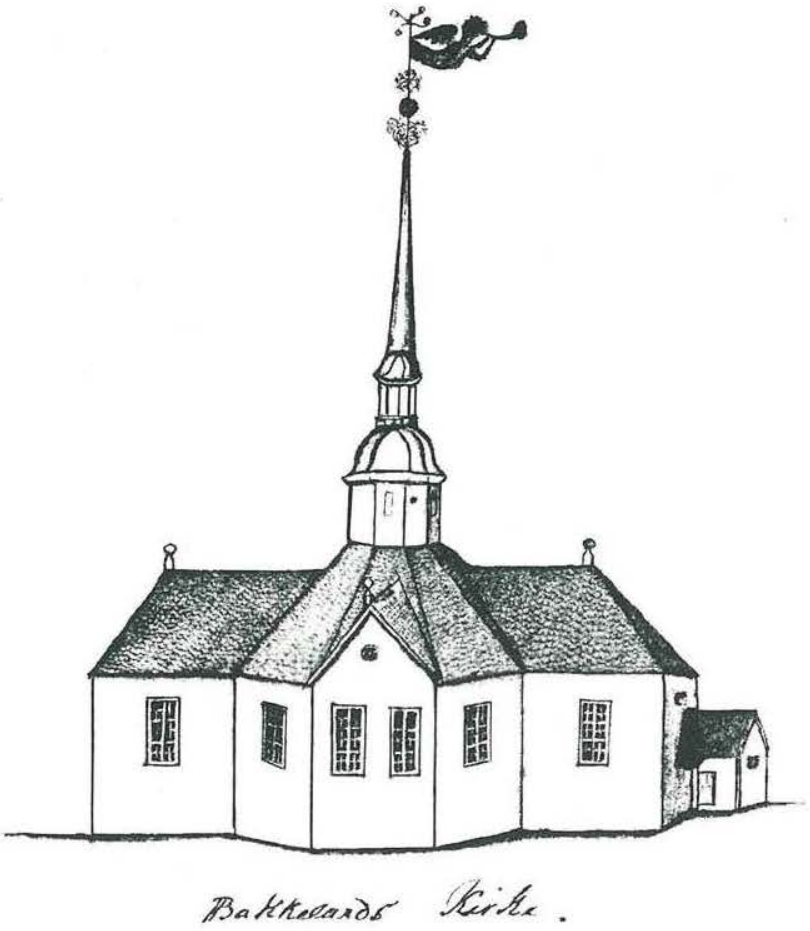

Bakke Kirke,
tegnet av Gerhard Schøning, ca 1770.

Når det gjaldt å utnytte tømmerets muligheter viste også kirkebyggingen nye veier. Da man tok til med å bygge kirker igjen på 1600-tallet ble tømmer det vanligste byggematerialet, og det fikk en rikere og mer plastisk anvendelse enn det som regel hadde fått i "den verdslige bebyggelsen".
Et godt eksempel på dette er Hospitalskirken, som ble bygd i 1705. Det er den første 8-kantkirken i landet, antakelig kommer form-impulsen fra Holland, som Trondheim på den tiden hadde stor handelsforbindelse med. I plan er den en langstrakt 8-kant med kortilbygg i langaksen og et tilsvarende tilbygg i vest. Bakke kirke, som ble oppført i 1714 har et tilsvarende planskjema.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

I 1736 fikk en snekker som het Heinrich Kühnemann mesterbrev i Trondheim. Han kom fra Arkangelsk. I 1742 laget han ny altertavle til domkirken, den som nå står i Vår Frue kirke. Navnet hans er knyttet til de fleste av de fineste bygningene som ble oppført i 1750 — 70-årene, som snekker, byggmester og arkitekt, eller bare som arkitekt. Med sikkerhet vet vi at han var arkitekt for Waisenhuset og Thomas Angells stuer. Men navnet hans settes også i forbindelse med Sukkerhuset, Adressavisens gård, Bakke og Lerchendal, Harmonien og Stiftsgården. Sannsynligvis bygde han også Gjesvold i Orkdal og Vinje i Mosvik. Vi vet ikke om Heinrick Kühnemann tok med seg impulser fra russisk tømmerbygging, som på 16- og 1700-tallet var rikt utviklet og opererte med store og rikt sammensatte bygningskropper, eller om disse impulsene har influert på byggevirksomheten i Trondheim, men det er en nærliggende tanke.

Det var sikkert mange sammenfallende momenter som bidro til den store byggevirksomheten og de rike bygningsformene, som begynte med Sukkerhuset i 1754, nådde høydepunktene i Harmonien og Stiftsgården i 1770-årene og kulminerte med Lade gård i 1811.

Stiftsgården er den tredje bygningen som har stått på denne tomten. Den første ble bygd av general Wibe i 1687. Det var han som anla hagen, som den gangen strakte seg lenger inn mot Nordre gate enn den nå gjør.

Stiftsgården.
Fasade mot Munkegt. og plan 1. etg.
Målestokk 1:500.

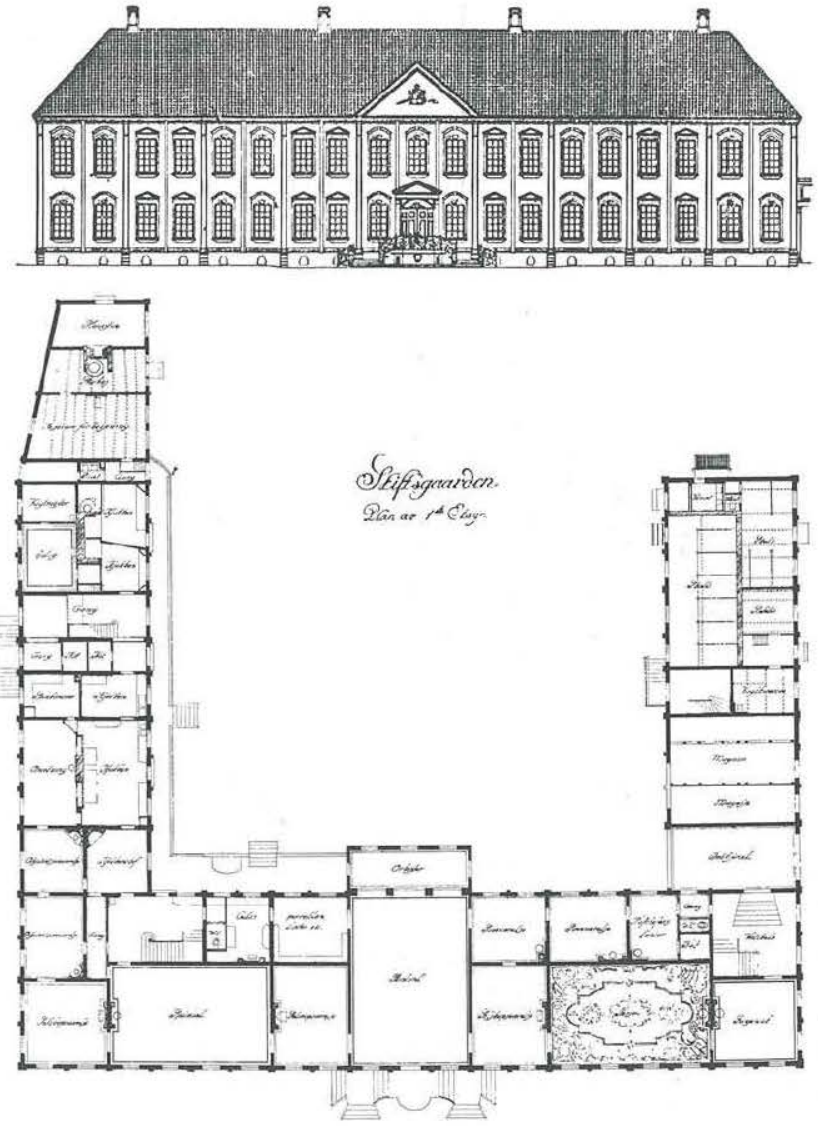

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Stiftsgården er ett av hovedverkene i norsk trearkitektur. I plan følger den det franske planskjemaet som ble nevnt ovenfor: En gjennomgående midtsal med suiter av "dobbeltrom", et mot gaten og et mot gården på hver side. En dominerende hovedfløy mot Munkegata og to lavere sidefløyer ut fra denne. Istedenfor å la takene på sidefløyene skjære seg innpå taket over hovedfløyen, er det ført inn et mellomledd mellom takene. Slik framstår de 3 fløyene delvis som en sammenhengende bygning, delvis som tre selvstendige bygninger. Planene for 1. og 2. etasje er nesten like. Etasjehøyden er også den samme. Mellom 1. og 2. etasje er innskutt en halvetasje både for å gjøre bygningen høyere og mer imponerende utenfra, og for å sikre at stukkornamentene i 1. etasje skulle sitte på plass selv om det ble trampet i golvet i 2. etasje.
Hovedrommene ligger mot gaten, birommene mot hagen. Gjennom de to-fløyete dørene har man det lange perspektivet gjennom alle "hoved-rommene" til blikket stopper i vinduet på gavlveggen.

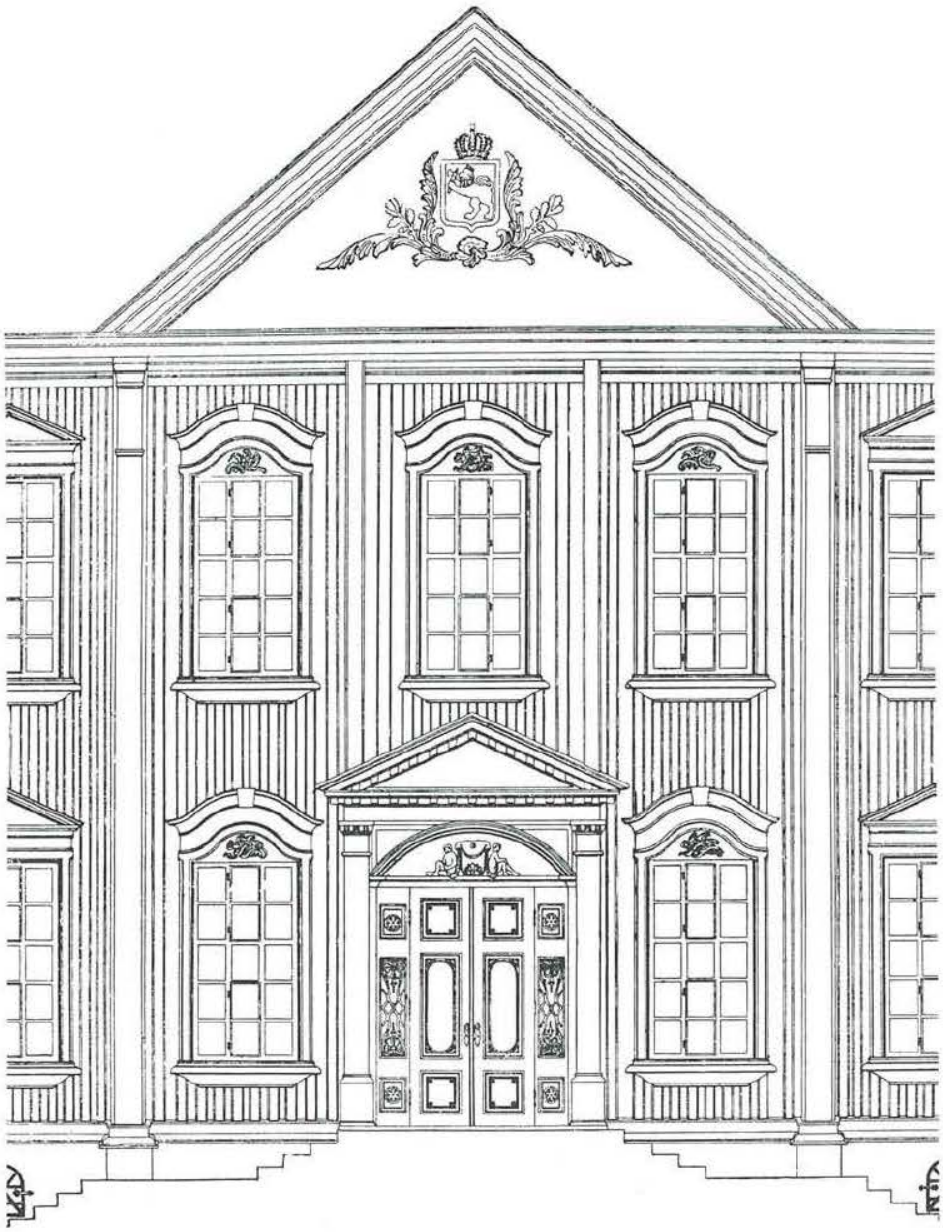

Stiftsgården.
Utsnitt av fasaden mot Munkegata.
Målestokk 1:100.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Stiftsgården er, foruten å være hovedverket i den trønderske panelarkitekturen også et av de best bevarte anleggene fra 1700-årene. Kobbhusene på takene mot gata ble riktignok fjernet etter storbrannen i 1841, og de opprinnelige "krysspostvinduene" (maken til Katedralskolens vinduer), ble skiftet ut med de nåværende i 1870-årene. Interiør som de i Stiftsgården, med rike stukkornamenter på brannmurer og i himlinger og med veggmalerier på store lerreter, profilerte brystninger og veggfyllinger fantes i mange Trondheimshus fra denne perioden. Men bare Harmonien, tollforvalter Møllmanns pale på Torget, som ble bygd like før Stiftsgården, kunne måle seg med denne i dimensjoner. Harmonien ble sterkt brannskadd og senere revet i 1942. Lignende skjebne har rammet mange av de andre bygningene som bar i seg det beste av 1700-årenes bygningskunst.

I de større bygårdene blir det senere vanlig med "dobbeltrom-hus", bygninger som hadde en bærevegg i lengdeaksen. Som regel har disse husene midtgang med trapp til 2. etasje.

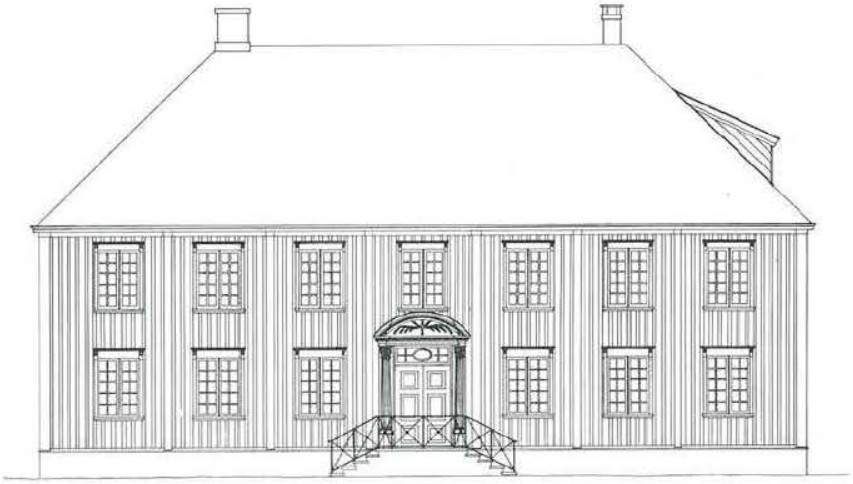

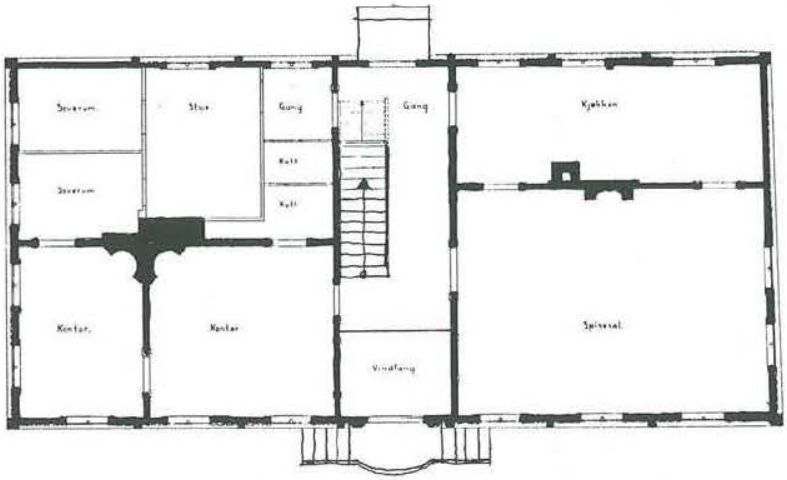

Kalvskinnsgata 2, Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse. Fasade mot Kalvskinnsgt. og plan 1. etg.

Et typisk eksempel er Kalvskinnsgata 2, Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse, som ble oppført i 1803 (Arbeidsstiftelsen flyttet inn her i 1835).
Fasaden mot Museumsplass er strengt symmetrisk, ennå er betoningen av det vertikale på moten: Novkasser og strekkfisker inndeler veggen i felt med ett vindu i hvert. Vinduene hadde opprinnelig midtpost og 10 ruter pr. fag. Over

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

vinduene i 1. etasje var det trekantete overstykker. Inngangen markerer tverraksen i bygget og er utformet med et buet overstykke som hviler på kannelerte halvsøyler. Overstykket er dekorert med to palmegreiner. Mellom overstykket og den to-fløyete inngangsdøren er et glassfelt som gir lys til midtgangen. Her er dette glassfeltet inndelt med en sirkelformet rute i midten og 4 rektangulære ruter på hver side.

Trondheimsportalene utgjør stort sett variasjoner over disse fire "fellesnevnerne": Dør, sideinnramming, overlys og overstykke.

Nygata 10, som ble bygd omkring 1815, har også en symmetrisk plassert inngang (regnet fra innkjørselsporten) med kannelerte halvsøyler som innramming og et bueformet overstykke. Den 2-fløyete døra har den samme inndelingen med 4 rektangler i høyden som Kalvskinnsgata 2, men overlyset har en kvadratisk rute i midten og "4-stjerne"-rute på sidene. I fasaden er et nytt formelement kommet inn i forhold til den 12 år eldre Kalvskinnsgata 2: Et gjennomgående horisontalbånd mellom 1. og 2. etasje. Av planen ser vi at "midtgangen" er sperret av trapp og grue, og her har det ikke vært plass for dobbeltrom i hovedfløyen, så på hver side av midtgangen er det ett gjennomgående rom, og i tillegg ett rom i sidefløyen. Forøvrig viser dette anlegget en kombinasjon av bolighus og sjøbrygge som sikkert har vært vanlig i kystbyene, men som det i dag finnes svært få gjenværende eksempler på.

Nygata 10.
Fasade og plan 1. etasje.

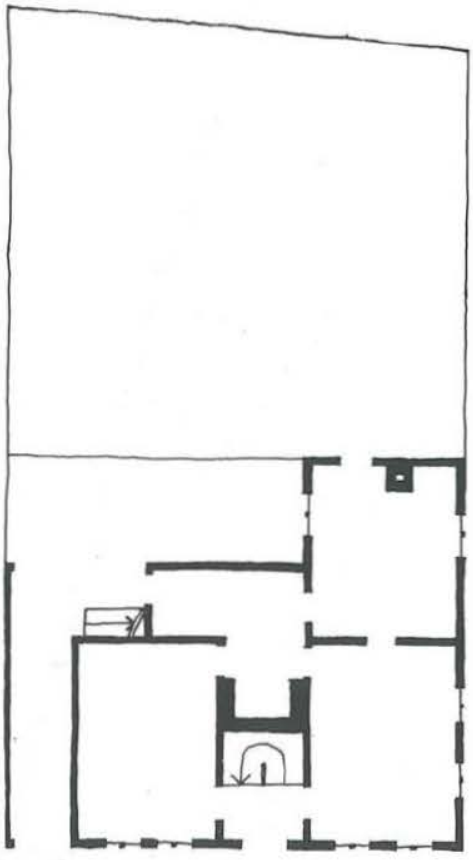

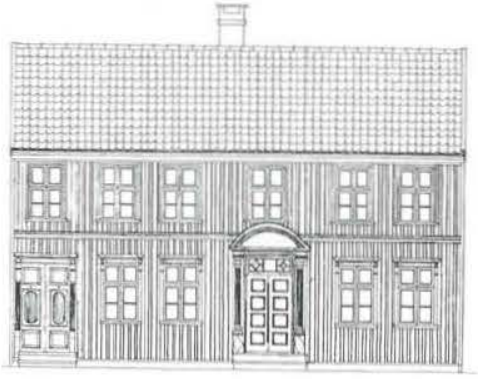

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

I 1813 brente bebyggelsen mellom Kjøpmannsgata, Dronningens gate, Scholdagerveita og Krambugata. (Den såkalte julebrannen).
En av bygningene som ble oppført etter denne brannen er Kjøpmannsgata 26, hvor nå Riksantikvarens arkeologiske undersøkelser har sitt hovedkvarter. Før 1813 lå her et enetasjes hus med en høy midtark. Anlegget som ble reist etter "julebrannen" fikk to høye etasjer, en hovedfløy med dobbeltromplan mot Kjøpmannsgata, 2 sidefløyer og en bakbygning med stall, vognbod, størhus, innkjørselsport og høy- og vedløft over mot Krambugata. Hovedfløyen hadde opprinnelig symmetrisk plassert midtgang og fasaden var oppbygd med 2 vinduer på hver side av inngangsdøren.
Mot gaten har vært en stor stue på hver side av midtgangen. Mot gårdsplassen har det søndre rommet vært brukt som soverom eller kontor, og det nordre som spisetstue. I nordfløyen har kjøkkenet ligget. I 2. etasje har det antakelig vært rene boligrom i hovedfløyen. Tjenerskapet har bodd i nordre sidefløy mens den søndre har vært vedskjul og pakkboder.

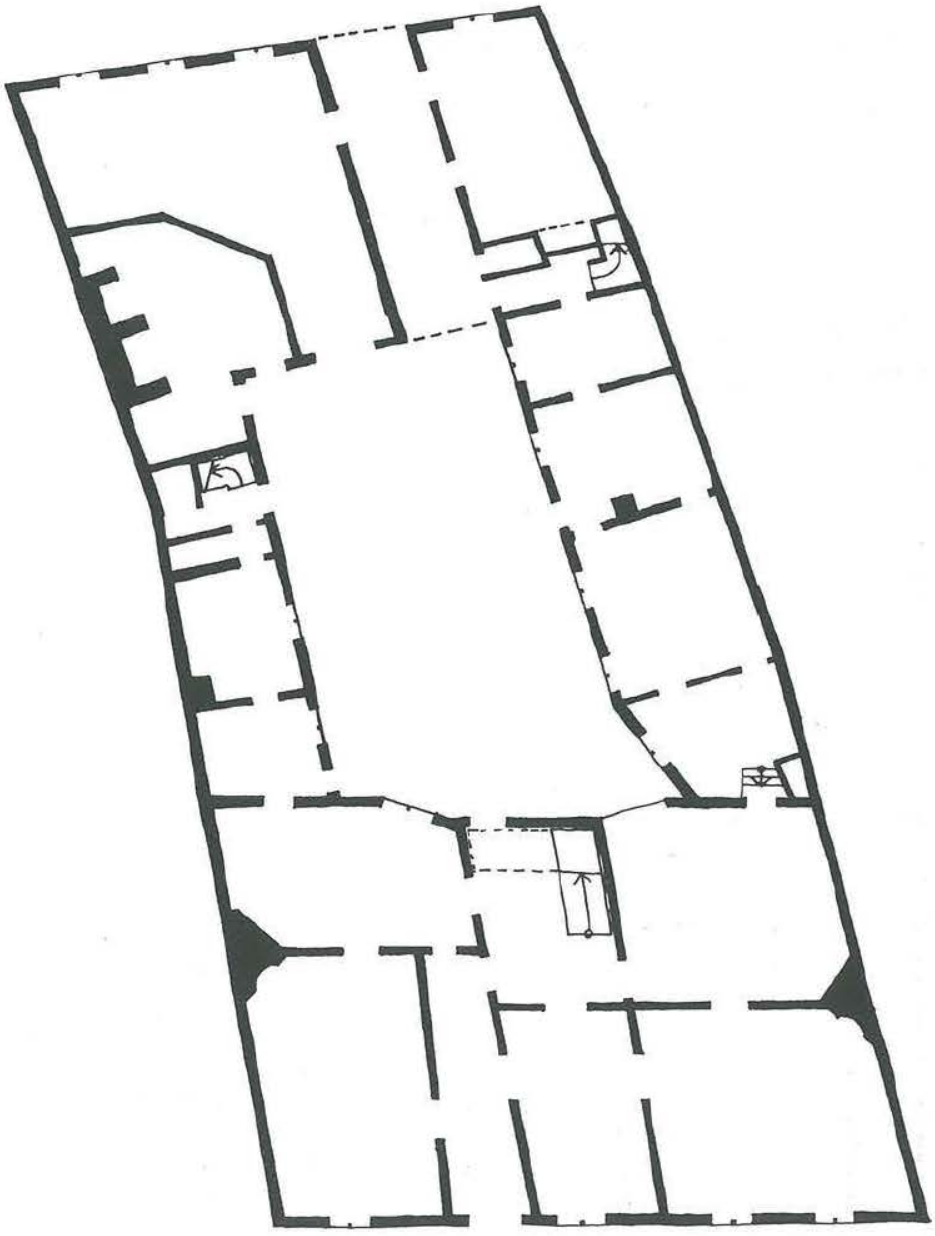

Kjøpmannsgata 26.
Plan 1. etg.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Denne bygningen kan også stå som eksempel på hvor mye som skjer med et hus gjennom tidene: Bygningen står på en hvelvkjeller som hørte til det forrige huset på tomten, og som er en av byens eldste kjellere. Mest sannsynlig er hele den bygningen som nå står oppført etter "julebrannen". Men av fasadeutstyr er det bare porten mot Krambugata, panelet mot denne og enkelte dører mot gårdsrommet som er igjen. En større ombygging ble gjort i 1840-årene. Spisestuens brystningspaneler og kannelerte pilastre skriver seg antakelig fra denne ombyggingen.

Senere ble gården bygd om i 1870-årene og fikk sitt nåværende utseende mot Kjøpmannsgata. Inngangen ble flyttet en akse sørover (dette kan også ha skjedd ved forrige ombygging) og den delen av midtgangen som lå nærmest gata ble tatt i bruk til beboelsesrom. I 2. etasje er typiske interiører fra 1870-årene med et rikt profilert, stående brystningspanel. Den store stuen mot nord har et kraftig stukkprofil som taklist, hvor det er satt inn en bord med utskårne blad.

Fra å være et opprinnelig en-familiehus, som riktignok på den tiden det ble bygd omfattet alle generasjoner samt fattige slektninger og tjenestefolk, ble det oppdelt i flere leiligheter. Siden fikk et legekontor plass. Etter hvert ble hele bygningen tatt i bruk til kontorer, og nå inneholder bygningen boliger, kontorer, museum og verksteder.

I tiårene fra 1814 og utover var det en nedgang i byggevirksomheten i forhold til årene før, noe som selvsagt hadde sammenheng med stagnasjon i næringslivet. Men apotekerne ser ut til å ha hatt gode tider, skal en dømme etter hva de bygde: Både Løveapoteket og Svaneapoteket ble oppført i midten av 1830-årene. Løveapoteket, som lå der Telegrafbygningen nå ligger, ble flyttet til Folkemuseet på Sverresborg i 1930-årene, men Svaneapoteket ligger fortsatt på sin gamle plass, Kongens gate 14 b.

I 1774 kjøpte apoteker Sommer flere små hus som lå her før, rev dem og bygde det anlegget som danner kjernen i det nåværende: En toetasjes bebyggelse med fire sammenhengende fløyer som omslutter en gårdsplass. Som før nevnt hadde bygningen setteritak. Hovedfløyene var mot Torget og Kongens gate. Østfløyen kan ha vært en tjenerfløy med forrådsrom, og mot Sommerveita var det stall, vognskjul og pakkboder.

Dette anlegget ble sterkt ombygd av apoteker Møllerop og sto ferdig da kong Carl Johan besøkte byen i 1835. Da holdt apotekeren fest for kongen i sine nye saler. Møllerop fikk tatt ned det pompøse setteritaket med den høye midtarken mot Kongens gate, og han økte bredden på fløyene mot Torget og Kongens gate fra 8 til 12 alen. Senere er bredden økt ytterligere. Møllerops hus var fortsatt et enkeltromhus med midtgang og 2 rom på hver side av denne. Laftekasser og strekkfisker ble beholdt som pilastre i fasadene, men det ble satt inn et horisontalprofil i underkant av vinduene i 2. etasje som løper som et bånd rundt hovedfasadene. Vinduene i 1. etasje er blitt forandret, men i 2. etasje har de fortsatt samme form som de hadde da Carl Johan holdt inntog i byen. Høydepunktet i fasaden er inngangsportalen mot Kongens gate. Søylene ble forlenget etter at en høy utvendig trapp ble fjernet. I 2. etasje ble de vakre brystningspanelene fra Sommers anlegg tatt vare på, og her er også en del dører fra 1700-tallet. Den samme hovedinngangen ble brukt til apoteket (som opprinnelig lå til høyre for inngangen) som til boligen. Møllerops anlegg omfattet også Kongens gate 14 a, som senere er blitt utskilt som egen eiendom.

Bolig og virksomhet under samme tak var den vanlige byggeformen i hele denne perioden. Kontor eller krambu lå i hovedhuset, varelager i sidefløyen eller bakbygningen eller på loftet over hovedhuset. (På svært mange bygninger fra denne tiden finner vi arker ut mot bakgården, med krok i mønsåsen til å

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

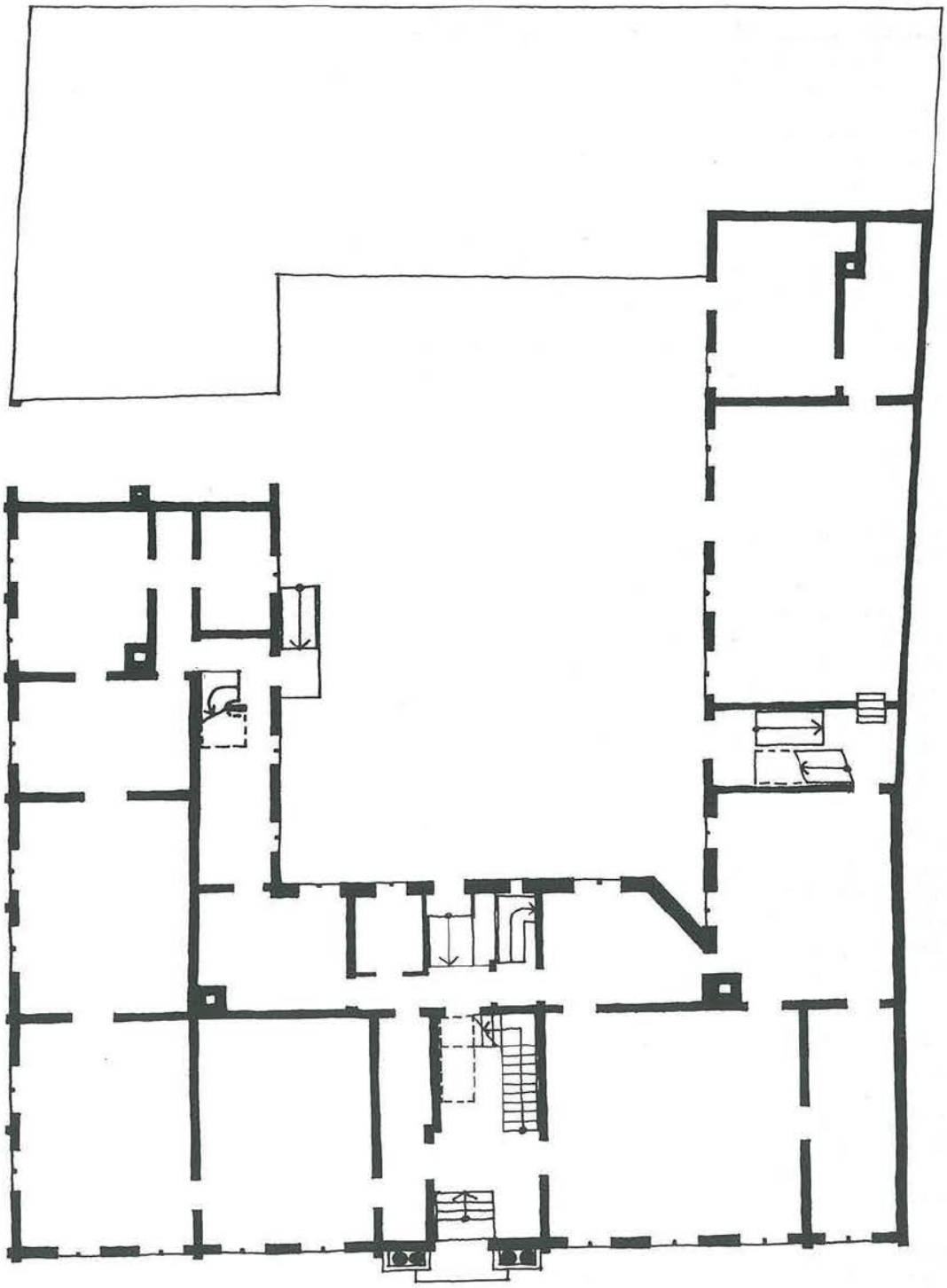

Svaneapoteket,
Kongens gt. 14b.
Plan 1. etg.

henge taljeverket i). Ble det drevet håndverk, lå verkstedet, bakeriet eller slakteriet i en sidefløy eller bakbygning. Til selve boligen var det også knyttet flere funksjoner enn i dag. Mange produkter som vi kjøper i dagligvarebutikken ble laget i huset. Mat ble kjøpt inn i store partier. Hjemmeproduksjon og mattilberedning tok plass. Husdyrhold var fortsatt vanlig, og de rike hadde sine hester.

I de fornemste husene var det skarpt skille mellom herre og tjener, men hos håndverkerne var det vanlig at læregutter og svenner gikk i mesterens hushold.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Sommeren 1841 var prisene på bygningsmaterialer det dobbelte av året før. Årsaken var den første av to brannkatastrofer som la 630 bygårder og ca. 80 brygger i aske. Det finnes en rekke opplysninger om at fremmede håndverkere strømmet til byen for å arbeide med gjenoppbyggingen. På denne bakgrunn er det underlig at bebyggelsen som reiste seg over branntomtene fikk en så enhetlig og tradisjonell karakter. Men det hastet med å gjenreise byen, så det var ikke mye tid til å gå ut over det vante mønsteret. Mange hus ble kjøpt på distriktet, og dette gjorde nok sitt til at gjenreisningen ikke ble noe tradisjonsbrudd. Det store spranget over i murt bebyggelse ble ikke tatt, til tross for at kravet om murtvang ble reist så tidlig som etter brannen i 1708 av general Wibe og var blitt aktualisert ved hver større brann. Både å få tak i nok murstein og kalk og å få tak i vante murere ble ansett for nesten umulig. Man måtte nøye seg med å prøve å minske brannfaren ved å innføre flere branngater. Panelte tømmerhus var dermed det selvfølgelige. Det lå en puritansk ånd i tiden som gjorde at folk var langt reddere for å stikke seg ut enn da "Skovene ble truet av Ødelæggelse" på slutten av 1700-tallet.

Bebyggelsen som gikk opp i flammer i 1841 strakte seg fra Kjøpmannsgata til Munkegata og fra Dronningens gate til Kanalen. I 1842 brente bebyggelsen vest for Prinsens gate og nord for Kongens gate. Hospitalkirkegården stoppet brannen langs Kongens gate, men mellom Hospitalsløkkan og Sandgata strøk bebyggelsen med så langt vest som til Batteriveita.
I det første brannområdet lå de store kjøpmannshusene. Vest for Prinsens gate var håndverkerstrøket. Det som skiller husene i de to områdene fra hverandre, er stort sett bare størrelsen. Plantyper og fasadeutforming varierer lite. Langs veitene er det ingen forskjell mellom hus i de to områdene.
De fleste husene i brannområdene har midtgangsplaner eller 4-romsplaner, men det finnes også hus med 3-romsplaner og med stue og kammers mot gaten og kjøkken i sidefløy mot gården.

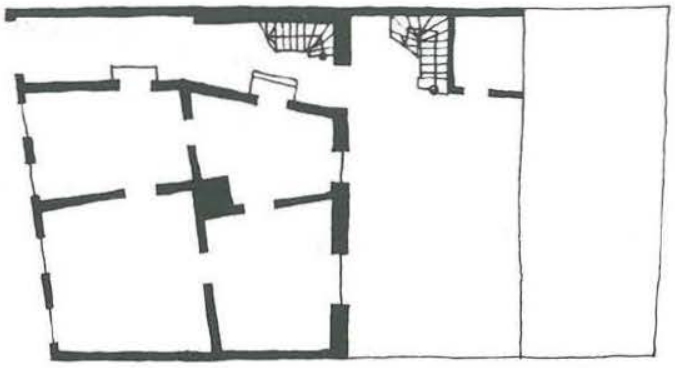

Tordenskjolds gate 9

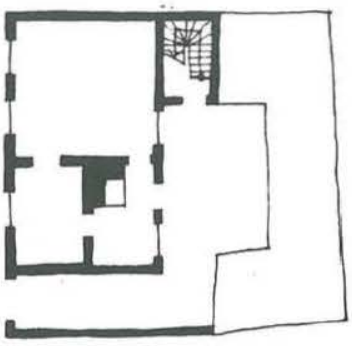

Drillveita 2

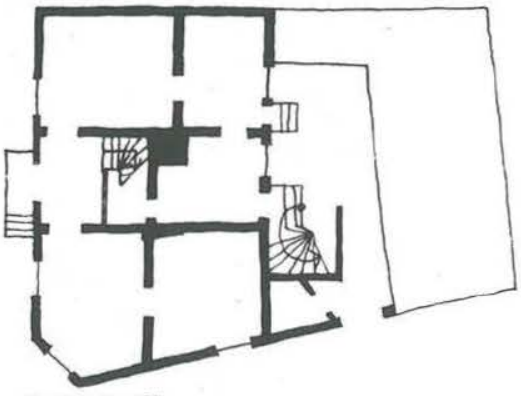

"Holstveita 16"

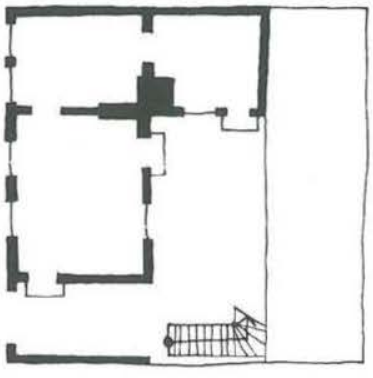

Holstveita 12

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

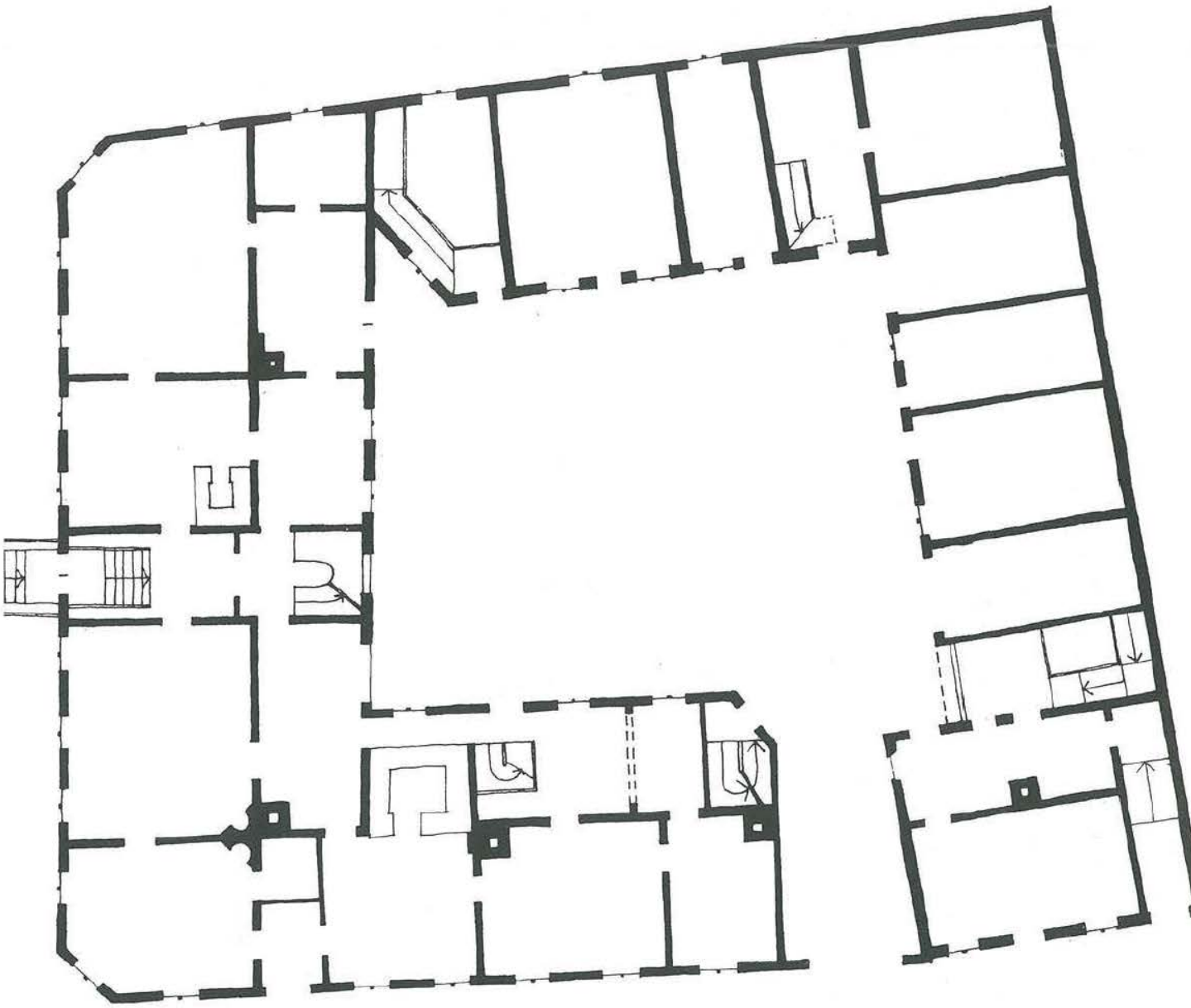

"Kjøpmannsgt. 52, Plan 1.etasje"

Kjøpmannsgata 52 (Nordenfjeldske Dampskipsselskaps bygning) er et eksempel på hvordan storkjøpmennene i Søgaden bygde etter storbrannen. Anlegget består av 4 2-etasjes fløyer som omslutter en gårdsplass. Hovedfløyene ligger mot Kjøpmannsgata og Fjordgata, sidefløyene mot Brattørveita og naboens tomt. Planen viser et "dobbeltromhus" med gjennomgående tverrvegger. Midtgangen er symmetrisk plassert i fløyen mot Kjøpmannsgata. Hovedfløyene er oppført i tømmer, med mur som utvendig forblending, mens uthusfløyene er utført av utmurt bindingsverk.

Eksteriøret er svært enkelt, med en forsiktig framheving av horisontale linjer. En høy sokkel som stikker ut foran vegglivet, gjennomløpende profil under vinduene både i 1. og 2. etasje. Vinduene i 2. etasje er trukket helt oppunder gesimsen, som har et enkelt, rettvinklet profil. Istedenfor 1700-tallets gruppering av vinduer, er det nå stor sett samme avstand mellom vinduene. Det er ingen omramming rundt vinduene. Bare inngangspartiet er markert med et enkelt profil. Taket er tekt med svarte glaserte krumstein.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Holstveita 9 er et typisk eksempel på hvordan den jevne borgeren bygde. Tomten er atskillig mindre enn i Kjøpmannsgata, ca. 11 meter langs veita og 20 meter i dybden. Hovedhuset er i 2 etasjer, av tømmer med stående, profilert panel som utvendig kledning. Bakbygningen er utført i bindingsverk med utvendig bordkledning. På østsiden av gårdsplassen er i dag en en-etasjes murt fløy, men det har nok også her vært en 2-etasjes bindingsverksbygning. På vestsiden av gårdsplassen er i dag en trapp til hovedbygningen. Opprinnelig har her bare vært én trapp og en sval som forbindelse mellom de to fløyene. Porten er bred nok til at en kan kjøre inn med hest og kjerre, noe som var en nødvendighet når det skulle drives håndverk i gården. (Den siste håndverkeren som holdt til her var slakter).

Planen består i begge etasjer av 4 rom gruppert omkring skorsteinen. I 1. etasje er det inngang til kjøkkenet fra gårdsplassen og til en av de to stuene direkte fra veita. Inngang direkte fra veit eller gate til et av hovedrommene i huset finner vi på en rekke bygninger fra denne tiden. Trolig er det et ønske om å ha en representativ inngang for gjester som har ført til denne løsningen, som neppe kan ha vært så svært hensiktsmessig i vårt klima. (I de aller fleste tilfellene er disse inngangene nå gjenkledd). Men det kan også tenkes at rommet, som har dør direkte til veita, en gang ble brukt til butikk.

Fasadeutstyret er enkelt, men forseggjort. Grunnmuren er pusset, og i pussen er det risset inn fuger som en imitasjon av murverk av hoggen stein (såkalt "kvadret puss"). Denne pussebehandlingen er også gjennomført mot portrommet. Inngangsdøra er to-fløyet, men har den samme enkle omrammingen som vinduene. Under vinduene i 2. etasje løper et horisontalprofil. Huset har sikkert hatt en enkel gesims, slik flere av nabohusene har, men denne er blitt fjernet i senere år, noe som gjør at veggen får en alfor spinkel avslutning oventil. Taket har vært tekt med rød uglasert krumstein. Innvendig har stueveggene en feltinndeling med plane pilastre. Planen av 1. og 2. etasje er nærmest identiske, som for mange av de andre husene i brannstrøket. Det er mulig at de allerede ved oppførelsen var bygd for to atskilte husholdninger.

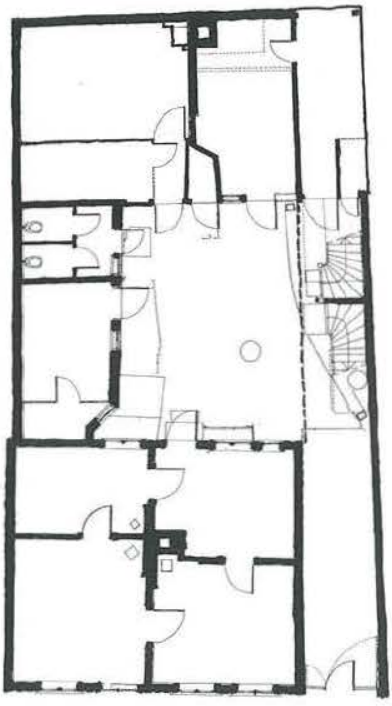

Holstveita 9.
Fasade mot veita
plan 1. etg.

Men det første egentlige flerfamiliehus i Trondheim var "Arbeiderboligen", som sto ferdig i 1858 (Sverres gate 8). Forhistorien var en filantropisk innstilling fra borgerskapet: "Tiden har krav paa virksom Deltagelse i de arbeidende, mindre bemidlede Samfundsmedlemmers Velvære", skrev kaptein Roosen til kommunen i begynnelsen av 1850-årene, og sendte ved tegning av en mønsterbolig som han mente kommunen burde oppføre. Kommunen ville ikke bygge mønsterboliger, og en del borgere dannet et finansieringsselskap, som oppførte "Arbeiderboligen". Den er ikke identisk med kaptein Roosens mønsterboliger, men bygd etter mønster av leiekaserner som var begynt å komme opp i Oslo i 1840-årene. En murt, 3-etasjes hovedbygning med 24 leiligheter på i underkant av 30 kvadratmeter hver, gruppert om 4 trapperom. Over gårdsplassen en lav 2-etasjes uthusbygning i utmurt bindingsverk, denne inneholdt doer, vaskerom, størhus og tørkeloft. På loftet i hovedbygningen og i kjelleren som er hvelvmurt, hadde beboerne sine boder.

Anlegget er svært puritansk utført, fasadene har ikke noe forskjønnende utstyr. Hver leilighet består av 2 rom. Det minste, som en kommer inn i fra trappegangen er kjøkken, det som vender ut mot Sverres gate er stue. Innerveggene er utført i bindingsverk som er utmurt og pusset, takene har vekselpanel. Takhøyden er atskillig lavere enn f.eks. i bebyggelsen som oppsto etter brannene i 1840-årene. Til tross for at "Arbeiderboligen" må ha vært et rimelig anlegg, var likevel husleien så høy for de "mindre bemidlede" at det fra innflyttingen av og langt inn i vårt århundre bodde to familier, eller en familie med "losjerende" i mange av leilighetene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

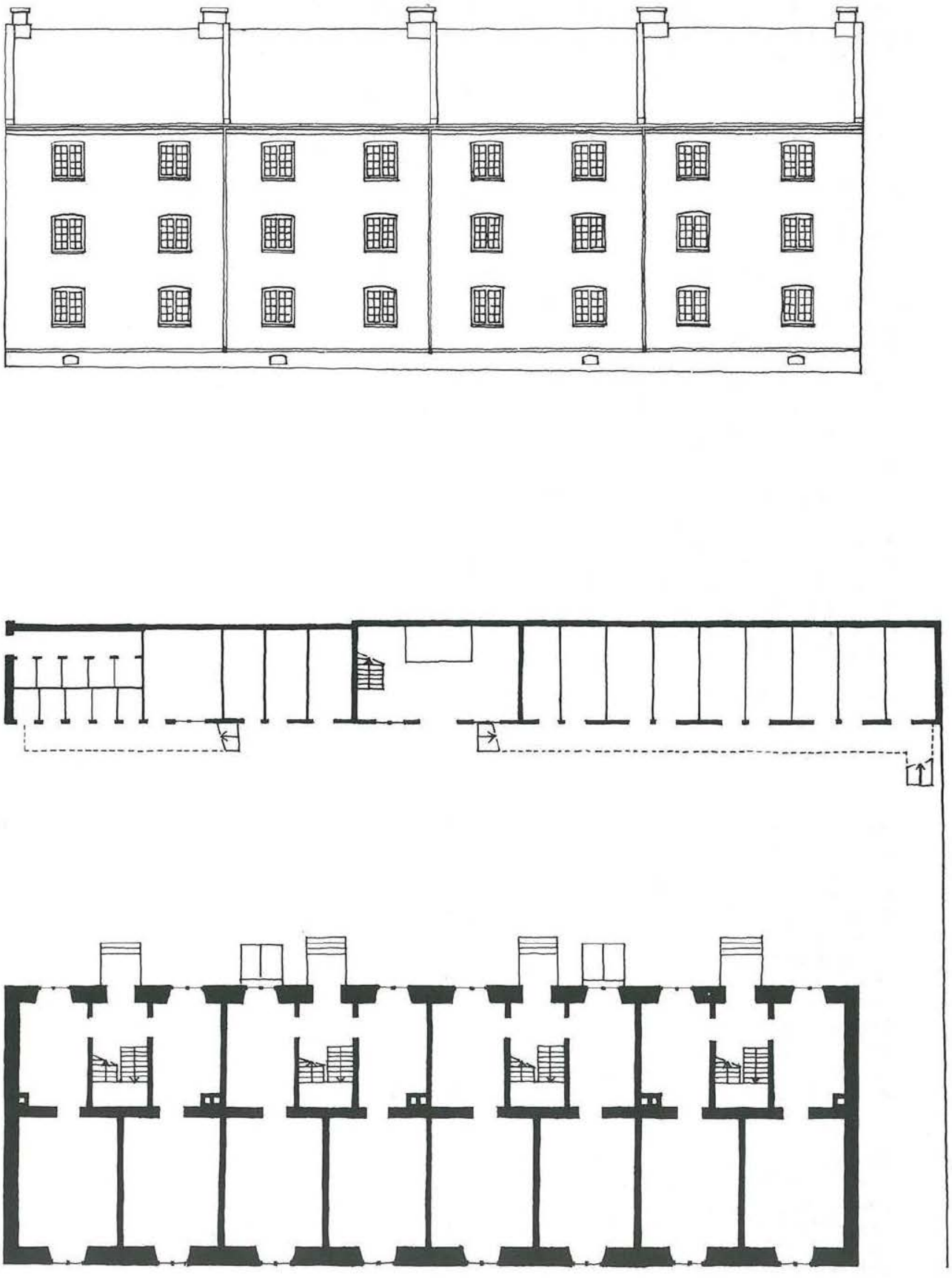

Arbeiderboligen, Sverres gate 8.
Fasade mot Sverres gate,
Plan 1. etg.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

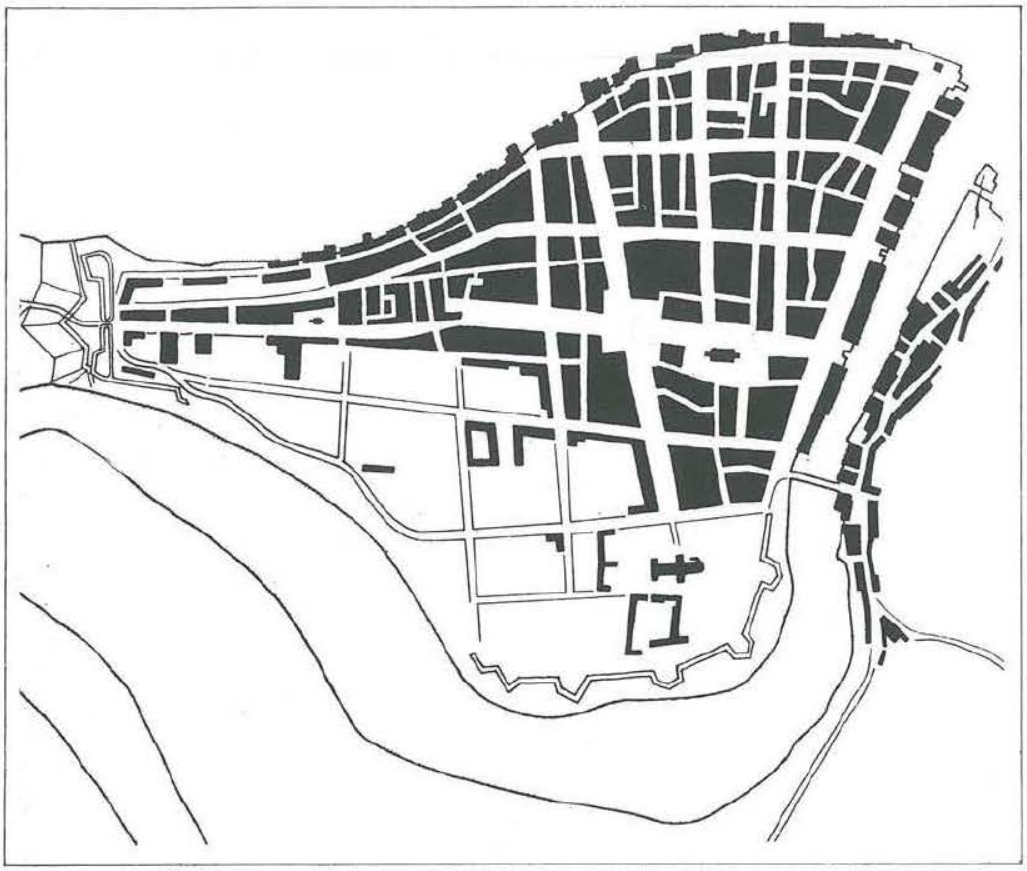

Trondheim i 1830. Etter Bloms kart fra samme år.

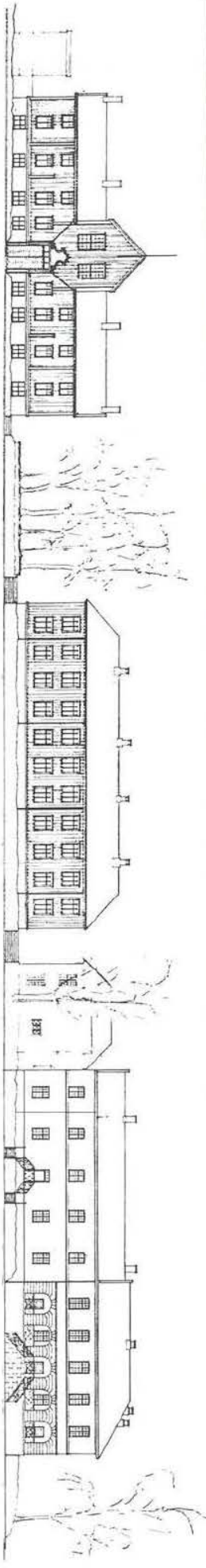

Sosialbygg og andre institusjoner

Det eldste sosialbygget i Trondheim som fortsatt eksisterer, er ST. JØRGENS HUS (St. Jørgensveita 2). St. Jørgensstiftelsen i Trondheim ble opprettet i 1607 ved "milde gaver" fra byens borgere og daværende lensherre Sten Bille, som var initiativtakeren. Mens St. Jørgenshus i andre byer vanligvis var pleiehjem for spedalske, skulle her "ingen indannammes der er beladt med nogen smittelige syger". Formålet med stiftelsen her i byen har siden opprettelsen vært å hjelpe og å gi husvære til eldre. Østfløyen i den nåværende anlegget er oppført i 1710 og er en 2-etasjes tømmerbygning. Bygningen har midtkorridor i begge etasjer og en åpen sval inn mot gården. De gamle hadde hvert sitt lille rom. Kjøkken og spiserom var felles. Trolig er bygningen blitt ombygd omkring midten av forrige århundre, blant annet er fasaden mot veita kledd med flate teglplater som så er pusset, og innvendig er også veggene blitt rappet for å øke brannsikkerheten. Det er sannsynlig at vinduene ble gjort større ved denne ombyggingen.

DET GAMLE FATTIGHUS ble bygd i 1721 i en U-form som åpnet seg ut mot Kongens gate. Dette var den første sosiale institusjonen som fikk plass på Kalvskinnet. Bygningen er oppført i kraftig rundtømmer. I første etasje var det 6 store stuer og i den lave 2.-etasjen loft hvor de aller fattigste fikk ty inn. Rundt gårdsplassen var det svalgang, som i dag er innkledd.

Som nevnt førte Thomas Angells testamente til at "fattigvesenet" fikk penger å rutte med. Inntektene fra Thomas Angell Stiftelser finansierte sosialvesentet i Trondheim fra Thomas Angells død i 1767 og fram til 1816. Dessuten ble vannverket (1777) og Katedralskolen (1787) fullført for Angellske midler. 5 bygninger for sosial- og eldreomsorg ble oppført for midler fra Thomas Angells stiftelser:

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

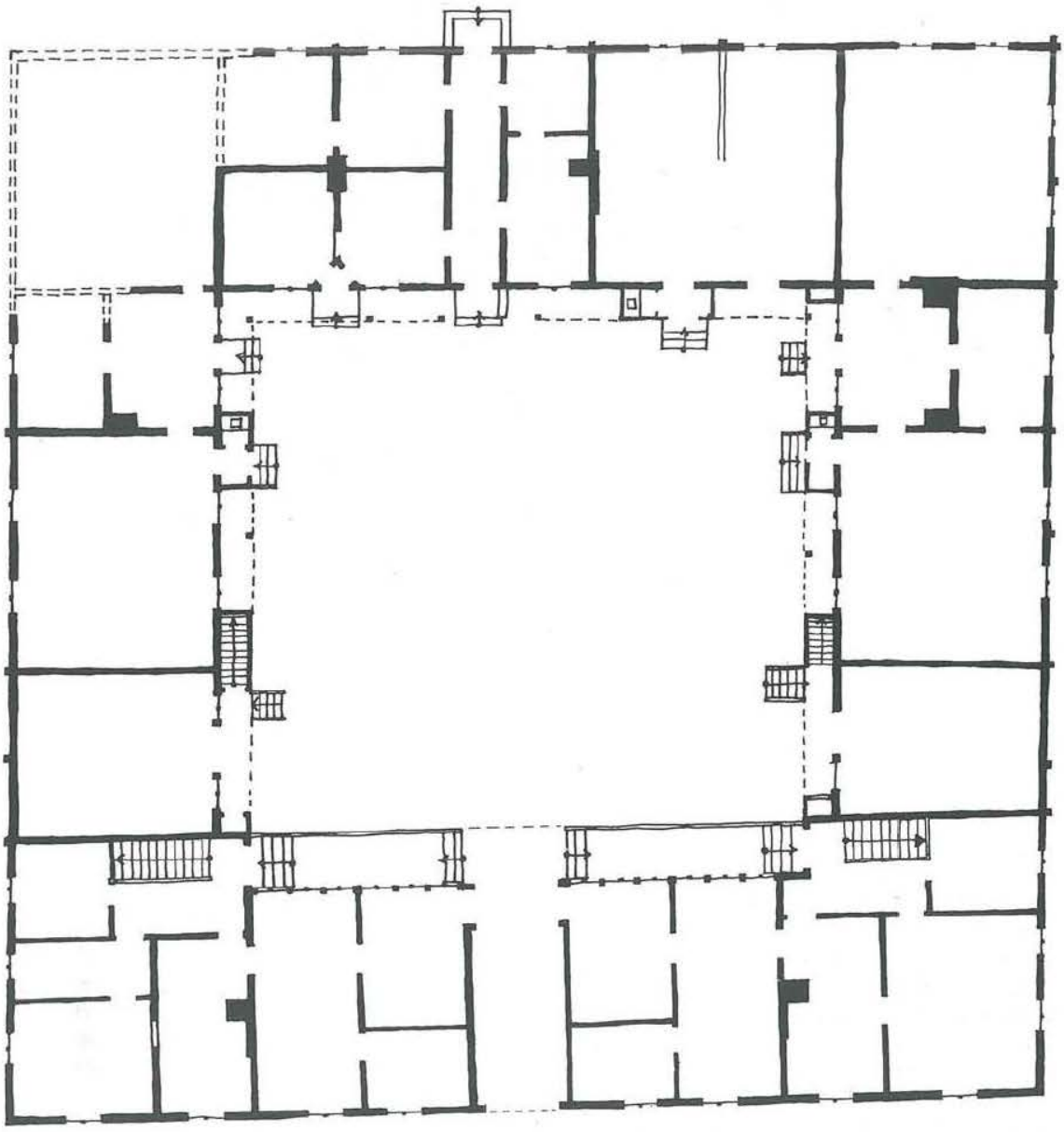

Kongensgt. 91. Det gamle fattighus og Thomas Angells stuer. Plan 1. etasje. (Ths. Angells stuer nederst).

Den første av disse bygningene var THOMAS ANGELLS STUER, som ble bygd til det gamle fattighuset i 1770 (Kongens gate 91 a + b). "Stuene" ble bygd til fattighuset som en monumental hovedfløy mot Kongens gate. Over porten inn til den vakre gårdsplassen (som nå dessverre er et gjengrodd villniss) ligger et høyt oppbygg på tvers. Her ligger kapellet, som er bevart uendret siden huset ble bygd. Over porten har Heinrich Kühnemann satt sitt stempel: Det kraftig svungne overstykket.

TUKTHUSET (Kongens gate 85) ble bygd i 1735 som arbeidsanstalt for "løsgjengere". I 1770 ble det utvidet og ombygd.
Det er en bygning som også har port i bygningens midtakse, som gjennomkjørsel til gårdsplass. I 2. etasje er det svalgang langs gårdssiden på hovedfløyen og den østre sidefløyen.

I 1772 sto THOMAS ANGELLS HUS (Bispegata 4) ferdig. Mens "Stuene" og Tugthuset var for de laveste klasser på den sosiale rangstigen, var Huset tiltenkt fattige av borgerstanden. Huset ble sterkt ombygd og påbygd en fløy ved siste århundreskifte, og slik det står i dag er det det fineste eksempel på ny-barokken i Trondheim.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

WAISENHUSET, som både var skole og internat for foreldreløse gutter hadde hatt trange kår før Thomas Angells store donasjon. Nå ble det råd til å bygge nytt hus, som sto ferdig i 1772.

En 2-etasjes hovedbygning i vinkel mot sørvest og 2 uthus i nord omrammer en gårdsplass som åpner seg mot Nidarosdomens vestfront. Waisenhuset ble sterkt ombygd i slutten av forrige århundre og igjen i 1930-årene, men hovedformen er beholdt, og både inngangsportalen og vinduene i kobbhusene vitner om rokokkoens formspråk. Heinrich Kühnemann hadde utarbeidet tegninger for anlegget og førte tilsyn med byggearbeidene.
Den høye bakveggen ut mot Prinsens gate som opprinnelig var uten vinduer, skyldes at huset var oppført i tomtegrensen.

Den siste av bygningene som ble oppført for Thomas Angells Stiftelsers midler var "DET BORGERLIGE SYGEHUS" (Kongens gate 93) i 1805. Dette er også et 3-fløyet panelt tømmerbygg i 2 etasjer, uten noen ytre utsmykking. Vinduene er gjort større enn de opprinnelige og innvendig er det også foretatt forandringer, men i hovedskikkelse framtrer bygningen som da den ble oppført. Tidligere hadde legebehandling foregått i et "kurerkammer" som ble innredet i Hospitalet i 1768. I forhold til dette og til sykehussituasjonen generelt i landet var sykehuset på Kalvskinnet et stort framskritt.

I 1830 ble dette anlegget supplert med "DET MILITÆRE SYKEHUS", en høy bygning med halvvalmet tak, som lukker gårdsplassen mot sør. Året etter ble "Badehuset" oppført, men dette ble i 1840-årene erstattet med den murbygningen som ennå står.

Bygningen vestenfor, det såkalte KRIMINALASYLET, ble opprinnelig oppført som slaveribygning i 1835–36. Planene var utarbeidet av arkitekt Ole Peter Riis Høegh. Bygningen er kanskje den mest typiske empire-bygningen i byen, med det kraftige midtpartiet i "rustika"-mur, det halvvalmete taket med den rettvinklet profilerte gesimsen, den strenge symmetrien og den glatte pussflaten.

KONGENS GATE 97 OG 95 hørte også til det gamle slaverianlegget. Bygningen lengst i vest, nr. 97, med den åpne arkaden ut mot Kongens gate var både vaktbygning for slaveriet og byens hovedvakt, hvor det ble holdt oppsyn med byporten. Arkitekt for denne bygningen var general Theodor Broch, og byggeåret 1837. Nr. 95 ble oppført samtidig som marketenter- og gevaldigerbolig for slaveriet. Denne bygningen hadde opprinnelig bare en etasje. Mens Skansevakta og Kriminalasylet var oppført i mur, er "gevaldigerboligen" en tømmerbygning som er pusset.

Kriminalasylets arkitekt planla også "Tronka" (Erling Skakkes gate 66), "Pleiestiftelsen for sindssvage Mennesker". Dette er en korsformet tømmerbygning med en lang fløy i en etasje og en midtfløy i 2 etasjer som rir på tvers av hovedfløyen. 24 sykerom var plassert på hver side av en korridor i hovedfløyen, og i midtfløyen var det spise-, oppholds- og arbeidsrom. Kvinnelige og mannlige pasienter var plassert på hver side av midtfløyen, og hagen var delt tilsvarende av en uthusrekke på midten.

Erling Skakkesgt. 66. «Tronka», Fasade, målestokk 1:300.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

General Broch sto også som arkitekt for to byggeoppgaver på den sosiale sektor:

HOSPITALET strøk med ved brannen i 1842, og i stedet for den ene bygningen som var brent, ble det besluttet å gjenreise to anlegg. På loftet i det gamle hospitalet hadde det vært rom for fattige gamle. Disse skulle nå få en egen bygning, i tilknytning til "Det gamle fattighus" og Thomas Angells stuer. Bygningen fikk etter hvert betegnelsen "DET NYE FATTIGHUS" (Erling Skakkes gate 70). Brochs originaltegninger eksisterer fortsatt, og viser at bygningen er relativt lite forandret opp gjennom årene. Planene viser en svalgangsløsning (med innebygd sval), med 4 store rom i hver etasje ut mot Erling Skakkes gate. I hver etasje er det 2 kjøkken. Utvendig er bygningen svært puritansk å se til, med krysspostvinduer jevnt fordelt i den panelte flaten. Vindusomrammingen består av et nokså bredt profil som i rettvinklete sprang trapper seg av inn mot vinduet. Gesimsen under valmtaket har også fått en svært enkel utførelse. Innvendig var det fra først av synlige tømmervegger både i sykerom og kjøkken.

Hvor sterk innflytelse general Broch hadde på utformingen av selve HOSPITALET (Hospitalsløkkan 2), vet man ikke. Det var i alle fall hans assistent Fredrik Hannibal Stockfleth som både utførte arbeidstegningene og hadde byggeledelsen på anlegget.

Hospitalet, og Katedralskolen. Fasader, målestokk 1:300.

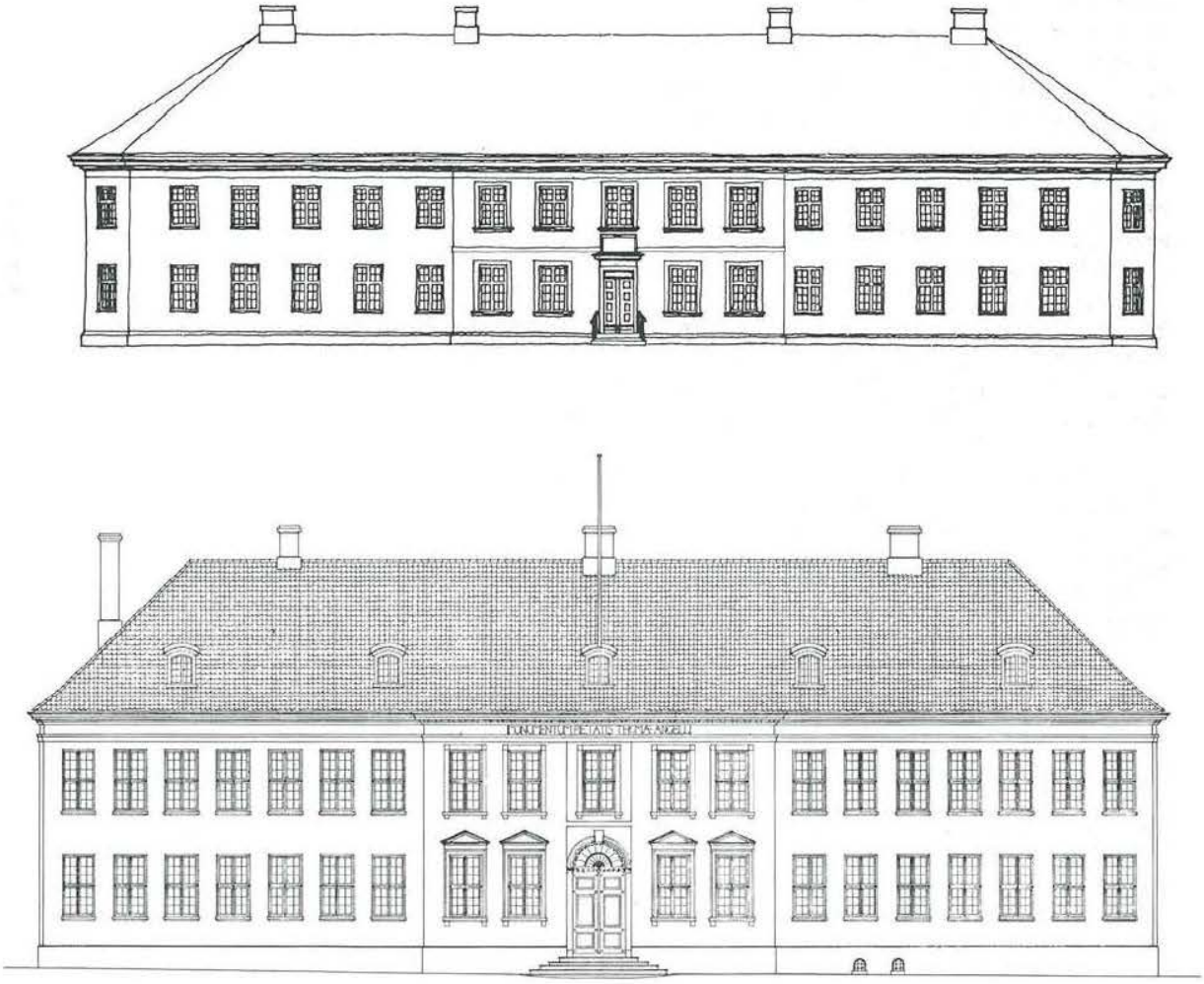

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Hovedbygningen er en 2-etasjes murbygning med midtkorridor i begge etasjene, og i 1. etasje en gjennomgående midtgang som ender i hovedtrappen. Det er også trapper i hver ende av den langsgående korridoren. Bygningens ytre har et mer nøkternt utseende enn arkitekten hadde tiltenkt det, for fasadetegningen viser kvaderimitert puss fra sokkelen opp til en kraftig horisontalgesims under vinduene i 2. etasje. I følge tegningene skulle det også være en midtark over det svakt framskutte midtpartiet. Nå står hele bygningen upusset, horisontalprofilet under vinduene er sløyfet, likeså midtarken. Bare det framskutte midtpartiet har fått en "fasadebehandling" med en profilert omramming av hovedinngang og vinduer og et enkelt horisontalprofil i flukt med overkant av inngangspartiet. Hospitalet sto ferdig i 1845.

Sammenligner vi Hospitalet med Katedralskolen (Munkegata 8) som ble bygd 60 år før, kan vi se stilutviklingen i denne perioden, fra nyklassisme til senklassisme. Arkitekter med tilknytning til Kunstadademiet i København har tegnet begge bygningene. (Om vi tillater oss å tilskrive Stockfleth æren for Hospitalet).

C. F. Harsdorff, som leverte tegninger til Katedralskolen var professor ved Kunstakademiet i København, hvor Stockfleth hadde vært elev. Bygningene er utført i samme materiale, i 2 etasjer, har valmtak og framskutt midtparti (midtrisalitt) og stort sett den samme enkelhet i detaljeringen. Det som gjør dem forskjellige er nettopp ting som også karakteriserer avstanden i tid mellom de to bygningene: I Hospitalet er det det horisontale og jordnære som ser ut til å skulle understrekes, mens Katedralskolen har et atskillig mer høyreist preg. Katedralskolen har en høy gesims som ser ut som den vil løfte taket, og taket har en bratt reisning. Taket på Hospitalet er langt flatere og ser ut som det holder bygningen nede, med en gesims som kaster skygge nedover bygningen. På Hospitalet er avstanden mellom vinduene like stor oppover som bortover, mens Katedralskolen har tettstilte og mer høyreiste vinduer. På midtpartiet, som på begge bygningene utgjør 5 akser, er kanskje forskjellen i formspråk mest iøynefallende. På Katedralskolen har vinduene i 1. etasje trekantgavler og sidegeriktene på vinduene tøyer seg ned under vindussvillen slik at vinduene i 1. og 2. etasje "nærmer seg hverandre". Hospitalets vinduer er mer "seg selv nok" og avstanden mellom 1. og 2. etasje understrekes av horisontalbåndet i etasjeskillet. Over hovedinngangen på Katedralskolen er et halvsirkelformet overlys. Hospitalet har et smalt rektangulært lysfelt over døra. Minnetavlen som forteller at Jon Raude grunnla Hospitalet i Trondheim, sitter like over inngangen.

Inskripsjonen MONUMENTUM PIETATIS THOME ANGELI –."Til minne om Thomas Angells fromhet" – sitter oppunder gesimsen på Katedralskolens midtpart, så man må legge hodet bakpå nakken når man skal lese den.

TEATRET (PRINSENS GATE 18 – 20) ble oppført av "Det forenede Dramatiske Selskab" i 1816. Bygningen var fra først av svært beskjeden i eksteriøret, og heller ikke så stor som nå. Det første bygget, som var en enkel murbygning, inneholdt salong, scene, en smal forgang bak salongen, hvor det var trapp opp til et galleri, og en skuespillergarderobe for hvert kjønn i tilknytning til scenen. Både scene og salong er kvadratiske rom på ca. 12 x 12 meter. På tomten sør for teaterbygningen, på hjørnet mot Erling Skakkes gate, lå en bygning som også tilhørte "Selskabet", og hvor det ble spilt teater inntil nybygget sto ferdig. Da ble hjørnebygningen tatt i bruk som festivitetslokale, og forbundet med et mellombygg med publikumsgangen bak teatersalongen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

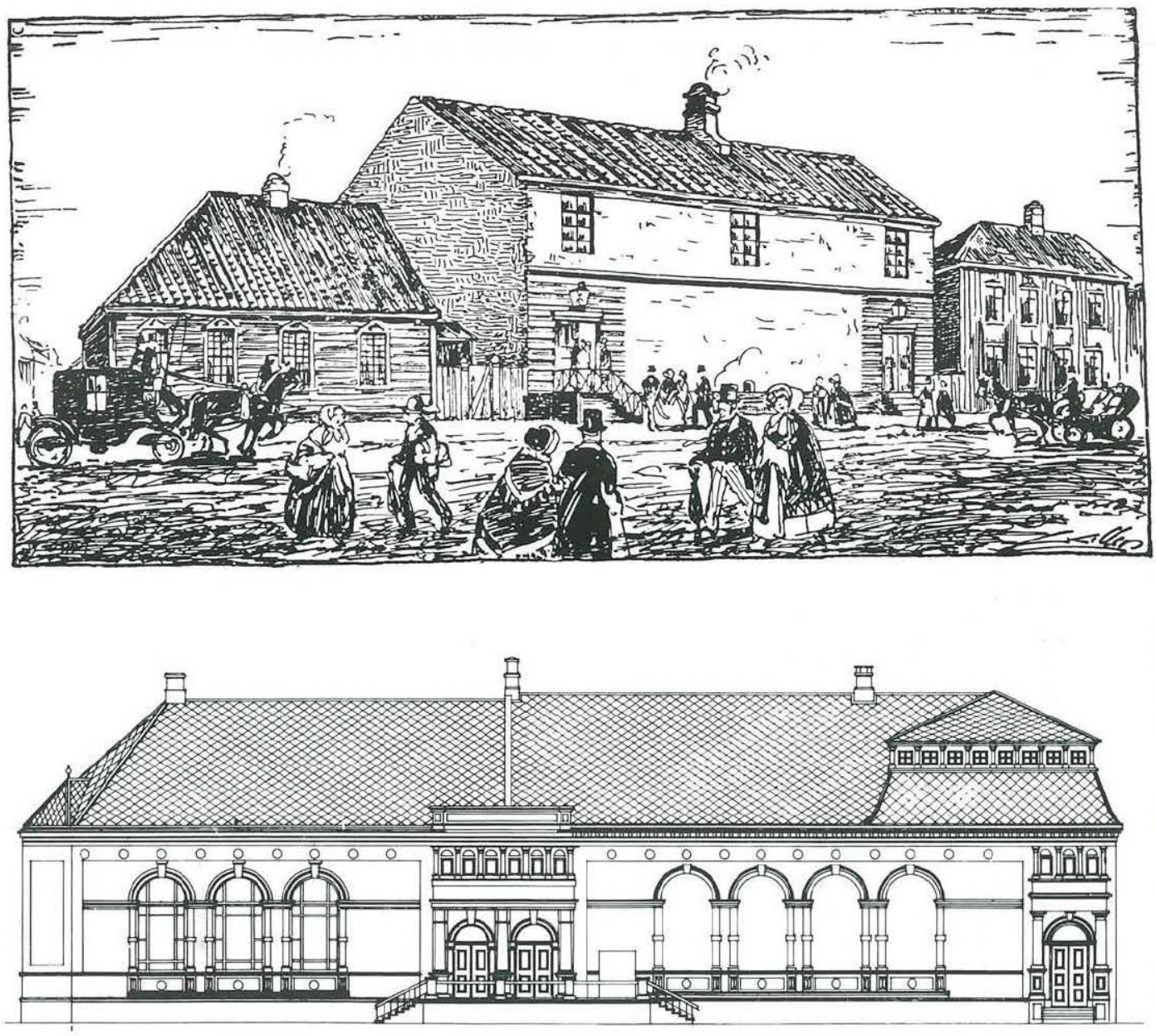

Teatret, Prinsensgt. 18—20.
Øverst slik det så ut i 1816, nederst nåværende fasade mot Prinsensgt.
Målestokk ca. 1:280.

Omtrent samtidig med teatret i Trondheim ble det også bygd nye teater i Helsingør (som nå står på bymuseet i Århus) og i Halden. Begge disse teatrene var bygd mer eller mindre over samme skjema som det i Trondheim: scene, salong og festivitetslokale i sammenheng. Forbildet for disse tre teatrene har antakelig vært Gustav den 3djes rokokkoteater på Drottningholm Slott. Teatret i Prinsens gate er siden oppførslsen blitt ombygd et uttall ganger, men kjernen i anlegget er opprinnelig. I 1840-årene ble det gamle galleriet senket slik at det ble plass til enda et galleri. I 1858 ble hjørnebygningen mot Erling Skakkes gate erstattet av en konsertsal med innvendig forbindelse til det gamle teateret. I 1890-årene fikk bygningen sin nåværende fasadeutforming med sgrafitto-dekorasjonene som forestiller de fire musene Terpsichore, Melpomene, Thalia og Polyhymnia. I 1913 ble den nåværende skuespillerfløyen bygd, og taket over scenen ble løftet. Den opprinnelige konsertsalen gikk nokså snart over til å bli restaurant og tjente dette formålet til i 1949, da den ble innlemmet som publikumsfoyer. Men før dette var publikumsarealene utvidet både i 1929 og 1937. I 1975 ble nye ombygningsarbeider påbegynt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

5.4 Militærbyen Trondheim

En av grunnene for å legge en by på Nidarneset kan ha vært de gode forsvarsmulighetene. Det smale Nidareid var forholdsvis enkelt å sperre av mot fiender fra land, og ellers måtte angripere ta seg over elva eller komme sjøvegen. Det fortelles at erkebiskop Eystein bygde et forsvarsverk av tømmer tvers over Nidareid, antakelig en palisade forsterket med "blokkhus" eller tårn med skyteglugger.

Kong Sverre skal ha forsterket dette forsvarsverket og han satte også et palisadeverk fra Nidareid og innover langs stranden for å hindre angrep fra sjøsiden. Ved brohodet for Elgesæter bro skal han ha bygget et kastell. I begynnelsen av 1180-årene bygget han "Zion" – Sverresborg – som vi ennå kan se ruinene av.

Det er grunn til å tro at da erkebiskop Eystein satte palisader over Nidareidet befestet han også sin egen gård med bolverk. Under de arkeologiske utgravningene fant man spor etter palisader på erkebispegårdens grunn. På 1200-tallet ble den svære borgmuren påbegynt, og den ble fullført av erkebiskop Aslak Bolt på 1400-tallet.

Hele den vestre borgmuren er bevart – 2 meter tykk og 4 meter høy – som vestvegg i erkebispegårdens vestfløy.

I 1658 inntok svenskene byen, og fra dette år stammer de første kjente kart over Trondheim. Festningsverkene i 1658 besto av Skansen, som antakelig ble satt i stand ved Kalmarkrigen i 1611 – 13, et blokkhus på Brattøra og Erkebispegården.

Svenskene anla nye festningsverker, bl.a. Kongsgårdens bastion som fortsatt eksisterer.

Da nordmenn og dansker igjen inntok byen, ble festningsverkene for alvor utbygd.

Trondheim var et erobringsmål for svenskene. Ved å besette byen og beherske Trøndelag, delte de Norge i to.

Fra 1659 og utover ble festningen på Munkholmen anlagt.

General Cicignon, som laget den nye byplanen etter brannen i 1681, utarbeidet også planen for byens befestninger.

Munkholmen skulle sikre byen mot angrep fra sjøen.
Kristiansten festning og Møllenberg skanse ble bygd – i årene 1682–95 – for å sikre byen mot angrep fra land.
Skansen og bastionene langs elva ble utbygd og supplert med nye anlegg.

Da Armfeldt kom for å innta byen i 1718, var den godt forberedt til å stå i mot, og Armfeldt oppga sine planer. I byen lå det 5000 soldater, på Kristiansten 1000 og på Munkholmen 500, og rundt om på festningsverkene var det plassert 315 kanoner.

Siste gang festningsverkene ble forandret og utbedret var i siste halvdel av 1700-årene. Men allerede i 1800 blir alle bastionene fra Ila til sør for Erkebispegården nedlagt, og ved unionen med Sverige i 1814 blir det bestemt at festningsverkene rundt Trondheim skal "overlates til tidens ødeleggelser".

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

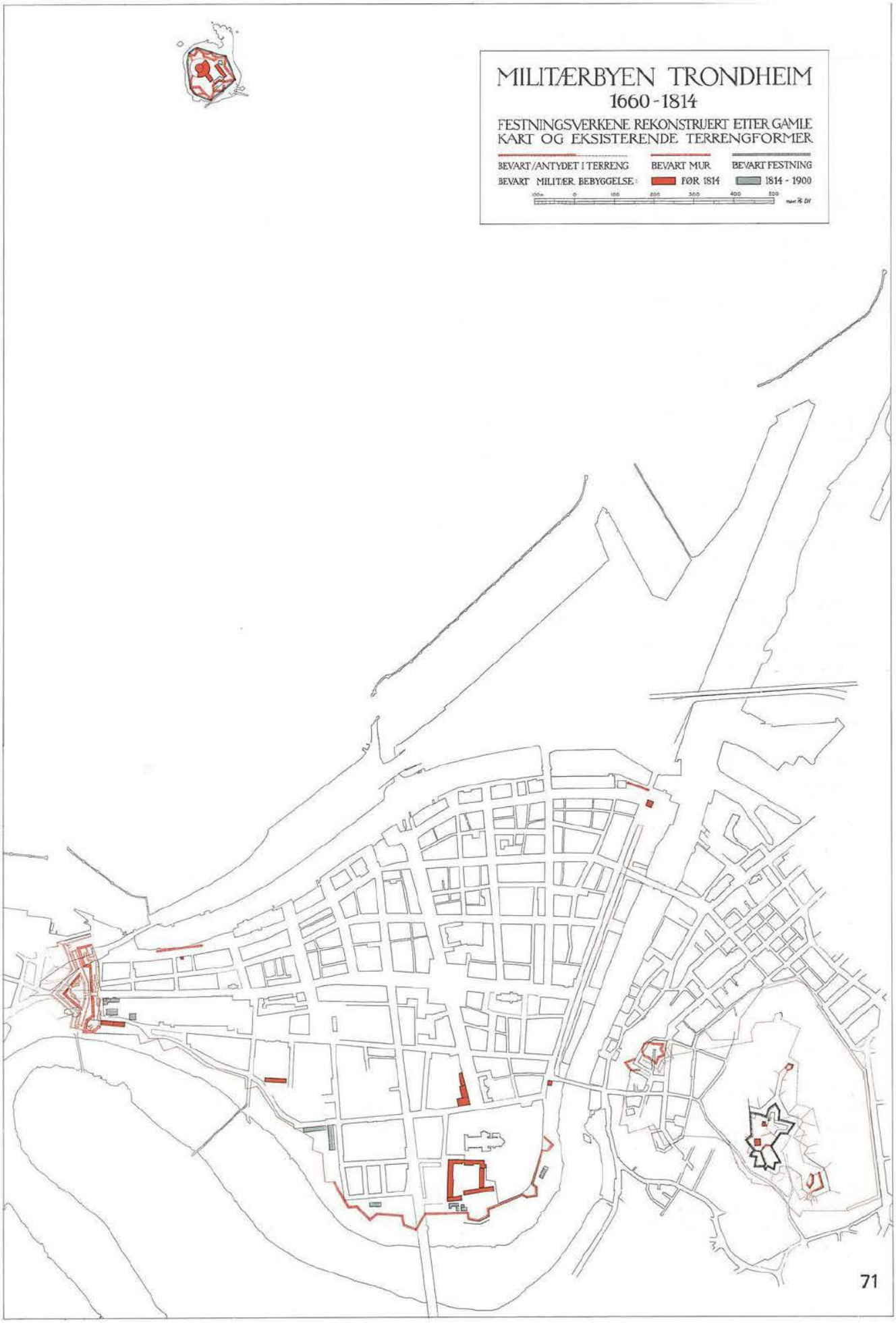

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

I de siste tiår er det imidlertid gjort mye for å sette de festningsverkene som har overlevd "tidens ødeleggelser" i skikkelig stand.

De står nå både som historiske minner om urolige tider og som verdifulle elementer i byens grøntområder.

I tillegg til festningsverkene og deler av Erkebispegården har Trondheims tid som garnisonsby også satt sitt preg på enkeltbygninger i byen. Både militære og sivile bygninger ble planlagt av offiserer som hadde bygningsteknisk skolering. Bortsett fra kommandantboligene på Munkholmen og Kristiansten, skriver de fleste av disse bygningene seg fra tiden omkring og like etter år 1800.

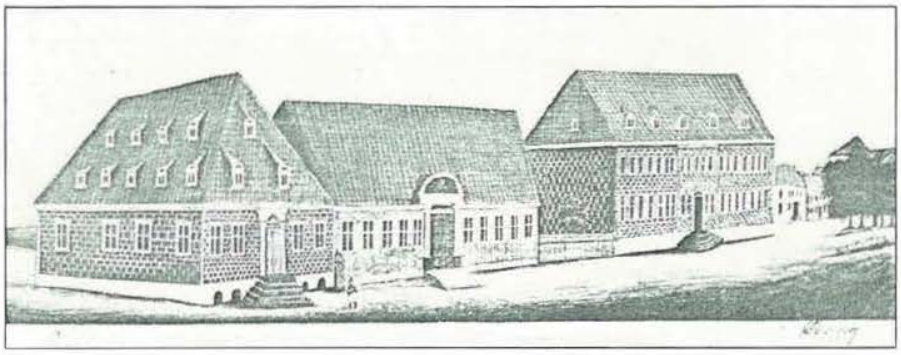

Det militære bakeri og Ekserserhuset i Munkegata. Katedralskolen i bakgrunnen. Etter gouache av A. Schiølberg 1810.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

5.5 Fra Stadsingeniør Dahl til vår tid

1658

1720

1846

1869

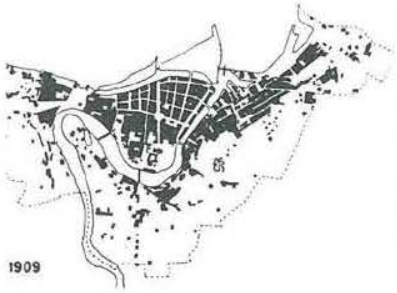

1909

Carl Adolf Dahl kom til Trondheim som byens første stadsingeniør. Blant mange andre tiltak omkring midten av forrige århundre var opprettelsen av stadsingeniørstillingen et varsel om nye tider.

Grunnlovens demokratibegreper hadde begynt å få praktiske konsekvenser: En demokratisk valgt forsamling skulle lede kommunen, i stedet for de gamle patrisiere. Kommunene ble pålagt plikter på sosial- og undervisningssektoren. Byens styre og stell kom inn i fastere former, og kimen ble lagt til en kommunalforvaltning som kunne ta seg av de økte kommunale pliktene, på skole- og sosialsektoren, planleggings- og utbyggingssektoren.

Inntil midten av forrige århundre hadde byutviklingen skjedd langsomt, og i små sprang avhengig av svingningene på de store markedene. Storkjøpmenn som drev skogs- og gruvedrift, eksport- og importvirksomhet med egne skip, hadde dominert i næringslivet. Nå skiftet handelen merkbart karakter. Trondheim mistet sin betydning som sjøfartsby, og handelen med omlandet ble etter hvert dominerende. Trondheim importerte varer og fordelte dem videre til Trøndelags-fylkene.

Følgene av industrialiseringen og de bedre kommunikasjonene ble for alvor merkbare fra 1850 og utover. I hele Europa var det fra 1850—70 stor tilstrømning til byene.
Men Trondheim var dårlig forberedt til å ta del i disse strømningene da den nye stadsingeniøren kom til byen ved juletider i 1858. Havna hadde så liten kapasitet at det hendte en jekt med ved måtte vente 8 — 14 dager på å få losse. Bybrua var så dårlig at folk var redd for å gå over den. Koner og tjenestejenter hentet vann fra pumper i gatekryssene, og vannrørene besto av uthulte trestokker. Vanntrykket var for dårlig til at brannslokking kunne utføres effektivt. Kloakkledninger fantes ikke. "Synkebrønner" og rennesteiner gjorde nytten, ellers dro "nattmannen" sin runder og tømte kaggene. Gatebelysningen var mangelfull.

Stadsingeniør Dahl gjorde byen i stand til å møte den nye tida. Han planla og fikk bygd Bybrua. Han planla og fikk bygd et vannverk som etter hvert førte vann til hvert hus i byen og til brannhydranter i gatene. Han reorganiserte brannvesenet. Han fikk innsnevret kjørebanen i de "urimelige brede Hovedgader", sørget for skikkelig brolegging og fikk plantet trær mellom gate og fortau. Det var først og fremst hans fortjeneste at Bymarka ble sikret som vannreservoir og utfartsområde og at Elsterparken og Geitfjellet ble tilplantet. Han fikk utbygd et skikkelig kloakknett og sørget for gasslykter langs gater og veiter. Dahl var blant initiativtakerne til at Trondheim fikk elektrisitetsverk og sporvei og til at Trondheim Tekniske Læreanstalt ble opprettet. "I den grad hadde han vært med på å prege byens ansikt at bare to menn i dens lange historie kunne stilles ved hans side: erkebiskop Eystein og general Cicignon". (Trondheim Bys historie, Bind III).

Samtidig som stadsingeniørens folk forbedret byens tekniske anlegg, skjedde en oppblomstring av industri og næringsliv, forbindelsen med omlandet ble utbedret og folketallet økte — fra ca. 15.000 i 1855 til ca. 23.000 20 år etter.

Byen fikk gassverk i 1853. Det var i drift til 1957. Fra 1850-årene fikk flere industribedrifter vind i seilene. Klem, Hansen & Co's garveri hadde i 1852 bare

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

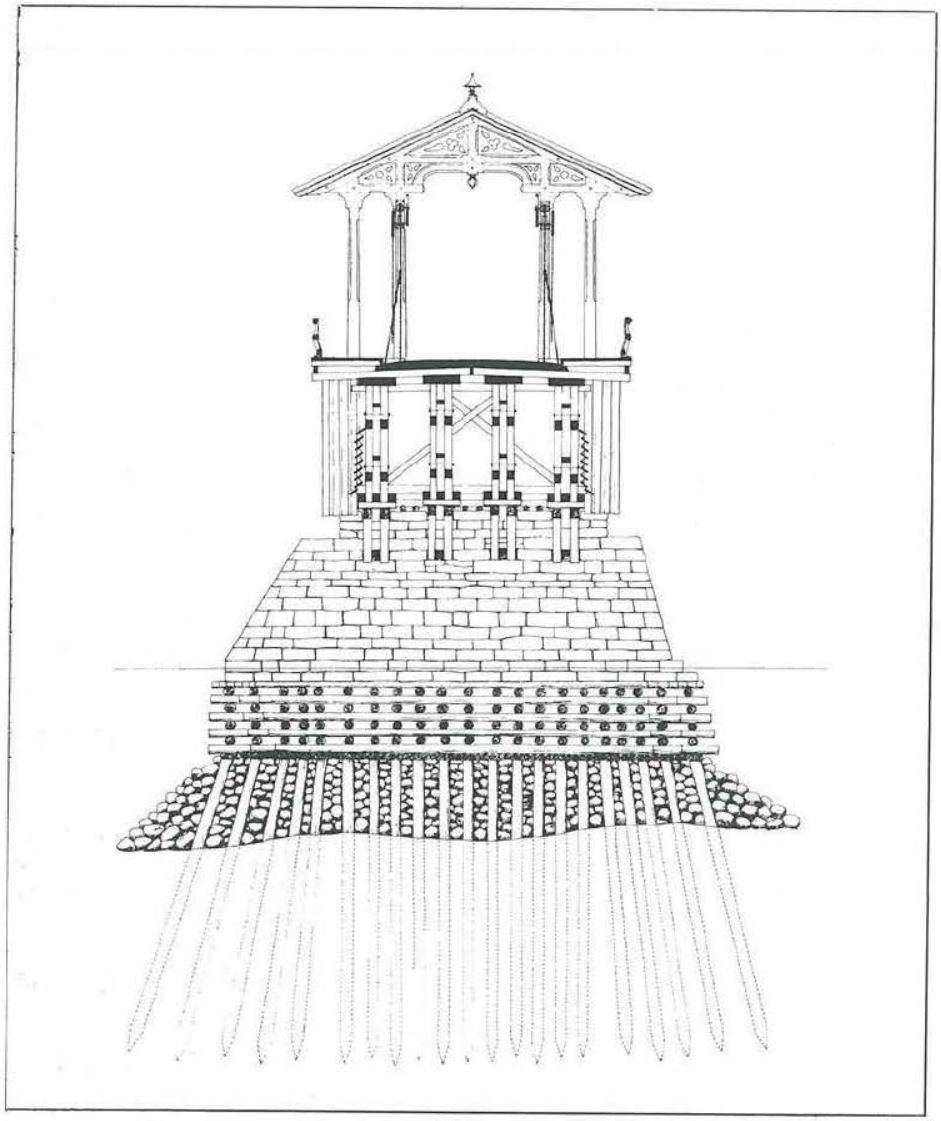

Bybrua. Oppriss av brokar og galge. Tverrsnitt av hovedspennet. Tegnet på grunnlag av originaltegningene.

én mann i arbeid. I 1874 hadde bedriften 140 ansatte. "Fabrikken ved Nidelven" hadde begynt med å produsere ovner, gårdsklokker og maskindeler. Snart kom den til å produsere både dampmaskiner og lokomotiver. Ved århundreskiftet gikk "fabrikken", sammen med Trolla Brug som var startet i 1854, inn i Trondhjems Mekaniske Verksted. Dette utviklet seg etter hvert til å bli Trondeims største industribedrift.

Pienes Tekstilfabrikk startet sin virksomhet i Prinsens gate i 1854. E. C. Dahl anla sitt bryggeri i det gamle Sukkerhuset i 1856. Teglverket på Bakklandet ekspanderte og hadde 60 arbeidere i 1873.
Jacob Hallsets Bakeri i Krambugata ble utviklet til en storbedrift i 1870- og 80-årene.

På kommunikasjonssektoren skjedde store nyvinninger. Det kom ny vei til Støren i 1857, og samme året besluttet Stortinget å bygge jernbane til Støren og å bygge telegraflinje til hovedstaden. Samme året ble også Det Nordenfjeldske Dampskibsselskab stiftet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Størenbanen ble innviet i 1864, og i 1880 var jernbaneforbindelsen med Christiania etablert. I 1882 var Meråkerbanen ferdig, og Trondheim hadde direkte forbindelse med Sveriges jernbanenett. Vedtaket om å bygge Meråkerbanen ga ny næring til debatten om havnespørsmålet. Den endelige løsningen, som stadsingeniør Dahl hadde planlagt, forente ønsket om sammenkobling av de to hovedjernbanene med kravet om en ny og større havn:

Endestasjonen for togene fra Christiania lå øverst i Prinsens gate, for enden av jernbanebrua over Nidelva. Dampskip la til ved en kai ved elvemunningen eller ved landgangsbryggen ved Skansen. Utenfor bryggene i Fjordgata sto fjorden rett på, men det var grunt farvann og mæler som stakk opp av vannet på fjære sjø. Nå ble det gravd en dyp kanal langs hele den lange bryggerekka, fra elvemunningen til ytterst i Sanden. Og all massen som ble gravd opp, ble lagt ut på mælene utenfor, slik at nytt land ble innvunnet. På begge sider av kanalen ble det bygd kai. Den nye øya som oppsto ble forbundet med land med 4 vippebruer, 2 for jernbanen og 2 for annen trafikk. Det ble én jernbanestasjon for folk og gods enten de skulle østover eller sørover.

Mange hadde store forventninger til jernbaneforbindelsen med Sverige, og den storstilte havneutbyggingen som skulle gjøre det mulig for Trondheim å bli det nordlige Skandinavias store transittby. I vissheten om de gode tidene som var i vente ble det foretatt investeringer og tatt opp lån. Men ved midten av 1870-årene ble det vanskelige tider, og en bølge av konkurser gikk over byen. De forventede effektene av Meråkerbanen uteble, og byen ble fortsatt henvist til å basere sin tilværelse på å være sentrum for Trøndelagsregionen.

I varehandelen skjedde en spesialisering i forhold til det tidligere bildet, hvor alle kjøpmenn hadde fallbudt mer eller mindre de samme varene. De handlende ble delt i grossister og detaljister og etter hvilke varer de handlet med.

På undervisningssektoren begynte en utvikling som etter hvert skulle gjøre det mulig for alle å skaffe seg lærdom.

Foruten utbyggingen av "almueskolene" ekspanderte de videregående skolene. Trondhjems Borgerlige Realskole, som hadde eksistert siden 1783, fikk nye bygninger. Trondhjems Tekniske Læreanstalt ble opprettet i 1870 og ble forløperen for Norges Tekniske Høgskole. I 1862 ble Almuebiblioteket opprettet.

Mot slutten av hundreåret ble de gamle helseinstitusjonene for små, og ble supplert med nye. I 1871 ble Rotvoll sinnssykehus med plass til 170 pasienter utbygd. Meinche-familiens gamle lyststed Ilsvigen ble innkjøpt til difterilasarett i 1872. Sykehusutbyggingen på Øya og St. Elisabeth Hospital i Ila ble påbegynt. I 1908 ble E. C. Dahls Stiftelse for "fattige fødende Kvinder" opprettet.

I stadig større sprang, avbrutt av stagnasjonsperioder har byen fortsatt å vokse fram til det bildet vi har i dag: Et sammenhengende urbanisert område fra Ranheim til Heimdal. Ingen store politiske hendinger har hatt vesentlig innflytelse på byens utvikling, hverken unionsoppløsning eller to verdenskriger.

Slik Trondheim framsto i 1850-årene må den ha vært en svært vakker og fredelig liten by. På Nidarneset, fra elva i øst til Skanseporten i vest strakte den 2-etasjes trehusbebyggelsen seg, innrammet mot øst og nord av bryggerekkene og i sør av tilgrodde festningsvoller rundt Nidarosdomen og langs elva. Bare kirke- og rådhustårn og ett og annet herskapshus stakk opp over den jevne massen av røde tegltak. Gatene var i ferd med å bli brolagt og trerekker var plantet i gatene. Skansevollene og det smale Nidareid markerte

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

byens avslutning mot vest, så kom forstaden Ila med tettbebyggelsen på nordsiden av Ilevollen som var borgergardens ekserserplass, og enkelte småhus oppover langs den bratte hovedvegen sørover, Steinberget.

Øst for elva lå Bakklandets husrekker, som atskilte seg lite fra bebyggelsen i Midtbyen. Også på denne siden sto bryggene tett i tett langs elva. Og høyt over bebyggelsen kronet Kristiansten festning i ensom majestet. Småhusklynger begynte å gro opp Vollan og Kirkesletta, og langs stranden innover mot Lade.
Mye av befolkningstilveksten rundt midten av forrige århundre fikk plass ved at botettheten økte. Bygårdene ble mer intensivt utnyttet til boligformål ved at sidefløyer, bakbygninger og loft ble innredet til leiligheter.

I 1845 ble som tidligere nevnt innført murtvang for bygninger i byen i forbindelse med den første bygningsloven. Et av argumentene som ble brukt i kommunebestyrelsen var at man gjennom murtvangen kunne bli kvitt noe av "fattigbyrden" ved at de fattigste ikke hadde råd til å bo i murhus og måtte bosette seg utenfor byen i billigere husvære. Allerede i 1846 ble Bakklandet innlemmet i byen, og murtvangen innført også her. Men utenfor bygrensene grodde de første forstedene fram, og det holdt stikk at mange av dem som hadde dårligst råd slo seg ned her. Det var særlig øst for byen at folk bosatte seg, i forlengelsen av Bakklandet sørover og nordover, oppover Lillegårdsbakken og innover mot Lade. I 1858 bodde det på Lademoen, Møllenberg, Kristiansten, Lillegården m.m. 1525 mennesker. De aller fleste av disse hadde arbeid i byen. Lade sogn mente disse områdene burde innlemmes i byen, og Stortinget vedtok i 1864 en byutvidelse til tross for at byen ikke ønsket utvidelsen. (Fattigutgiftene ville stige med 1200 spesiedaler i året + ekstra lønnsutgifter til byfogd, politi osv.).

Av disse tidligere forstadsmiljøene er de østligste — langs Innherredsveien og Strandveien — borte eller gått i oppløsning. Men på Vollan (Søndre og Nordre Jonsgate), langs Lillegårdsbakken og langs de sørligste delene av Øvre og Nedre Møllenberggate får vi ennå et inntrykk av hvordan denne småkårsbebyggelsen så ut. En- og to-etasjes hus ble bygd om hverandre. Mange hus var tilflyttet fra landet, og ble tillempet byggeskikken i byen under nyoppførelsen bare i den grad de som bygde hadde råd til det. På denne måten fikk disse "koloniene" et variert og malerisk preg.

I begynnelsen av 1860-årene ble en tilsvarende forstad utbygd på den andre siden av byen: Ilsvikøra, som vil bli omtalt i et senere kapittel.

I 1860- og 70-årene fortsetter utbyggingen i Ila, mellom den gamle bebyggelsen langs Nordre Ilevollen og Mellomila, likeså i Korsgata, Singsakerbakken, Klostergata og Grensen, og i områder av Møllenberg. Det er de gamle gårdene Abelsborg, Bakke, Singsaker og Elgesæter som stykker ut grunn. Fortsatt er det et tradisjonelt trøndersk preg over husene. I forbindelse med krisen i slutten av 1870-årene blir det en stagnasjon i byggevirksomheten, som varer i 10 år. Men så kommer storutbyggingen av Møllenberg og Rosenborg fra slutten av 80-årene og fram til århundreskiftet.

Samtidig skjer store forandringer i Ila. I 1858 var den gamle hovedvegen sørover, med sin bratte begynnelse opp Steinberget, erstattet med den nye Osloveien langs Nidelva. I 1884 kom jernbanen inn gjennom Ila. Den gamle gården Arildsløkken som hadde hatt sine marker sør for den gamle ekserserplassen ble det lite igjen av, og det som var igjen ble stykket ut til tomter i 1890-årene. Og ekserserplassen ble lagt ut til park i forbindelse med den store jubileumsutstillingen i 1897. (Ilaparken).

Utover mot slutten av hundreåret var det ikke bare de fattige som trakk ut av byen, Hundre år før hadde byens aristokrati skaffet seg lyst- og avlsgårder i byens omegn, og tilbragte perioder av året på landet. Delvis fordi det var sunt

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

og praktisk, delvis for å følge retningene i tiden og Rousseaus "tilbake til naturen-idéer". Nå begynte det etter hvert å skyte opp "villaer" for det bedre borgerskap på Øya, i Steinberget og på Singsaker. For folk med dårligere råd ble det bygd leiegårder, etter mønster fra Oslo og byene ute i Europa.

I vårt eget århundre har bebyggelsen strakt seg i stadig videre kretser omkring den opprinnelige byen. Den første blokkbebyggelsen kom like etter århundreskiftet med leiegårder i Ila og på Kalvskinnet, langs Elgeseter gate og på Møllenberg og Lademoen. Ved slutten av 1. verdenskrig og de første årene etter ble det et stort oppsving i villabebyggelsen, samtidig som kommunen satte i gang boligbygging for egen regning, småhusbebyggelser på Kristianstenssletta og på Øya og blokkbebyggelse på Lademoen. Ny-klassisistiske villaer og 2- eller 4-mannsboliger hører også med til det beltet som ble utbygd i begynnelsen av 20-årene. I slutten av 20- og begynnelsen av 30-årene stagnerte byggevirksomheten.

Sporvegen kom til Trondheim i 1901 og etter hvert ble buss og bane utbygd slik at økt avstand mellom bolig og arbeidssted ble overkommelig.

Fra slutten av 30-årene av har tendensen i boligbyggingen vært å utbygge stadig større områder under ett. Samtidig har det skjedd en fortetting i områdene nærmest den gamle bykjernen, spesielt i årene før Trondheim ble slått sammen med nabokommunene (1964) og dermed fikk mer tomteareal til disposisjon.

Bedrifter og institusjoner begynte for alvor å trekke ut av byen og ta omlandet i bruk omkring århundreskiftet, og etter hvert har sammenhengende industri- og engroshandel-områder utviklet seg nordøst og sør for den gamle byen.

Nordre gate i 1860-årene.

Endringer i bybildet, oppløsningstendenser

Samtidig som den ytre situasjonen er blitt sterkt forandret siden 1850 har det skjedd store endringer i det tradisjonelle bybildet. Den gamle rammen om byen ble forandret ved at "sjø ble gjort til land" og åker og eng ble bebygd. Den før så skarpe grense mellom by og land ble delvis utvisket og byens møte med fjorden ble mindre markert enn før.

Skiftet i det gamle bybildet har først og fremst vært et skifte i målestokk og et skifte i funksjoner.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

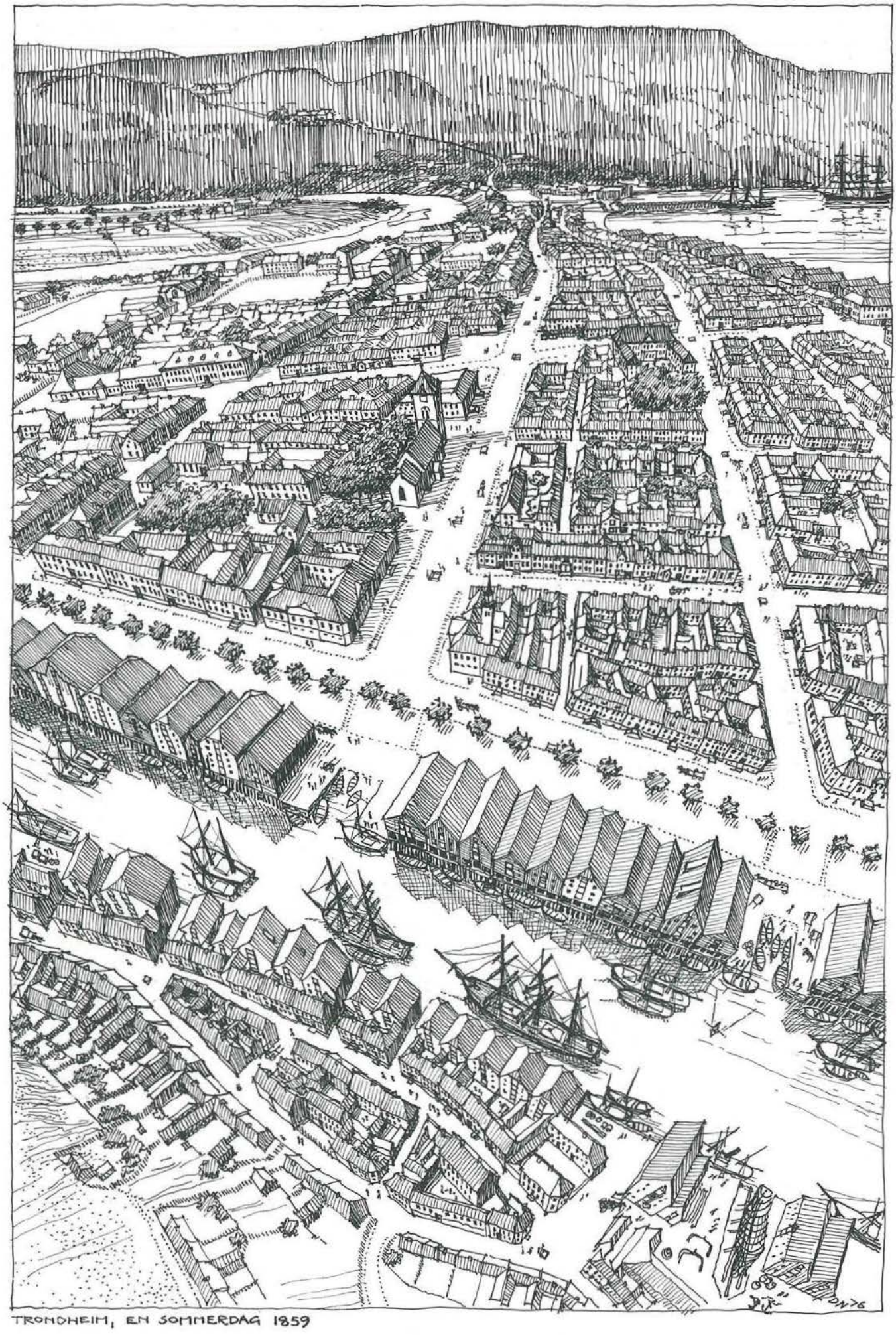

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Etter storbrannene i 1840-årene ble bebyggelsen gjenreist mer eller mindre i samme målestokk som før, ingen hus over 2 etasjer.

Fra ca. 1880 kommer bygninger som i størrelse bryter radikalt med den gamle bebyggelsen. I og med den økende befolkningsmengden og dermed økt etterspørsel etter boliger og ervervslokaler var grunnlaget til stede for en mer intensiv utnyttelse av bygrunnen. Samtidig må drømmen om et framtidig Trondheim med kontinentalt storbypreg ha gjort sitt inntog, båret oppe av forventninger knyttet til den nye havne og jernbaneforbindelsen med Sverige.

Den langsomme overgangen til våre dagers forbrukersamfunn begynte så smått å prege byens hovedgater:
"Ved midten av åttiårene gikk kjøpmann Tharum i Strandgaten til ominnredning av sin butikk. Vinduene ble gjort større og fikk skinnende speilglass. Tharums initiativ utløste en hel ombygningsfeber. Butikklokalene fikk ny innredning, gulvene ble senket og en mengde av de høye trappene forsvant..... For første gang ble innkjøpene gjort til en tillokkende beskjeftigelse som byens husmødre ikke lenger alltid overlot sine tjenestepiker".
(Trondheim Bys historie, Bind IV).

Denne ombyggingsvirksomheten i retning av mer salgsfremmende og "publikumsvennlige" butikker pågår fortsatt.

Butikkfasadene som ble skapt i 1880-årene hadde som regel en høy håndverksmessig og arkitektonisk standard. De store speilglassrutene var omrammet med forseggjort, rikt utskåret listverk. De samme detaljene gikk igjen over hele bygningen og bandt fasaden sammen til en helhet. Våre dagers fasadeombygginger har bokstavlig talt "slått beina under" bygningene, ved at 1. etasje er en sammenhengende glassvegg adskilt fra veggen over med en mer eller mindre framspringende baldakin. Ofte drukner veggen over 1. etasje i en skog av skilter og plakater. Fra å være hele og vakre vegger i byens uterom har mange av butikkfasadene i dag bare én funksjon: Å være helsides billigsalgannonser for det som foregår på innsiden av veggen.

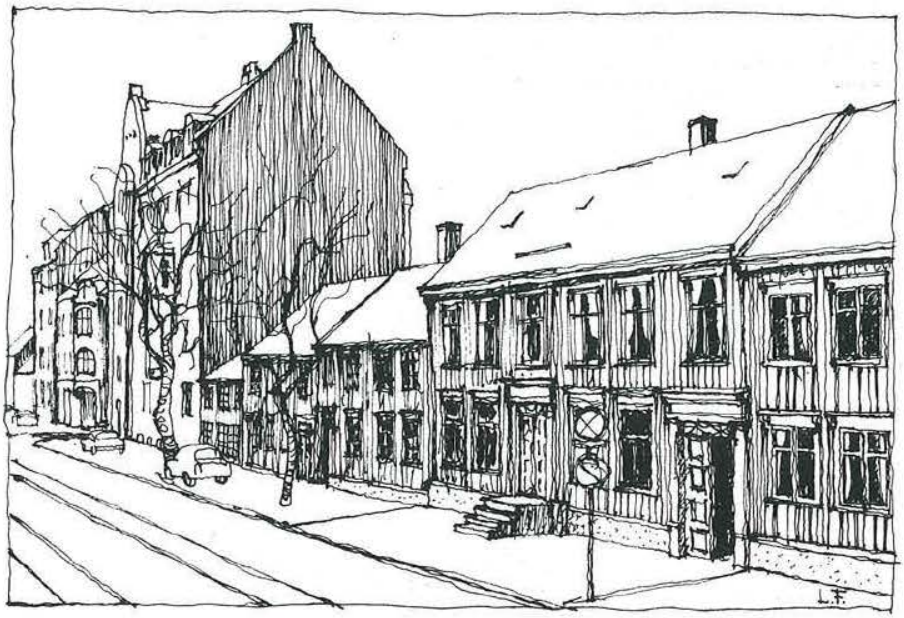

Leiegårder i ytre del av Kongens gate som bryter med omgivelsenes målestokk.

I selve Midtbyen var det ellers nesten ingen nybyggingsvirksomhet før fram mot århundreskiftet. Helt til våre dager har utskiftingen av bygningsmassen foregått sporadisk. Tendensen har vært den samme siden 1880-årene:

Motstående side: Fugleperspektiv av Trondheim som byen så ut i slutten av 1850-årene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Utbygging etter planer som har forutsatt at all typisk Trondheims-bebyggelse skulle erstattes med ny og tidsmessig bybebyggelse etter mønster fra andre og større byer.

Byggevirksomheten etter brannene i 1840-årene og stadsingeniør Dahls arbeid med "de offentlige rom" – gatene og plassene i byen – viste en klart ordnende tendens. Det ble lagt stor vekt på at byen skulle være vakker og ordentlig. Utgangspunktet var de stedstypiske materialene, det eksisterende bybildet, de økonomiske mulighetene. I planleggingen etter århundreskiftet ble en situasjon man trodde ville komme, lagt til grunn, sammen med enkelte grunneieres ønske om en høyere og mer rentabel utnyttelse av sentrumseiendommene.

Tilretteleggingen for byvekst ved hjelp av ett eller flere nye sentrumsområder ble først sett på som mulighet i forbindelse med generalplanen i 1960-årene. Men da var allerede det gamle sentrumsområdet så innkapslet av beltene med boligbebyggelse og så mange ekspanderende virksomheter lokalisert i det gamle sentret at en ny sentrumsdannelse ble svært vanskelig å etablere. Byfornyingen som startet omkring århundreskiftet med utskifting av eldre bebyggelse og stadig høyere grunnutnyttelse på tomtene i det gamle sentret har derfor fortsatt også etter at generalplanen ble vedtatt.

Denne typen byfornying har ført med seg oppløsningstendenser vi kan se i utviklingen av bybildet etter århundreskiftet. Det ser ikke ut til å ha vært mulig å styre tempoet i gjennomføringen av reguleringsplanene. Dermed finner vi flere steder i byen hus i 4 og 5 etasjer, bygd i henhold til en reguleringsplan, side om side med eldre toetasjes trehusbebyggelse som reguleringsplanen forutsatte fjernet.

Fra Gjetveita. Det gamle og kvalitetsfylte «veitebildet» er brutt i stykker.

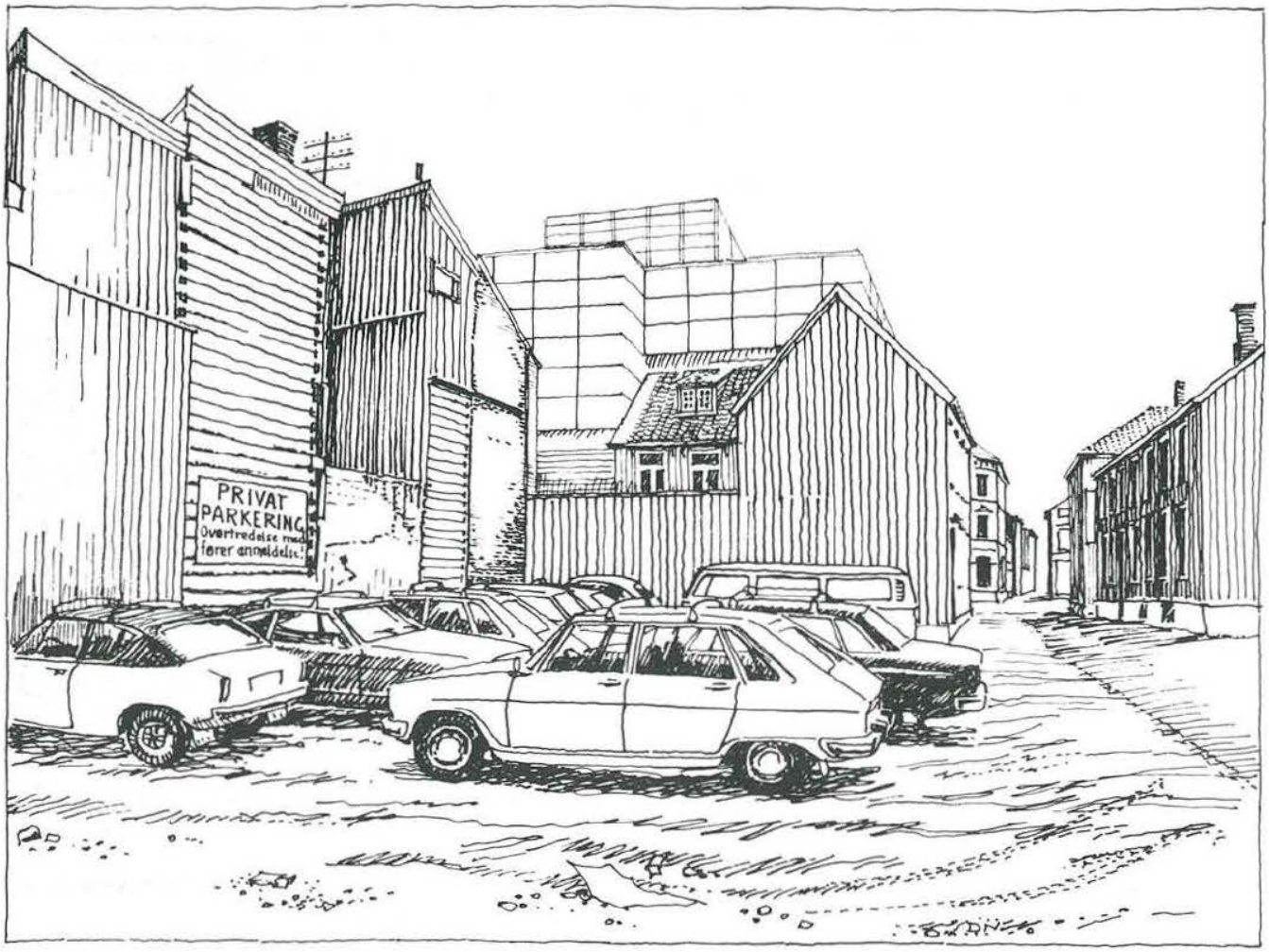

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

I 20- og 30-årene slo funksjonalismens byidealer gjennom, med krav om klare skiller mellom de forskjellige funksjonene i samfunnet. Menneskene skulle ikke lenger bo i bykjernens gråbeingårder med trange og mørke leiligheter hvor det var grobunn for all slags smittsomme sykdommer. De skulle bo i lyse og hygieniske boliger i nær kontakt med naturen. "Soneplanlegging" ble en selvfølge over alt. Denne planleggingen og ideologien bakom, gjorde det legalt å nedlegge boliger i sentrum og erstatte dem med forretninger og kontorer. Endringene i produksjon, vareomsetning og forvaltning i retning av stadig større enheter har vært en parallell utvikling med konsekvenser for bybildet: De store enhetene sprenger målestokken i det tradisjonelle bildet samtidig som de fortrenger de små enhetene.
Ved at boliger og virksomheter i så liten grad har fulgt hverandre under utbyggingen er det skapt avstander mellom bolig og reisemål som nødvendiggjør bruk av offentlige eller private framkomstmidler. Samtidig er det selvsagt de bedre kommunikasjonsmulighetene som har gjort den sterke sentraliseringen av virksomheten mulig.

Følgene for byens uterom, gatene og plassene, er at de fra å være like mye møterom for mennesker som ferdselsårer, i stigende grad er blitt mellomrom, barrierer, som det er tungvint eller farlig å krysse og hvor samtaler vanskelig kan finne sted på grunn av støynivået.

Skillet mellom "hestgata" og fortauet, trerekkene, de store hellene og brosteinen er forsvunnet de aller fleste steder. Det sikre skillet mellom fotgjengere og hestekjøretøyer er enten innlemmet i kjørebanen eller tatt i bruk til parkering. Til tross for enkelte gågater er det arealet fotgjengerne har til disposisjon blitt mindre enn før.

Disse negative følgene har selvsagt også gjort det mindre attraktivt å bli boende eller bosette seg i Midtbyen og de tilgrensende områdene, og det har vært en rask nedgang i folketallet. I 1937 bodde det over 11.000 mennesker i Midtbyen, i 1960 i underkant av 8.000, og i 1972 var Midtbyens innbyggertall 3.700. 1. november 1975, 3 år etter bystyrets vedtak om å øke bosettingen i Midtbyen var folketallet redusert til 3.200, omtrent det samme antall mennesker man antar bodde i Nidaros i årene før Svartedauen.

Fra Dronningens gate. Gaterommet er blitt ødslig ved at «golvet» har fått asfaltdekke fra vegg til vegg. Nybygget bryter med omgivelsene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Bygningene etter ca. 1850

Fra 1850-årene gjør stadig flere arkitekturformer samtidig sin entré i bybildet, og stilelementer fra forskjellige tider blir brukt på samme bygning. Byggekunsten- og dermed bybildet — gir åpenhet for mer individualistiske uttrykk enn tidligere. Arkitektene valgte friere enn før i historiens lager av stilformer.
Samtidig blir det stedegne ved Trondheimsarkitekturen mer utvisket. Det lokale særpreget knytter seg først og fremst til panelarkitekturen, men i Midtbyen var panelarkitekturens tid forbi i 1845. I Møllenberg-Rosenborg-området holdt den ut til århundreskiftet.

Etter brannen mellom Munkegata og St. Jørgensveita i 1846 gjorde puss-arkitekturen for alvor sitt inntog i Trondheim. Istedenfor å male direkte på mursteinsveggen, ble det nå alminnelig å pusse veggene, og mulighetene til plastisk forming og ornamentering av fasadene ved hjelp av pussmørtelen ble utnyttet. Ornamentalt utstyr ble støpt i former og festet til veggen, og profilerte gesimser og bånd ble trukket i den fuktige mørtelen. Slikt fasadeutstyr finner vi bl.a. på Erling Skakkes gate 4 og på Munkegata 15. Disse bygningene skal være oppført av en murmester Gaden som var innvandret fra Tyskland. Støpeformer skal han ha hatt med seg fra utlandet.

Murmester Gaden tilskrives også æren for den nye bispeboligen som sto ferdig i 1853 — Bispegata 9 a (nå "Dronnings Mauds minne"). Utvendig står bygningen uforandret siden oppførelsen: En tung solid 2-etasjes bygnings-kropp under et svært flatt valmtak. Planen er en "dobbeltromsplan", men ikke så symmetrisk oppbygd som fasaden mot Bispegata. Taket har et kraftig framspring, som er båret oppe av støpte konsoller. Midtpartiet med inngangen stikker svakt fram i forhold til resten av vegglivet, og er innrammet av kvaderimitasjon. Det samme er den buete inngangen og hushjørnene. Den gjennomgående borden under vinduene i 2. etasje og den kraftige avslutningen av grunnmuren gir bygningen et horisontalpreg som midtpartiet og de høyreiste vinduene står i kontrast til.

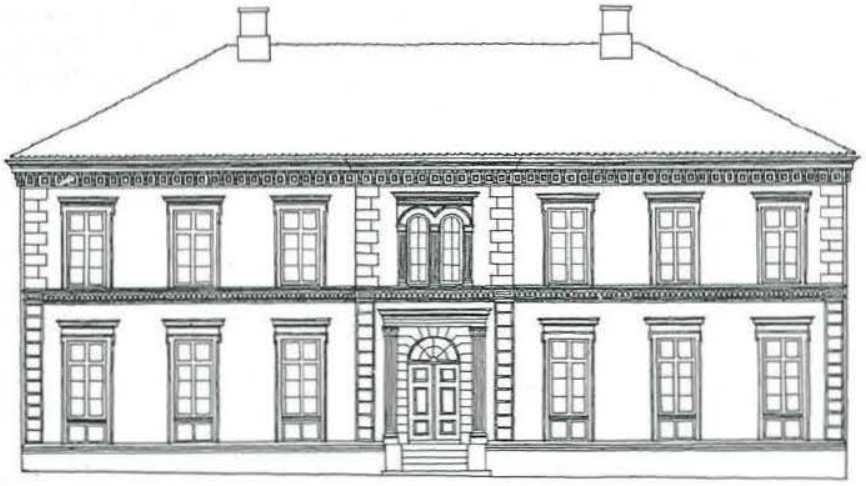

Bispegata 9 a. «Dronning Mauds Minne». Fasade.

Året etter at biskopen flyttet inn i den nye bispeboligen, kunne barna på Døvstummeinstituttet flytte fra Waisenhuset (hvor "instituttet" hadde holdt til siden 1824) til nybygget litt lenger vest i Bispegata (Bispegata 9 b).

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Anlegget er tegnet av Chr. H. Grosch, som da var stadskonduktør i Christiania. Han hadde tidligere tegnet Universitetet i Oslo, som har sine klare forbilder i antikkens arkitektur.
Døveinstituttet formet han "i gotisk stil" som det står i branntaksforretningen fra 1854. Men planen av anlegget har samme oppbygging som mer klassisistiske anlegg: En dominerende hovedfløy med framskutt midtparti mot gaten, to sidefløyer. Planen er symmetrisk om aksen gjennom hovedinngangen. Det første nygotiske bygget i Trondheim hentet ikke sine fasadeelementer fra gotikkens høydepunkt i Norden – som lå to steinkast unna. De avtrappede gavlene, de spissbuede blindfeltene og dyptsittende vinduene har mer slektskap med den øst-tyske mursteinsgotikken. Grosch må ha hatt god anledning til å bli kjent med denne mens han studerte i Berlin.

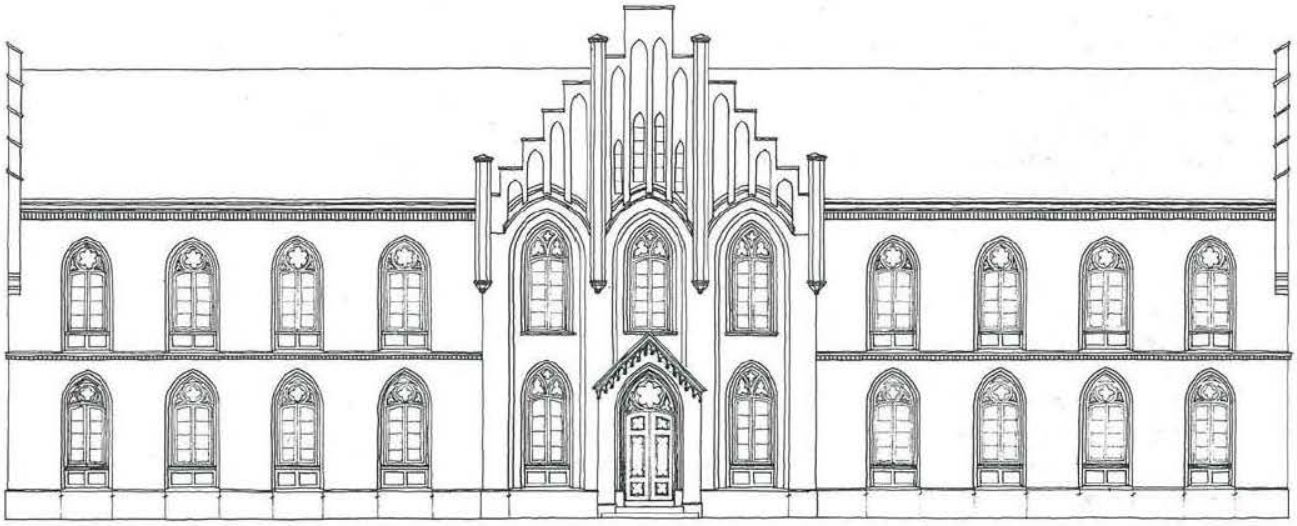

Bispegata 9b, Døvskolen. Fasade.

De to sidefløyene, også med trappegavler, er trukket tilbake fra gaten så det blir en liten plass på hver side av hovedbygningen. Mellom hovedbygningen og sidefløyene er det porter inn til gårdsplassen med det store tuntreet. Fasadene mot gårdsplassen er atskillig enklere utformet enn mot gaten. Vinduene er satt rett inn i veggen uten noen slags omramming omkring. Bare horisontalbåndene mellom vinduene og under taket binder denne fasaden sammen med de andre.

På nordsiden av Dronningens gate, mellom Munkegata og Jomfrugata, og med Stiftsgården som nærmeste naboskap, ligger en husrekke som ble reist etter en brann i 1879, Dronningens gate 26 – 32.
Her er det nygotiske formspråket brukt på vanlige bygårder. Tre av disse gårdene har mer eller mindre mistet sitt opprinnelige preg, mens Aspaas-gården (nr. 28) ser ut som da den ble bygd for snart 100 år siden. Arkitekt var Johan Digre, utdannet ved Kunstadademiet i København. Han var sønn av Jacob Digre som hadde sagbruk, snekkeribedrift og bygningsforretning i Ila. Johan Digre var ansatt i firmaet som arkitekt, og leverte bl.a. tegninger til Arbeiderforeningen (Kongens gate 19)
Formspråket på Aspaas-gårdens fasade ser ut til å være hentet fra den venezianske palassarkitekturen, hvor fasadene ofte er komponert med grupperinger av spissbuede åpninger i en ellers glatt vegg. Johan Digre har gitt denne fasaden en oppbygging fra massiv tyngde til mer oppløst letthet, noe fargene i fasaden er med og understreker: Nederst mot bakken en mørk sokkel, så en etasje i imitert kvadermur. Dette "murverket", fortsetter opp til gesimsen på begge sider av fasaden og illuderer hjørnesteiner, som nok også har til funksjon å knytte første etasjen sammen med etasjene overfor. Andre etasje med sine dobbeltbuer på hver side av skulpturnisjen har et åpnere og

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

lettere preg enn første etasje. Men med de forholdsvis breie buene og den solide romanske søylen mellom dem, virker den tung i forhold til tredje etasjes høyreiste buefelt og slanke søyler, hvor midtbuen i hvert felt raker opp over sidebuene. Denne fasadeoppbyggingen, fra tung og tett til lett og oppløst, skapes også ved at antallet elementer i fasaden øker: 3 i første, 5 i andre og 7 i tredje etasje. Men det som egentlig foregår i selve veggen, er at den er mest åpen i første etasje og tettest i tredje. Skulpturene som smykker fasaden, er trolig "serieproduserte" i Mellomeuropa. I slutten av forrige århundre var det nokså vanlig at forskjellig slags fasadeutstyr ble støpt enten i store serier eller på bestilling. Skulle man bygge, kunne man velge og vrake i et rikt utvalg av kataloger. Særlig populære var de greske muser, Zevs ni døtre med Mnemosyne som skulle være kunstenes voktere. Fire av dem smykker Teatret. To av deres søstre står i hver sin nisje på Aspaas-gården: Urania, som holder en "stjerneglobus" i hånden var astronomiens og stjernetydningens beskytter. Jomfruen med boka er antakelig Klio, historiens muse.

Måten inngangsforholdene er løst på i Aspaasgården var nærmest en standard i Trondheim i 1880-årene, både på nye murgårder og ved ombygging av tregårdene til "publikumsvennlige" butikker: Fra en inntrukket, men åpen forgang er det dører til butikker på hver side og en dør til trapperommet, ofte også med gjennomgang til gårdsplassen som her i Aspaas-gården. (Olav Tryggvasons gate 21 og 34, Dronningens gate 44 til eksempel).

Hvor utrolig rikt og forseggjort fasadeutstyret var på gårdene som ble trukket med i "ombyggingsfeberen" i 1880-årene kan vi ennå se på mange steder i byen: Dronningens gate 14, Kongens gate 32 og 42, Prinsens gate 47, Olav Tryggvasons gate 6 for å nevne noen. (Se kap. 6).

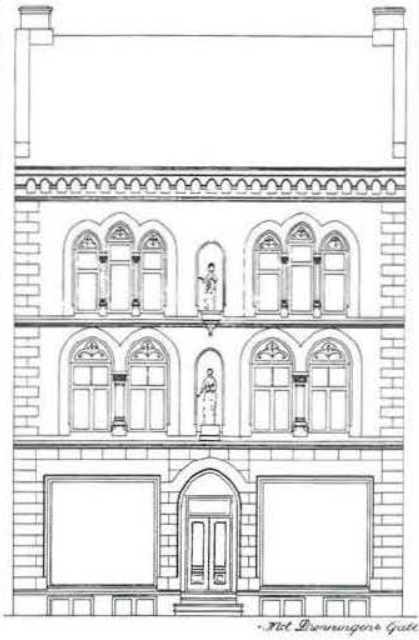

Dronningensgate 28. Fasade.

Tegningene av Olav Tryggvasons gate 12 viser en slik butikkfasade, som den så ut i 1915 og hvordan den har utviklet seg til et utseende man mener har "salgsapell" i dagens forbrukersamfunn. Vi savner en tegning som viser huset før det ble forandret første gang, i 1890-årene men kan forestille oss at det har sett ut omtrent som en av gårdene i Dronningens gate vest for Prinsens gate. (Nr. 33 f.eks. med høy grunnmur, trapp med smijernsrekkverk, stående panel osv.).

Det som skjedde ved 1880- og 90-årsombyggingene var at funksjons-skillet mellom første og andre etasje kom klarere fram i fasaden. På én måte uttrykte dette også et sprang i utviklingen: Kjøpmannen og håndverkeren begynte å skille bolig fra arbeidssted mye sterkere enn før. Det ble også trukket skarpere grenser mellom arbeidstid og fritid. Det var ikke lenger selvsagt at den som hadde forretning i første etasje bodde i andre etasje, og at de ansatte bodde i sidefløy og bakgård. Men på den øverste tegningen framstår likevel fasaden som en helhet. Den skulle representere både dem som handlet i første etasje og dem som bodde i andre etasje. Ut mot vår egen tid har skillet mellom butikken og det som er over blitt stadig mer markert, bygningen er ikke lenger noen enhet, men en bakgrunn for varene i butikken og for reklamen som skal selge dem.

Det rike fasadeutstyret som er antydet på den øverste tegningen, er typisk for den første industrialiseringen i byggefaget. Snekkeribedrifter og høvlerier brukte sitt maskinelle utstyr til å rasjonalisere framstillingen av tidligere håndverker-produkter. Dreie- og frese-utstyr, høvle- og profileringsmaskiner osv. ble utnyttet til å skape en rikdom i fasadene som før bare de virkelig velstående hadde kunnet koste på seg. Dette er en parallell til det som skjedde på andre fagområder som f.eks. jernstøping. På bygninger fra 1880-årene og fram til første verdenskrig finner vi denne masseproduserte snekkerigleden som et gjennomgangstema fra IIa til Lademoen.

Motstående side:
Olav Trygvassonsgate 12, tre faser i utviklingen:
Øverst slik fasaden var før 1915.
I midten før ombyggingen i 1973.
Nederst nåværende utseende.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

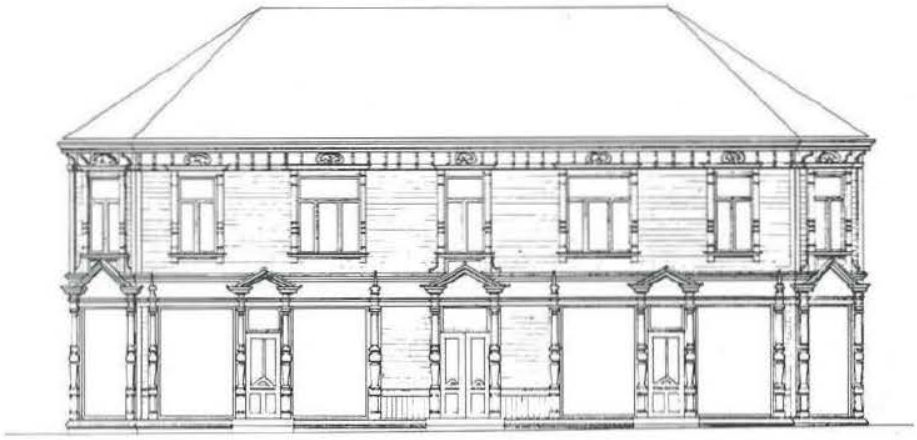

M.v. O. TRYGGV'S GATE

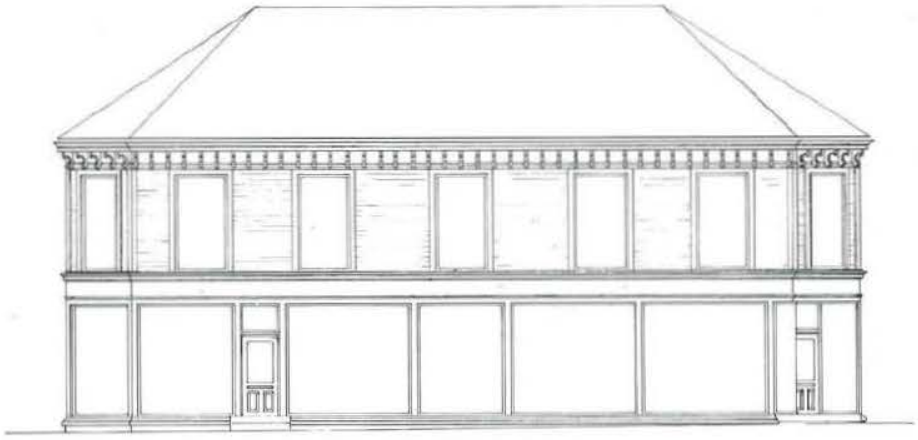

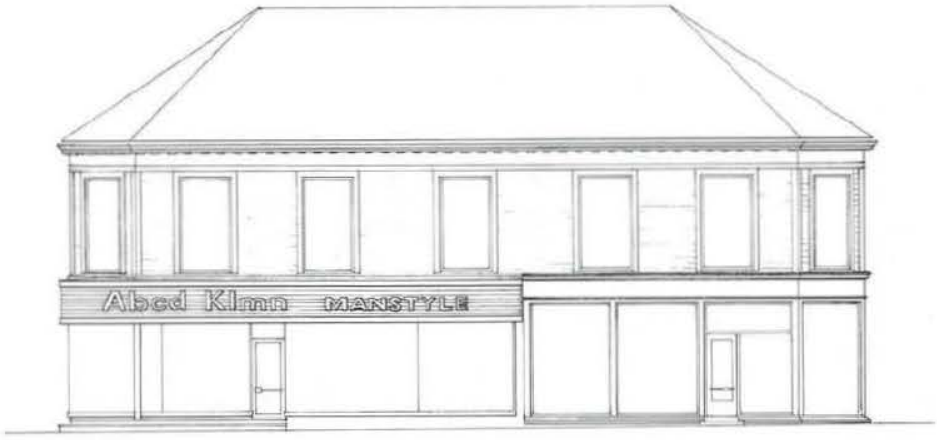

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

På Møllenberg preger disse fasadene en hel bydel. Den andre utbyggingsetappen i dette strøket tok til i slutten av 1880-årene og varte i ti år, og omfatter stort sett bebyggelsen nordøst for Bakkegata. Både kvartaler og enkelthus ble utformet etter typeplaner med enkelte avvik. Et typisk Møllenberg-kvartal er kvartalet mellom Øvre Møllenberg gate, Rosenborg gate, Nedre Møllenberg gate og Wessels gate. Kvartalet er utstykket i 12 like store tomter, som hver er bebygd med hovedbygning og bakbygning. Sol og utsikt har ikke spilt noen rolle ved utformingen av kvartalet, heller ikke terrengets beskaffenhet. Hensikten har vært å få plass til flest mulig leiligheter på minst mulig tomt. Området er da også det tetteste boligområdet i byen.

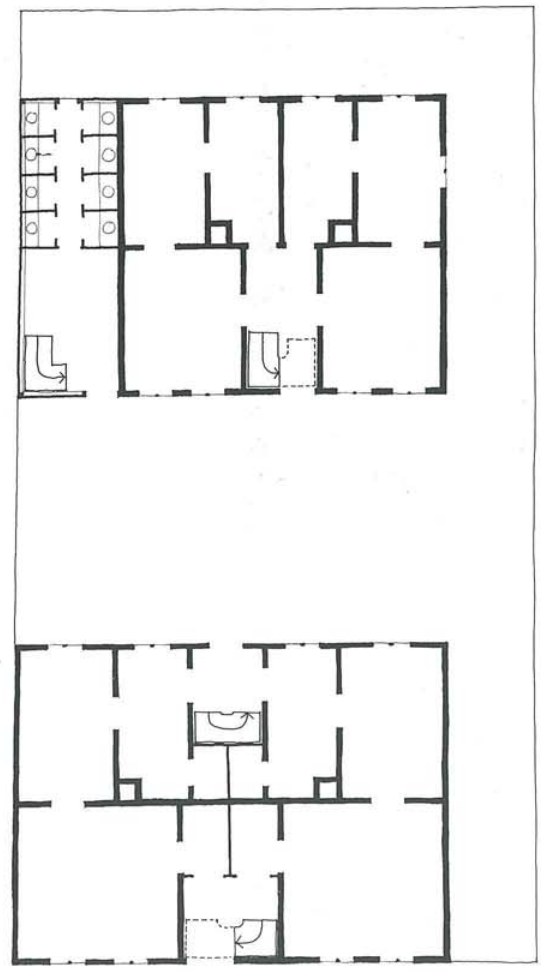

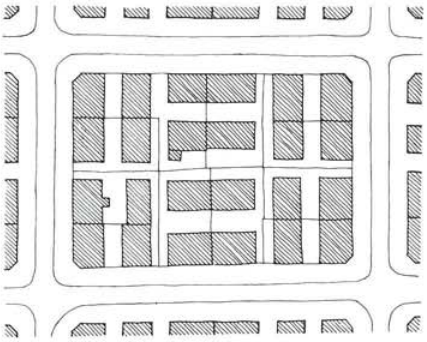

Typisk Møllenbergbebyggelse.
Kvartalet Øvre Møllenberggt. — Rosenborggt — Nedre Møllenberggt. — Wesselsgt.
Over: Situasjonsplan
Til venstre: Plan 1. etasje av ett av husene med bakbygning.
Nederst: Fasade mot Øvre Møllenberggt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

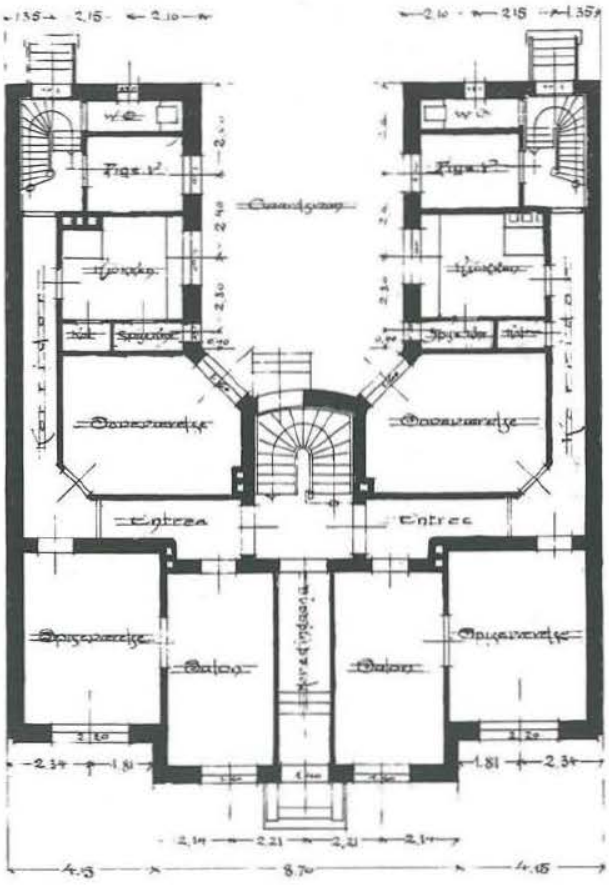

Arkitekt Christiesgt. 4b.
Fasade og plan av 1. etasje.
Arkitekt Osness' originaltegning.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Både hovedbygning og bakbygning er innredet med to leiligheter i hver etasje, fra første etasje til kvisten. I dette kvartalet er det altså 144 leiligheter.

I hovedbygningen er leilighetene symmetrisk plassert omkring hovedtrapp og baktrapp. I bakbygningen er den ekstra trappen lagt ut til siden og kommer ned i forrommet til de åtte doene.

Bygningene i Møllenberg-området er stort sett oppført i laftet plank, med en midtvegg som er med og bærer bjelkelagene og taket. Både hovedkonstruksjonene og enkelte bygningsdeler som f.eks. vinduer og dører er mer eller mindre standardiserte. Men ytterkledning, vindusomramming, gesimsutforming osv. skifter fra bygning til bygning og skaper sammen med forskjellige måter å male bygningene på, variasjon i gatebilder som lett kunne ha blitt ensformige.

Et boligområde som ble påbegynt noen år senere, fra 1902 og utover, er strøket fra Arkitekt Christies gate og sørover. Men disse leiegårdene ble bygd for en annen sosialgruppe enn trehusbebyggelsen på Møllenberg. Mens Møllenberg, Rosenborg og Lademoen ble typiske arbeiderstrøk, var leiegårdene på Kalvskinnet tiltenkt det bedre borgerskap. I Møllenberghuset ligger leilighetsstørrelsen på 40 – 50 kvadratmeter. I Arkitekt Christies gate er den over 100, med pikeværelse bak kjøkkenet og anretning mellom kjøkken og spisestue.

Mens Møllenberg-fasadene er en videreføring av den nybarokke "fasadeblomstringen" i Strandgaden, henter Kalvskinnets leiegårder sine fasader fra nye strømninger i europeisk arkitektur. Her holder jugendstilen inntog i Trondheim.

Siden renessansen hadde arkitektene gått tilbake til historiske forbilder når de utformet sine byggverk. I slutten av forrige århundre prøvde de for første gang siden middelalderen å finne et formspråk som ikke gjorde bruk av tradisjonelle arkitekturelementer. Oppbruddet i arkitekturen skjedde samtidig med de nye retningene i bildende kunst. Jugend-epoken var det første skritt på veien som førte arkitekturen fra historisme til funksjonalisme. Inntil nå ble historiske bygningselementer og assosiasjonene de skapte, brukt til å representere bygningens funksjon. I funksjonalismen skulle bygningens funksjon selv gi form og uttrykk til bygningen.

Jugendstilen markerer seg først og fremst som en "dekorativ periode" i arkitekturhistorien, hvor naturens organiske linjespill ble brukt i stedet for klassiske søyler, middelalderbuer osv. Men samtidig med "opprøret" i fasadene ble planene utformet ut fra mer rasjonelle prinsipper enn tidligere. Det ble lagt større vekt på det praktiske og hensiktsmessige enn på det monumentale og representative. Og denne utviklingen bak fasadene har fortsatt kontinuerlig fram til vår tid, selv om en kort periode av nyklassisisme ennå en gang oppsto i begynnelsen av 20-årene før funksjonalismens definitive gjennombrudd.

Johan Osness var jugendstilens store mester i Trondheim. Han var arkitekt for leiegårdene på Kalvskinnet, for E. C. Dahls stiftelse (fasadeutformingen), Forretningsbanken, Dalen blindeskole og en rekke andre større og mindre bygg i byen. De første leiegårdene Osness tegnet på søndre Kalvskinnet er de som ligger på nordsiden av Arkitekt Christies gate. Her er også fasadene mest forseggjort, med framspring og tilbaketrekninger og en rik ornamentikk. Selv om hvert fasadeelement er symmetrisk i seg selv, ser vi en tendens til å bryte symmetrien i helhetsbildet og gi dette en friere skulptural utforming. Ornamentene er foruten å være typiske jugendeksempler tydelig inspirert av ornamentene fra norrøn tid. Dette går igjen på flere av Osness' bygninger og gir dem nasjonal karakter.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Ornament over inngang.
Ark. Christiesgt. 4 b.

En mer internasjonal jugendfasade viser Karl Norums tegning til Nordre gate 9. Karl Norum hadde tidligere utformet Teatrets fasader, Britannia hotell og Mathesongården (Olav Tryggvasons gate 14). Men som universitetsarkitekten Grosch 50 år før hadde skiftet ut den greske tempelarkitekturen med den østtyske gotikken, skiftet nå Norum fra Wien og Berlins nybarokk til jugend og- senere nyromantikk. Fasadetegningen til Nordre gate 9 viser alle jugendstilens karakteristika: De svungne linjene omkring vinduene og porten i første etasje, kombinasjoen av store glassflater med tett sprosseinndeling,

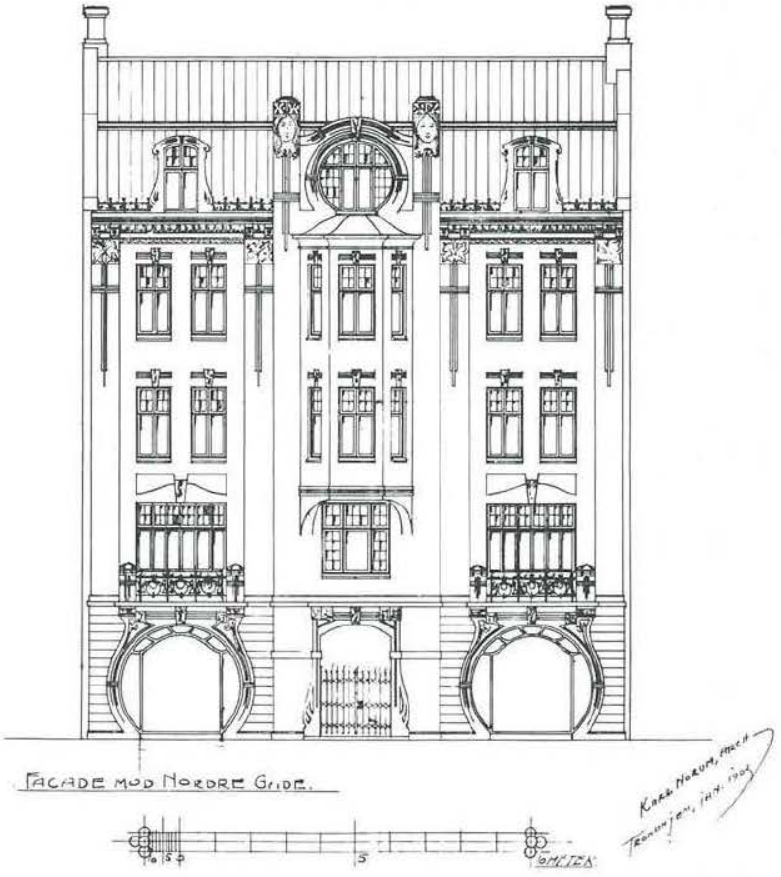

Nordregate 9. Fasade.
Arkitekt Norums originaltegning.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

karnappframspringet i tredje og fjerde etasje, de organiske pussornamentene og den rike linjeføringen i smijernsrekkverket på balkongene i andre etasje. Nå er den forseggjorte portalen og de sjeldne runde vinduene forlengst erstattet med sammenhengende glass, og de 3 – 4 etasjene over hviler på en aluminiumsbaldakin.

Karl Norum var også arkitekt for Posthuset, Dronningens gate 10, som ble oppført i 1910. Her har jugendstilen veket noe tilbake for et nasjonalt formspråk, som ga seg til kjenne ved en utstrakt bruk av hoggen stein som byggemateriale. I de første årene etter århundreskiftet, samtidig med at Norge ble en selvstendig nasjon, framsto en arkitektur som vi kan kalle typisk norsk, med byggverk som Norges Bank i Oslo, jernbanestasjon, bibliotek og teater i Bergen, Norges tekniske høyskole i Trondheim. Det var en gullalder i norsk arkitektur, som Trondheims arkitekter, med Norum og Osness i spissen var med og skapte.

Posthuset. Dronningensgt. 12
Perspektivtegning av prosjektet, utført for arkitekt Karl Norum av arkitekt H. Grendahl, 1909.

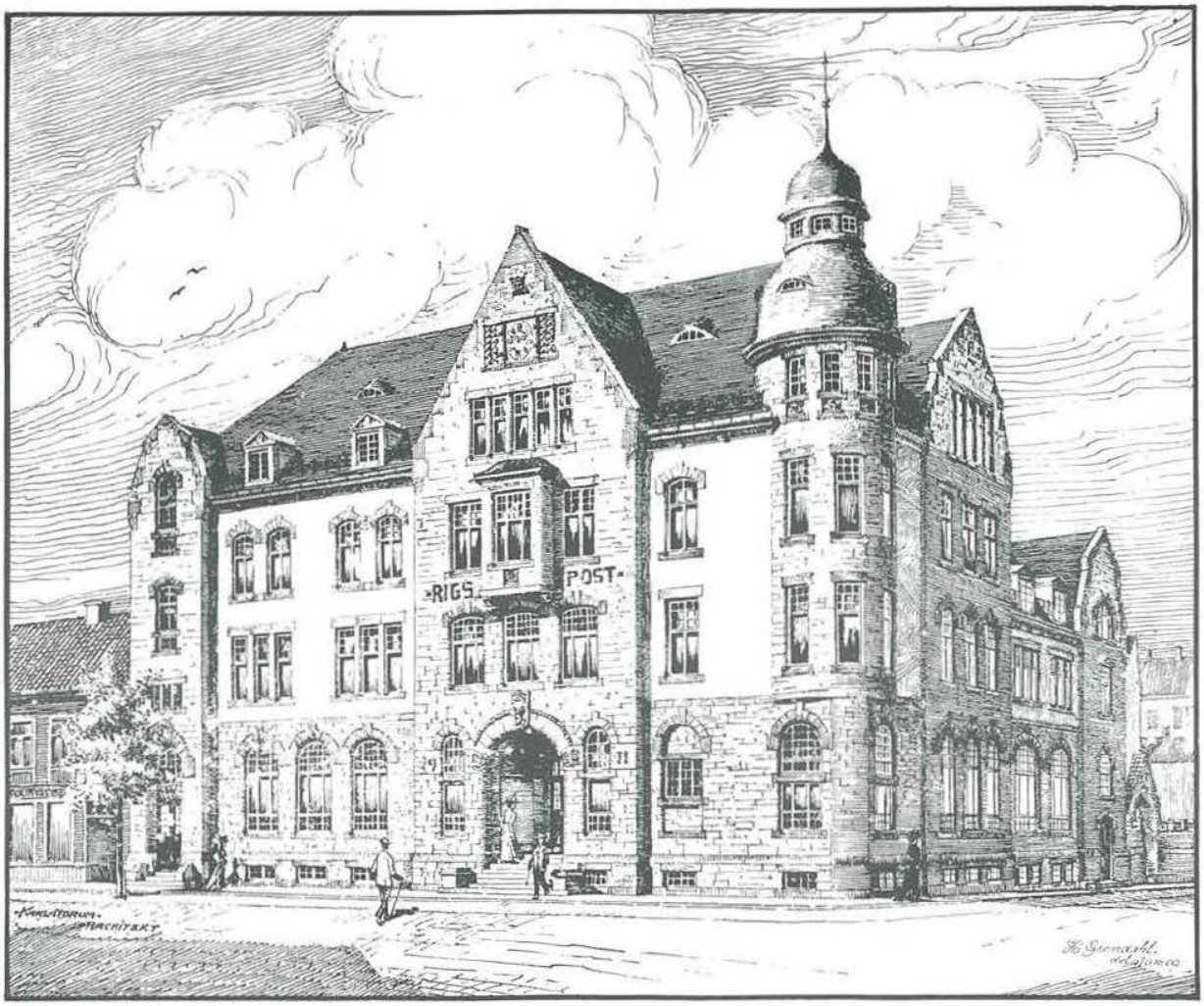

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

5.6 Vinduer og portaler

De følgende sidene gir en oversikt over noen av de viktigste vindustypene som har vært, og er i bruk i Trondheim, fra 1750-årene og fram til i dag. Det er også tatt med noen karakteristiske inngangsportaler fra det gamle Trondheim.

Vinduenes dimensjoner og inndeling og måten de er satt inn i veggen på er vesentlig for oppbyggingen av fasadene og gatebildene. Skissene på neste side viser hvordan en gate totalt kan forandre karakter når vinduene skiftes ut med typer som er standardvare i dag.

Et hovedprinsipp for behandlingen av fasadene bør være at man ved jevnt vedlikehold prøver å unngå å skifte ut bygningsdeler. En fullgod løsning for å oppnå bedre varmeisolasjon uten å måtte skifte vinduene er å benytte innvendige "varevinduer" som settes inn om høsten og tas bort igjen om våren. I tillegg kan man utbedre tettingen omkring vinduene og hindre trekk ved å fjerne kledningen omkring vinduet, dytte med mineralull og legge på en pappremse over sprekken mellom vindu og vegg før kledningen igjen settes på plass.
Dersom vinduene er så dårlige at de må skiftes ut må samme vindusformater, samme sprosseinndeling og profiler som de tidligere benyttes. I visse tilfelle, der det kan påvises at de vinduene som nå står ikke er de opprinnelige, og man har sikkert holdepunkt for hvordan de eldre vinduene så ut, kan man "gå tilbake i tiden". Men dette bør ikke gjøres uten å rådføre seg med antikvarisk sakkyndige. Det er grunn til å understreke at alle arbeider som medfører endring av bestående bygning skal anmeldes til og godkjennes av bygningsrådet. Det bør derfor være bygningsrådets plikt å påse at antikvarisk sakkyndige blir rådspurt.

Vinduer som er bestilt etter mål, og med inndeling av profiler som repeterer husets gamle vinduer, vil som regel falle noe dyrere i innkjøp enn standardvinduer. Men innsettingskostnadene er lavere fordi man slipper forandringer i ytterveggen. Merkostnadene ved å bruke "riktige" vinduer ved utskifting er i alle fall minimale omgjort i husleie. De bør ikke være noen unnskyldning for å sette inn vinduer som forsimpler Trondheims bybilde. I kapitel 7 er det foreslått at kommunen utarbeider en brosjyre med råd og rettledning for fasadeendringer.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Østveggen i Asylveita, nåværende utseende.

Den samme veggen som den kunne ha sett ut etter uomtenksomme ombygginger.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

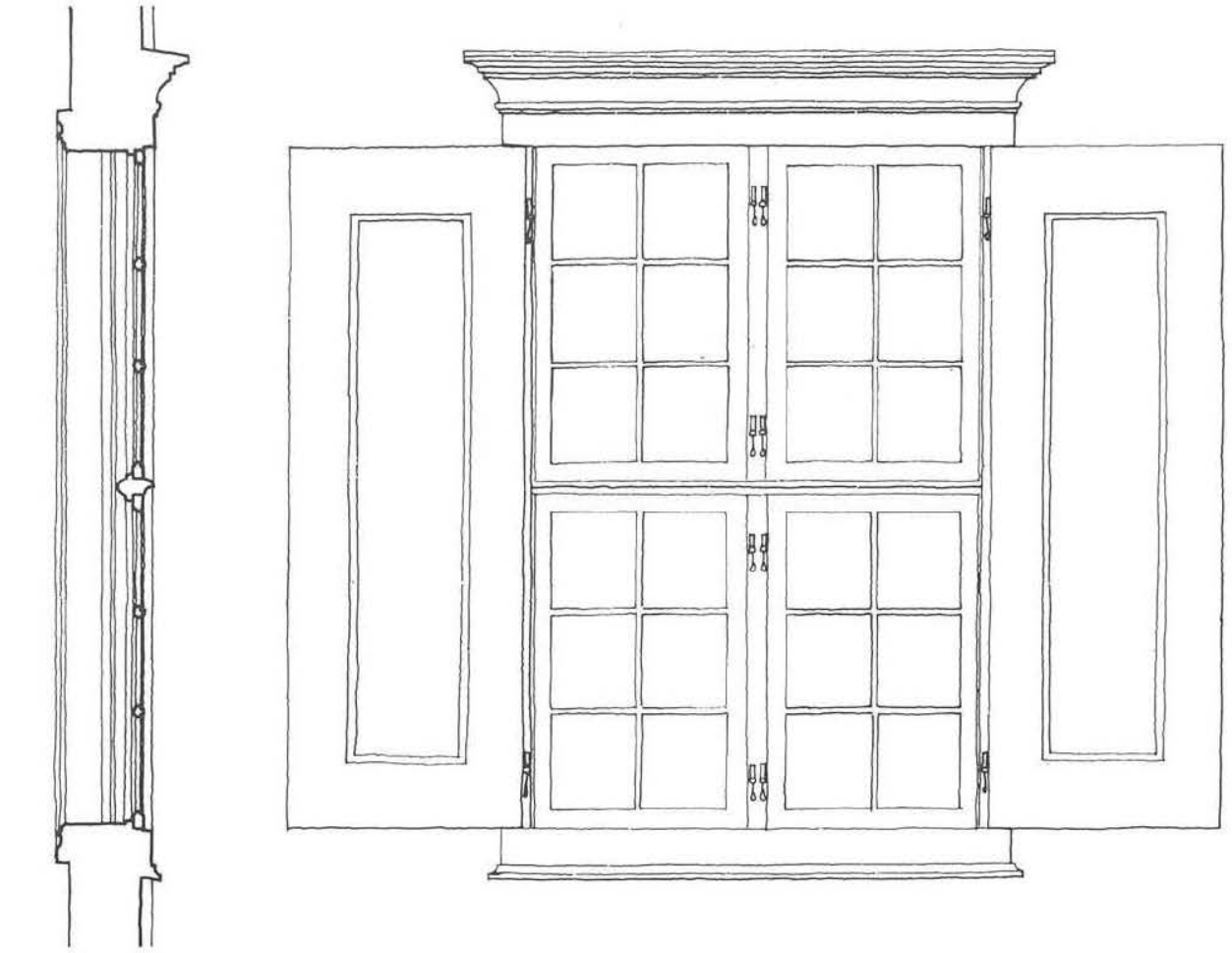

Ilsvika Gård omkring 1765.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Bakke gård omkr. 1770.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Sommersæter omkr. 1800.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

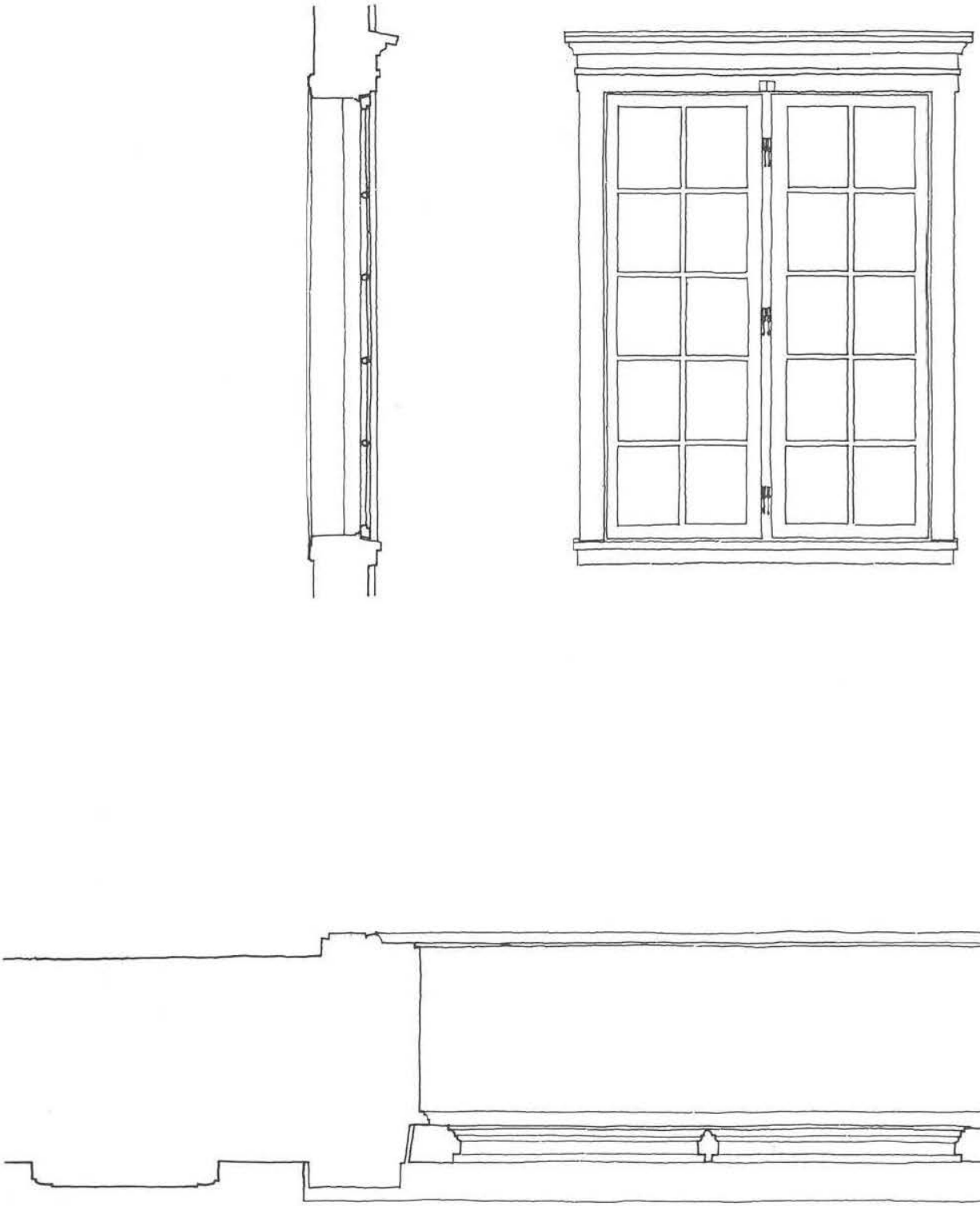

Fjordgata 33, sekundært brukt vindu, 1800—1820.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

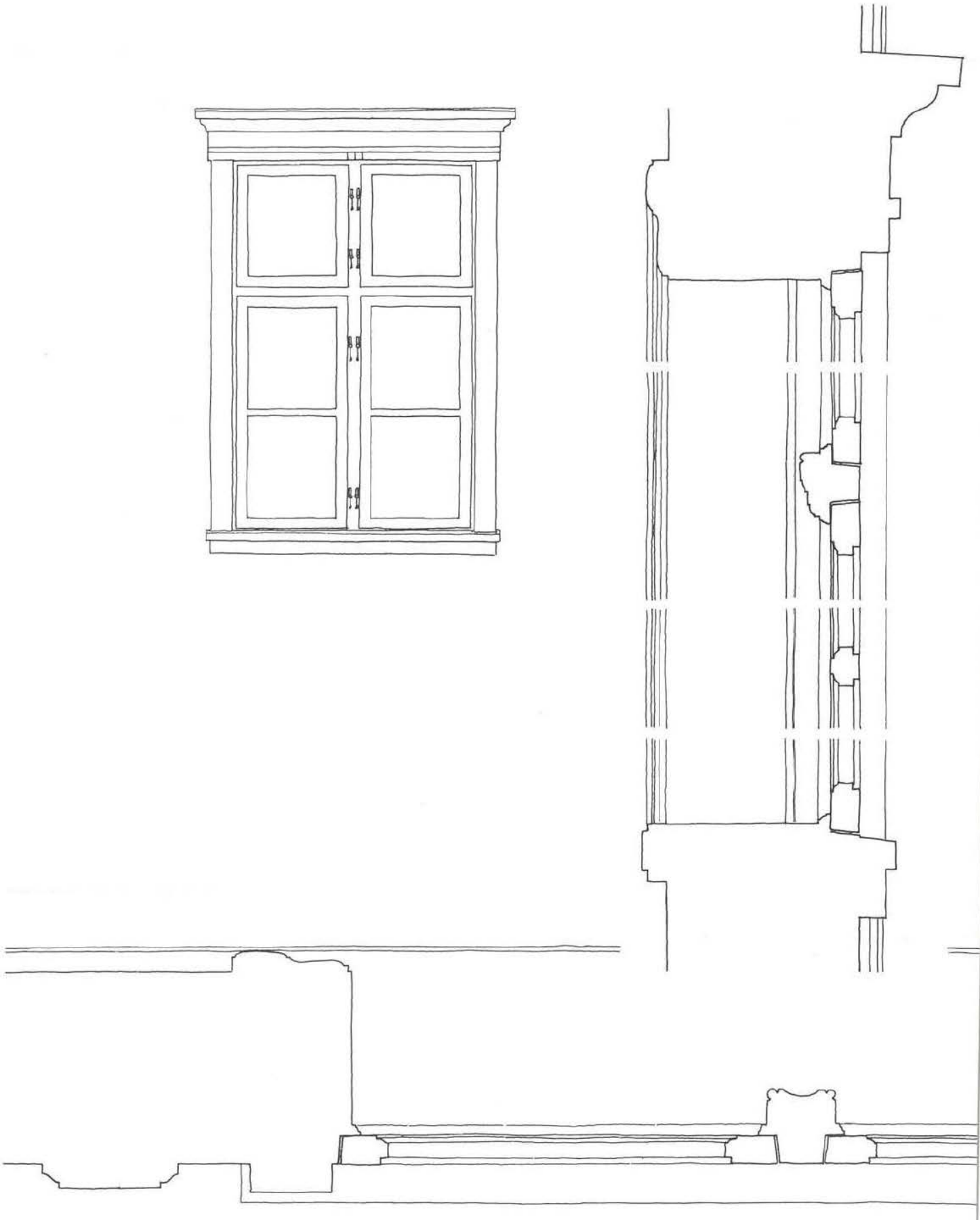

Bruveita 2, omkr. 1815.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

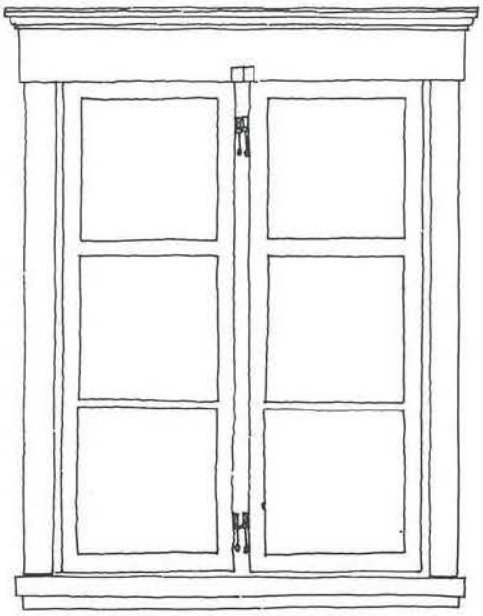

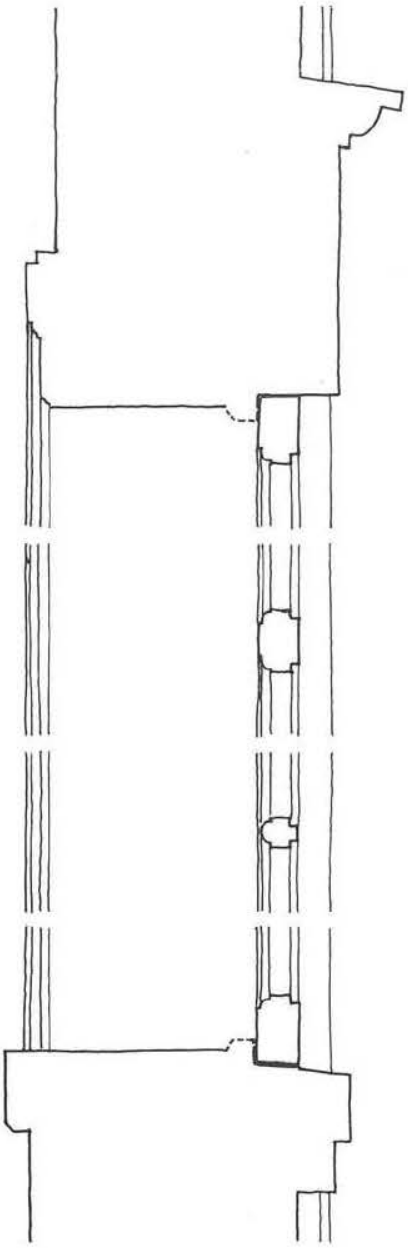

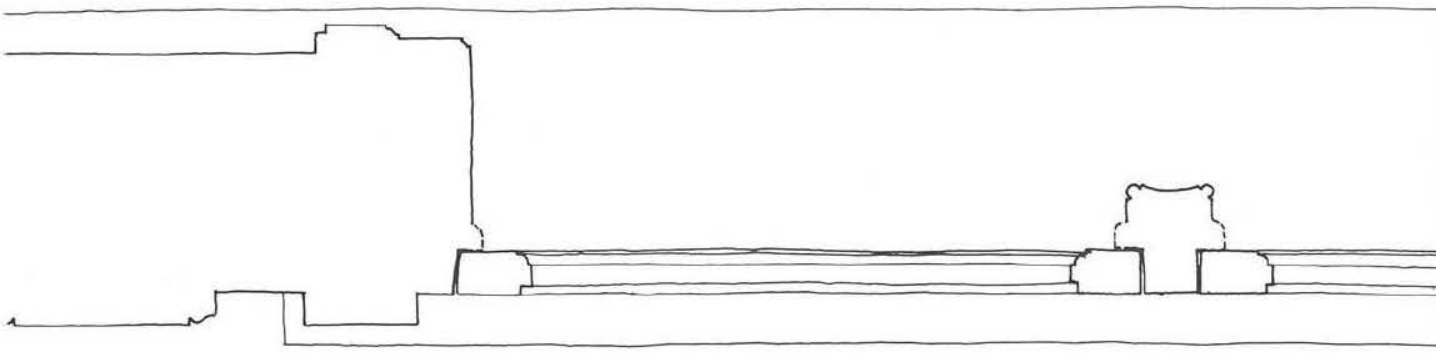

Holstveita 9, 1840-årene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

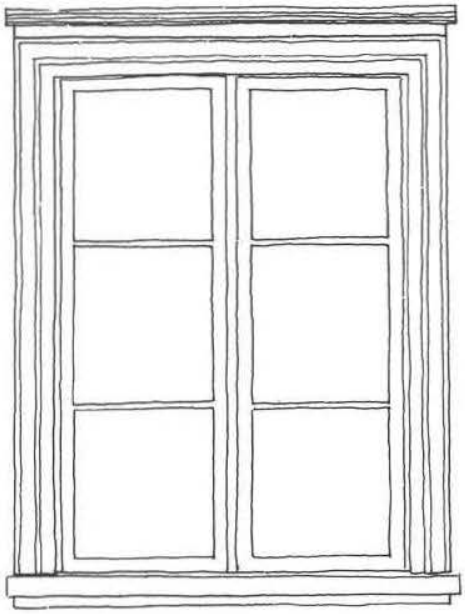

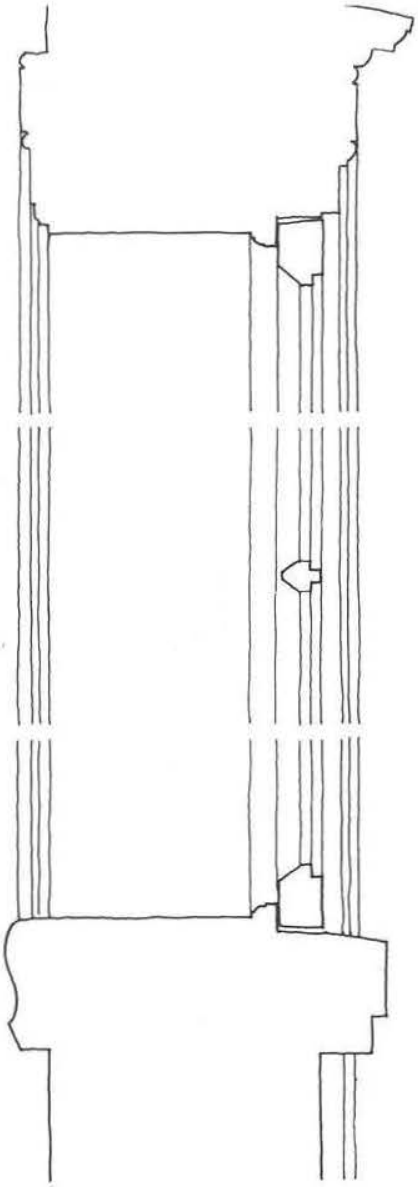

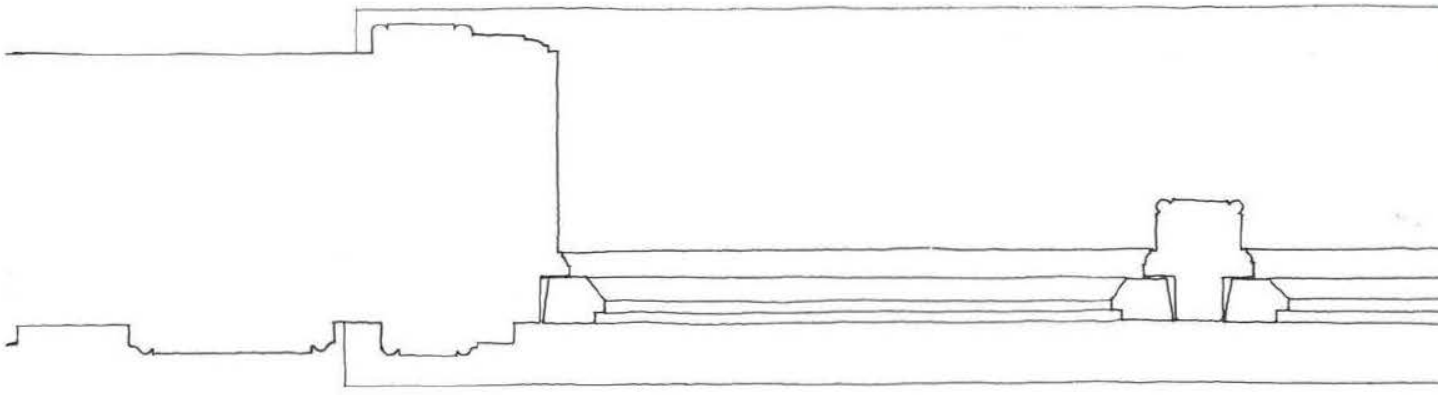

Sandgata 17, 1840-årene.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

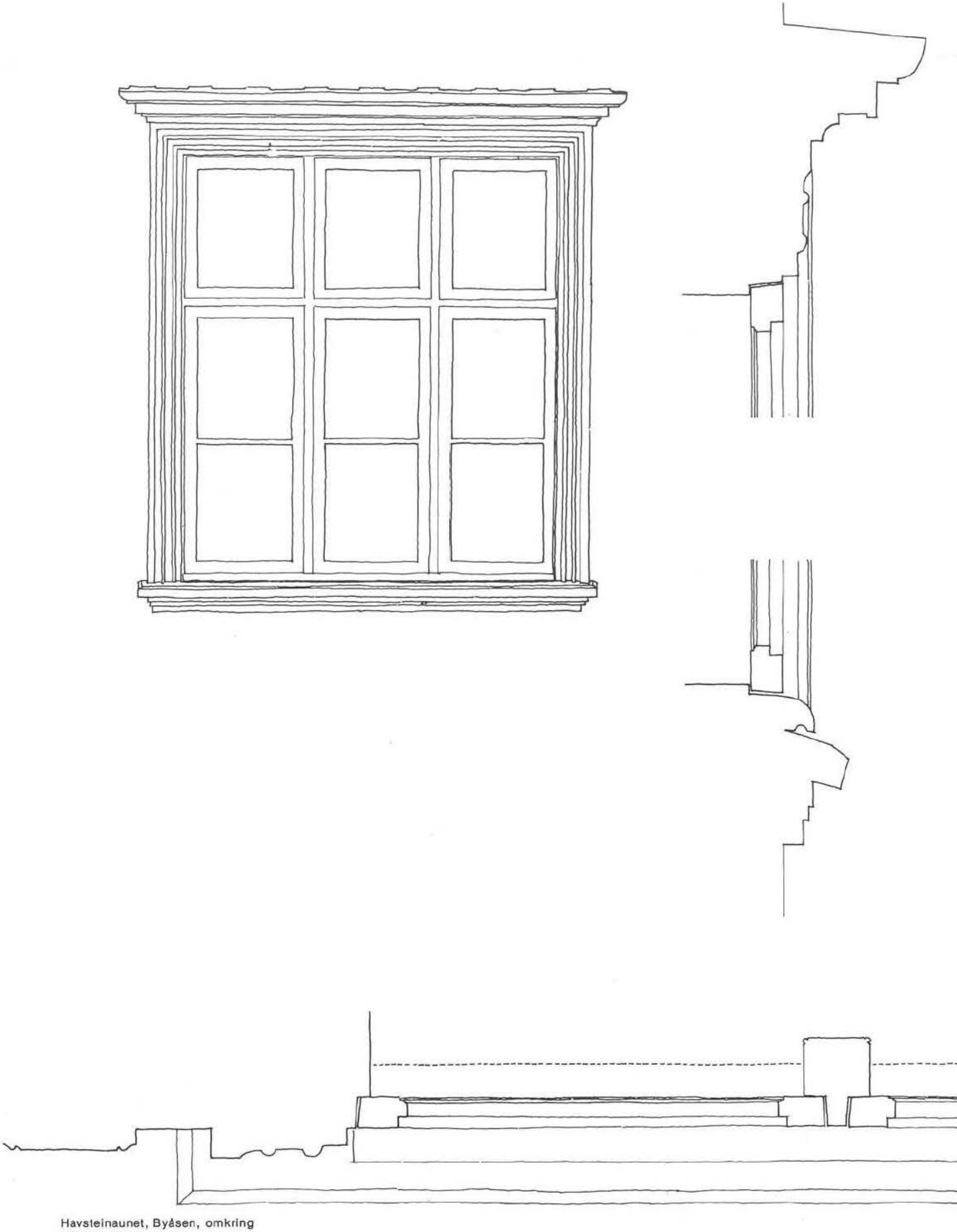

Havsteinaunet, Byåsen, omkring 1850.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

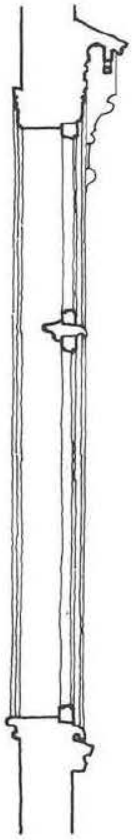

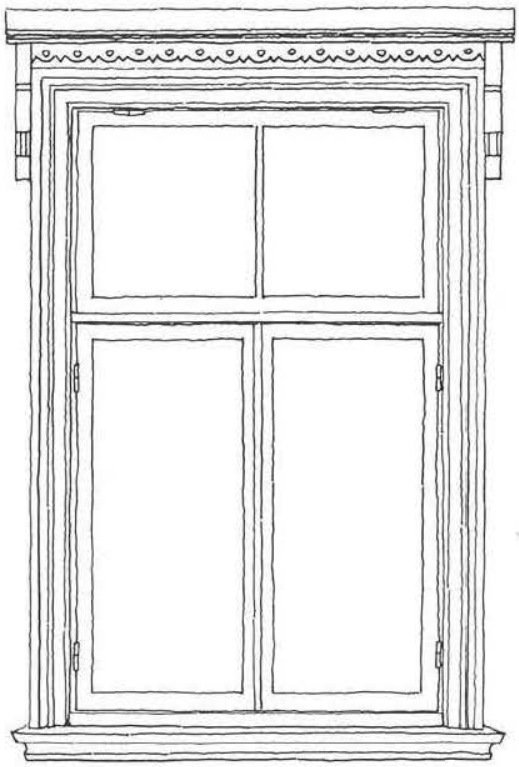

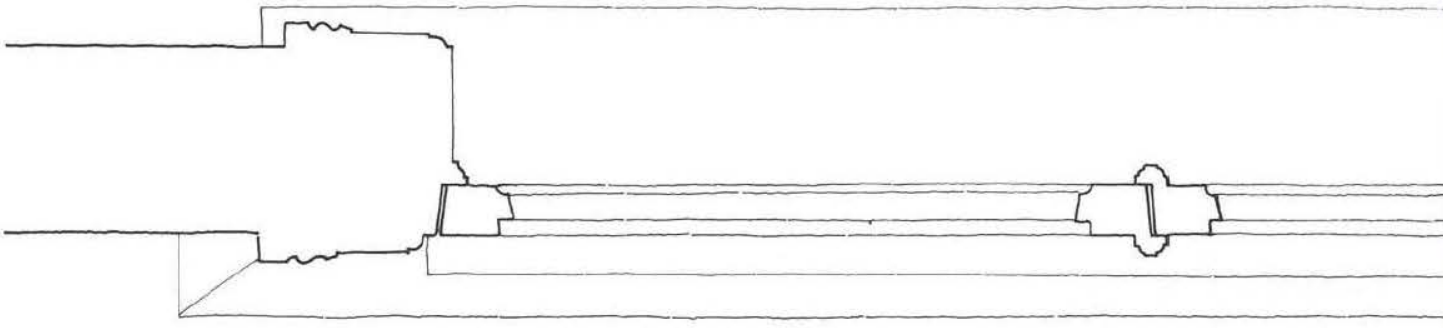

Møllenberg-området 1880—1900.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

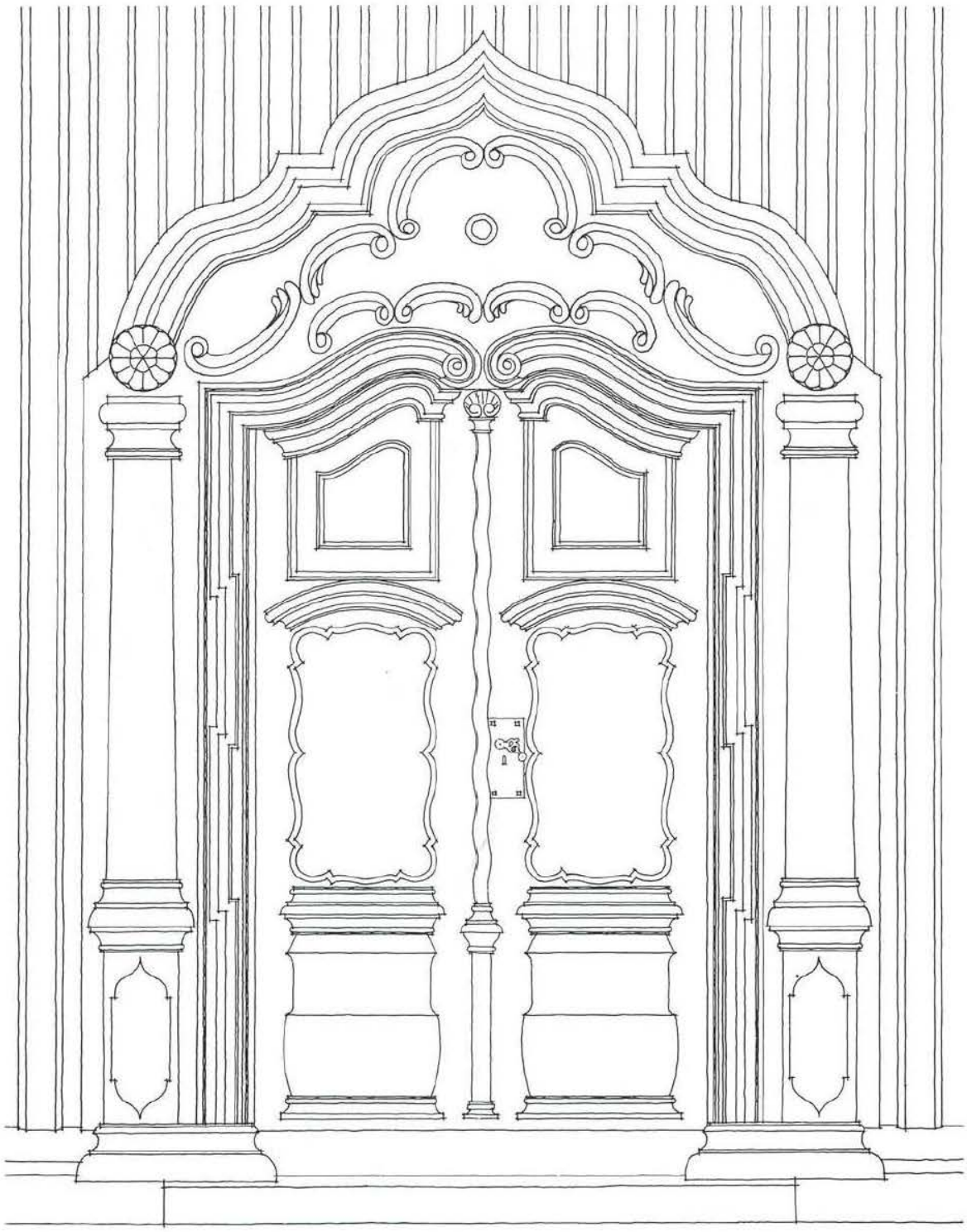

Kirkegata 1 (flyttet fra Kongens gate) omkr. 1760.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

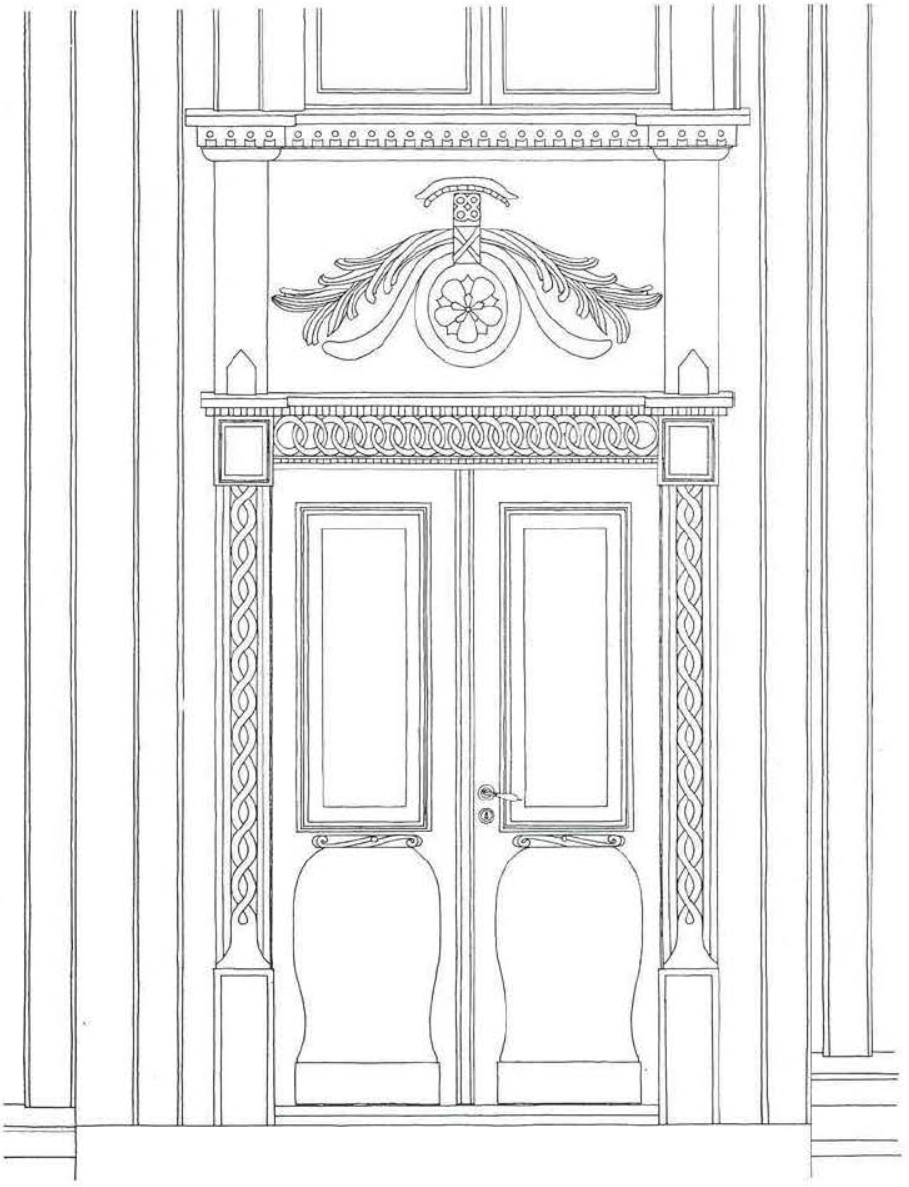

Lillegårdsbakken 25, omkring 1790.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

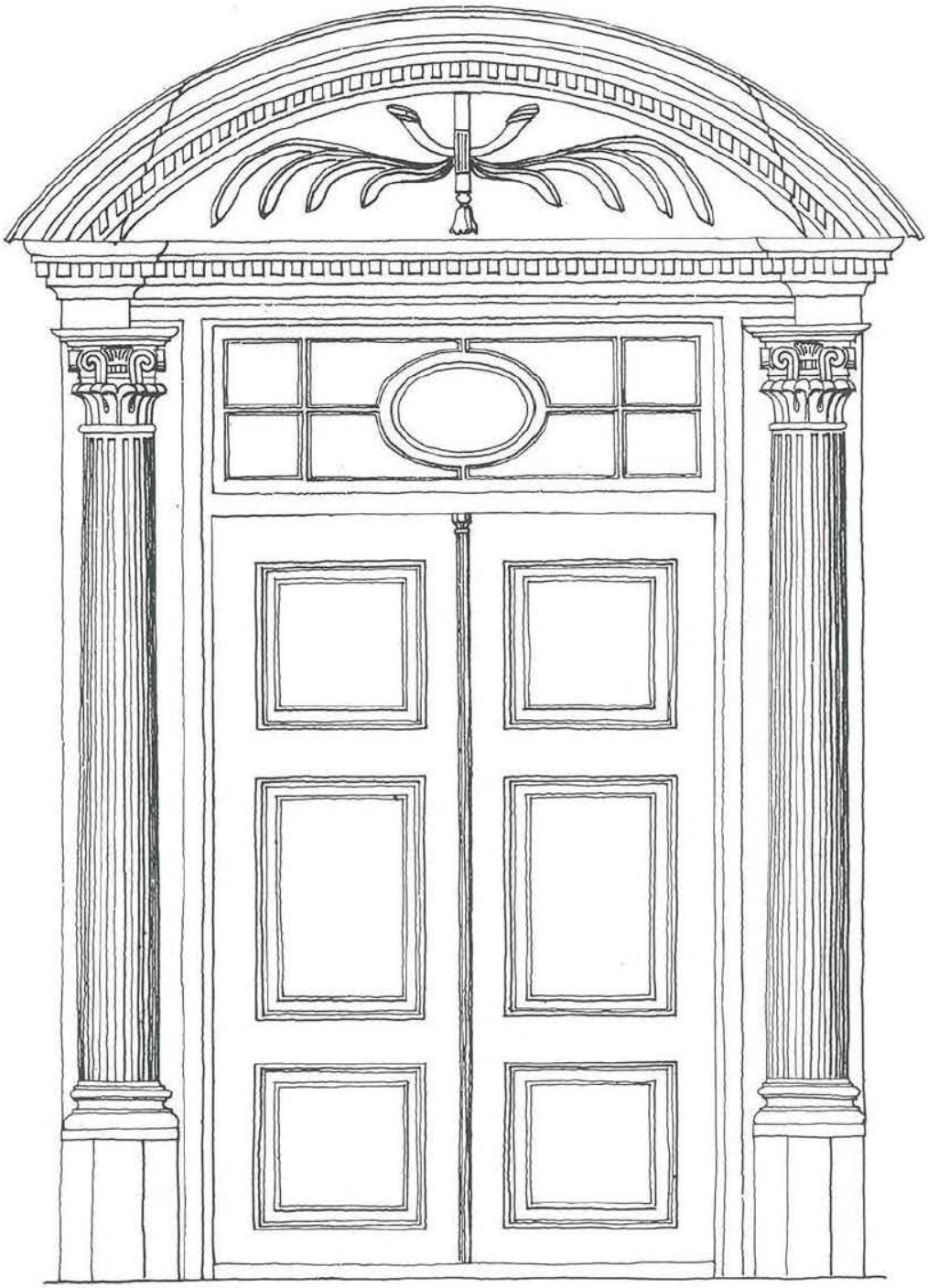

Kalvskinnsgata 2, 1803.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

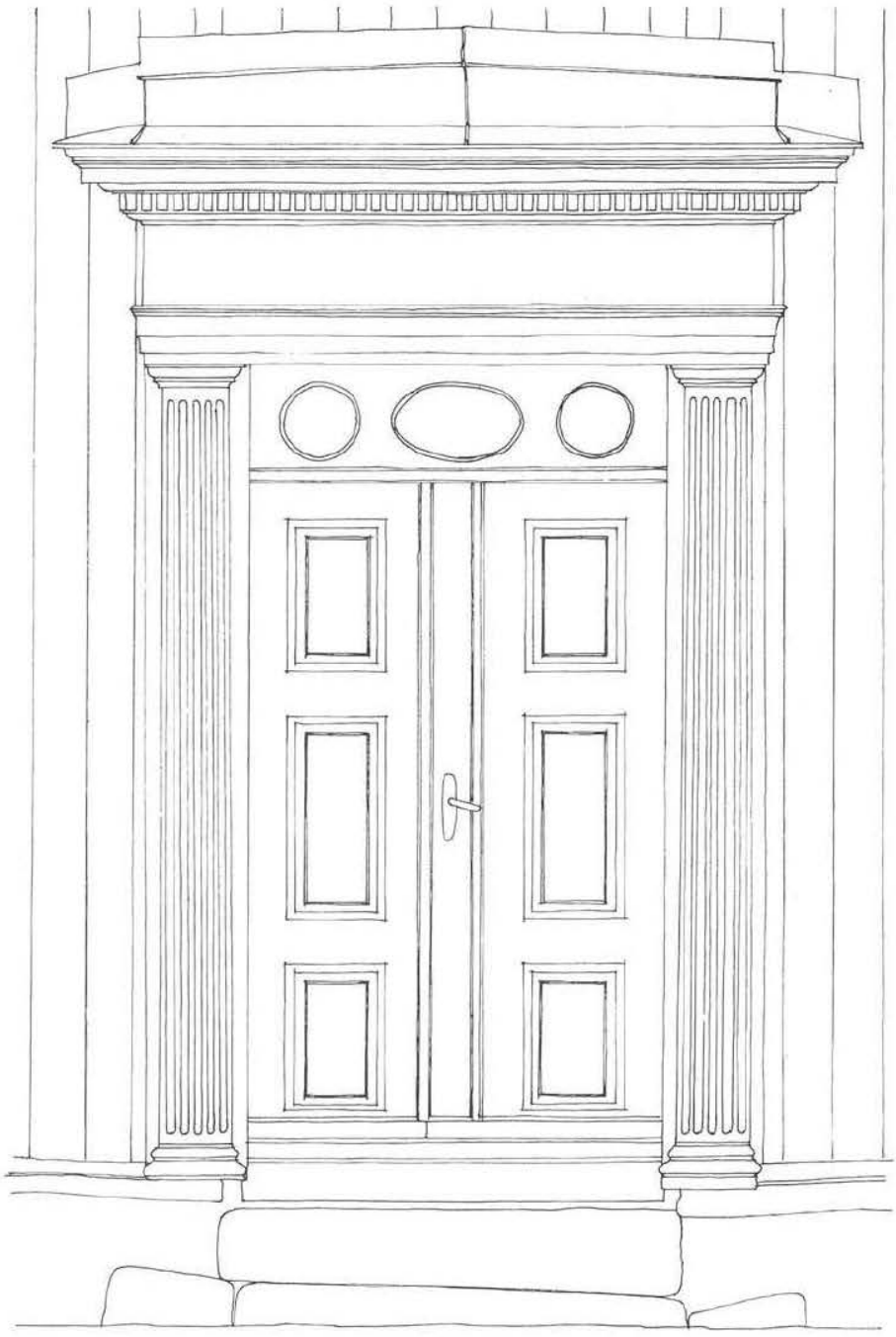

Klostergata 47, omkring 1810.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

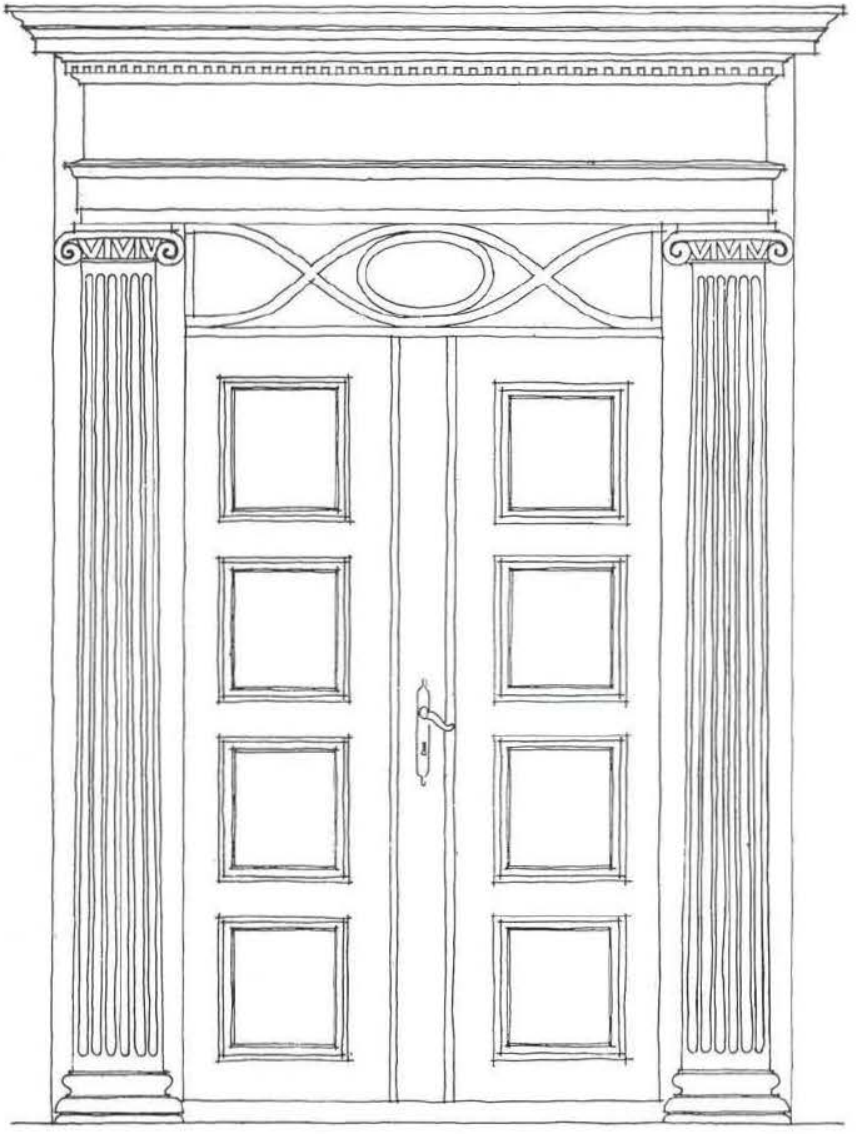

Kongens gate 78,
omkring 1810.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

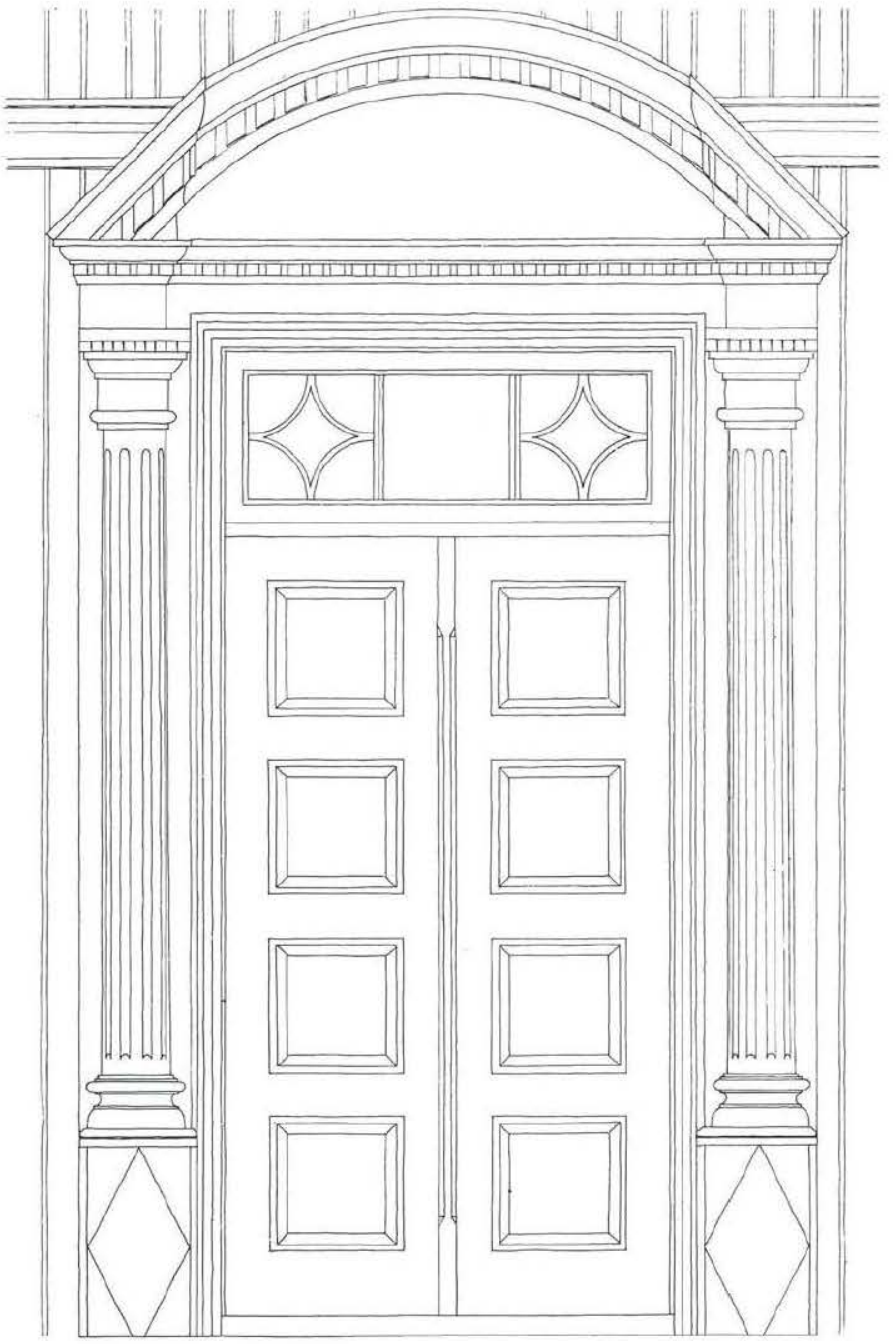

Nygata 10, omkring 1815.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

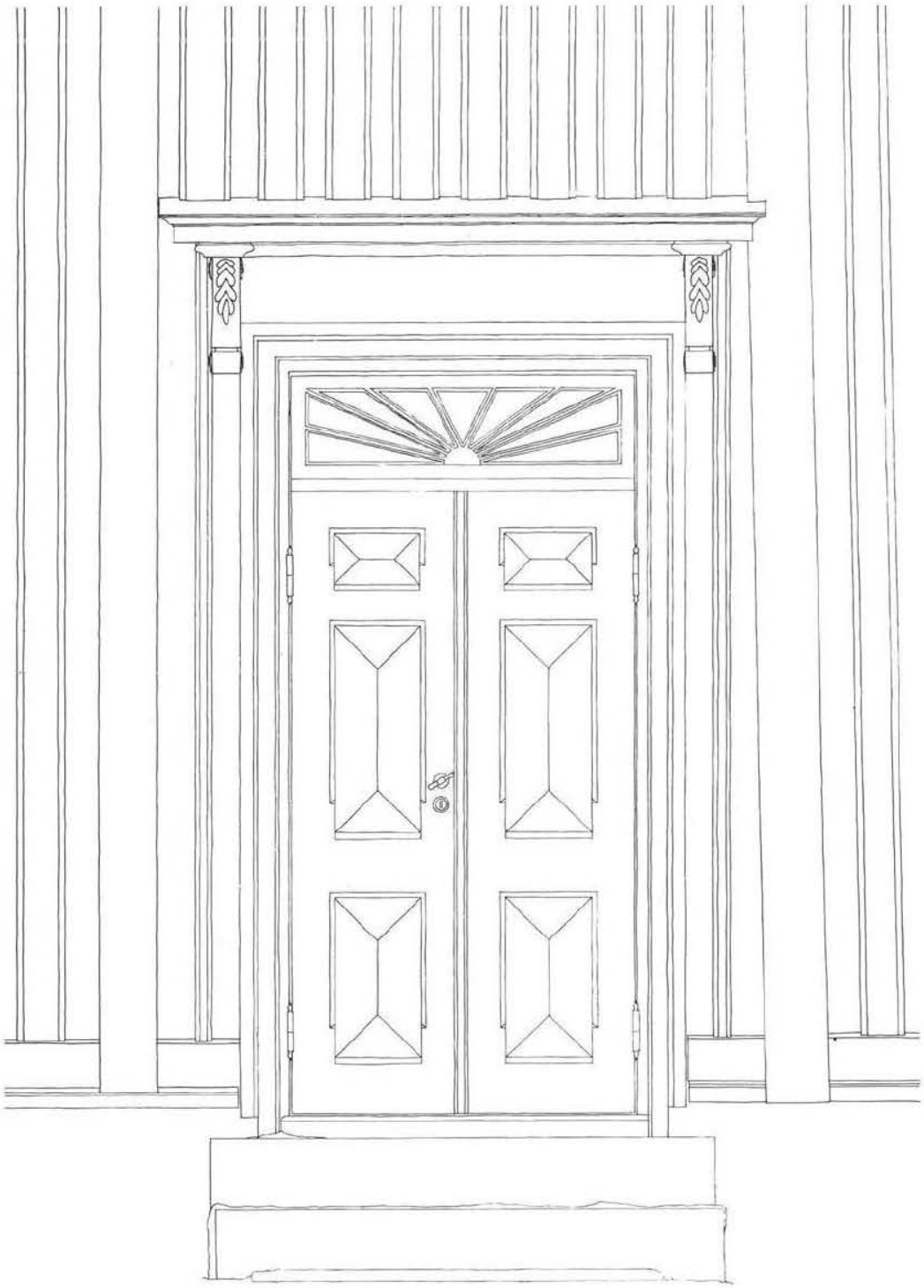

Øvre Bakklandet 16, omkring 1820.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

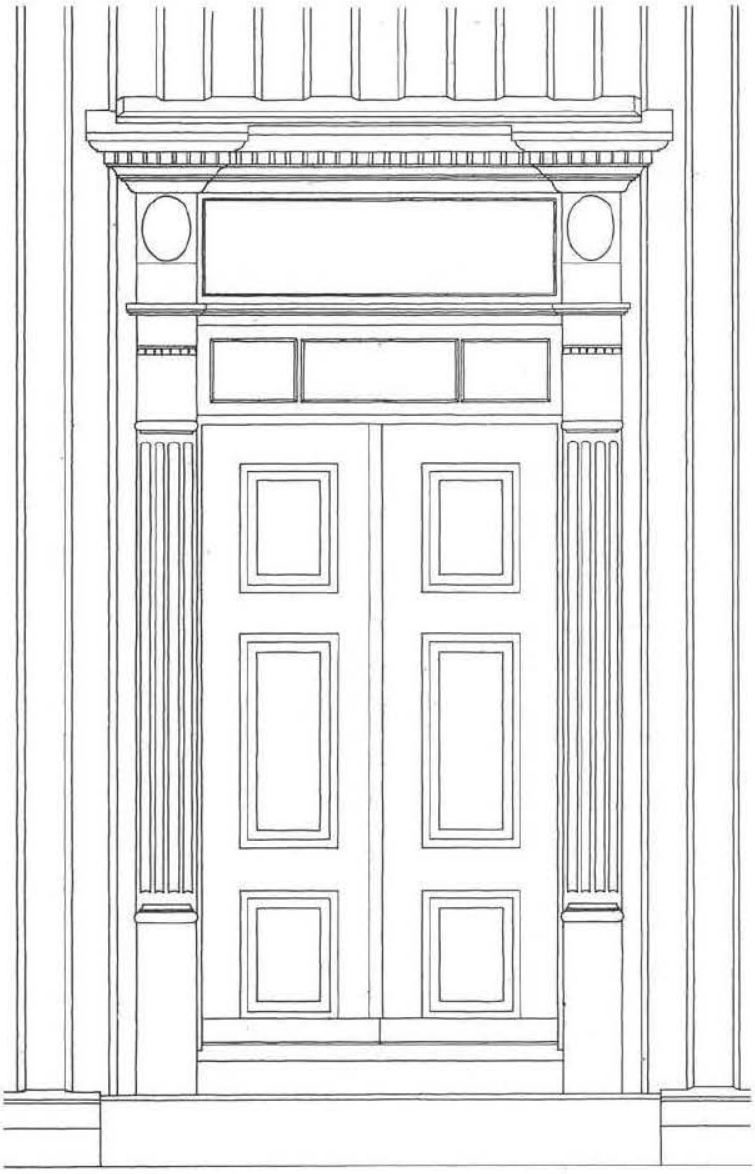

Kongens gate 96, 1926.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Erling Skakkesgate 66, «Tronka»
1835.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Kilder som er benyttet i kap. 5:

"Trondheim bys historie", bind I – IV
– utgitt av Trondheim kommune, Trondheim 1972.

"Trondheim i 1000 år"
– utgitt av Trondhjems Historiske Forening, Trondheim 1972.

"Kulturminner i Trondheim"
– utgitt av Aktietrykkeriet i Trondhjem, Trondheim 1971.

Moen, Ulf: "Byen under gaten", Trondheim 1974.

Noach, Kerstin Gjesdal: "Et byggemiljø", Trondheim 1800 – 1850, utgitt av Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo 1975.

Kavli, Guthorm: Trønderske trepaléer, Oslo 1966.

Long, Clifford: Excavations in Trondheim 1971 – 1974 Zeitschrift für Archaologie des Mittelalters, Køln 1975.

Bang-Hansen, L: "Litt av Ilens historie", Ilens menighetsblad 1934 –

Berg, Henry: "Trondheim før Cicignon", Trondheim 1951.

Kaptein Erling Bakke har bistått med opplysninger om Erkebispegården og om festningsanleggene i Trondheim.

Oppmålingstegninger:

Oppmålingstegninger er utlånt fra Antikvarisk oppmålingskartotek, Institutt for arkitekturhistorie, NTH.

Bykartene, side 29, 39, 44 og 64, samt kart over utgravingsområdet, side 30 er tegnet av arkitekt Pål Berentzen og utlånt fra Riksantikvarens arkeologiske undersøkelser i Trondheim.

Oppmålinger av Kongens gate 82, side 46 er utført og utlånt av arkitekt Kristian Bjerknes, og tegnet for denne boken av Mariken Øvrebø.

Forøvrig er materiale i Kommunearkivet benyttet.

Fasadetegningene av Hospitalet, side 67 og av Bispegata 9 a og 9 b, side 82 og 83 er basert på fotografier.

Hvor ikke annet er nevnt, er alle tegninger av planer og fasader i målestokk 1:200. Portaltegningene er i målestokk 1:20. På vindustegningene er oppriss i målestokk 1:20, detalsjnitt i 1:5.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

6. Byvandring

I nordenden av Schives gate (sør for teglverket på Bakklandet) er det en ubebygd tomt. Før løvet kommer på trærne fanger man herfra inn det meste av Trondheims historiske bybilde, fra Steinberget til Kristiansten. Bybildet er noe man også ser "utenfra", som "utsikt". Den klare grensen som Nidelva danner mellom Midtbyen og områdene rundt, er noe å verne om. Grensen mellom by og land var selvsagt mye sterkere før, men ennå skiller de sentrale områdene seg ut som mer bymessige enn omgivelsene, takket være den åpne bebyggelsen med mye trær på Øya og Singsaker og Steinberget. Kontakten med elva, og det å kunne se byen speile seg i vannet knytter seg sterkt til opplevelsen av Trondheims bybilde. Det samme gjelder utsynet over den vide fjorden. Byen møter elva på to vesensforskjellige måter: Nord for Bybrua ligger byen oppe på et platå og en høy skrent skiller den fra elva. Så langt som til like ovenfor Bybrua renner elva gjennom et landskap. Her danner "Fabrikken ved Nidelven" en overgangssone mellom land og by. Ved Bybrua går elva over til å bli "kanal" mellom bryggerekkene.

Silhuetten av byen er ett av dens viktigste kjennetegn: En relativt lav, tett bebyggelse hvor bare kirketårnene raker opp. Det store bildet har fire landemerker som stikker seg ut: Munkholmen, Nidarosdomen og Høyskolens hovedbygning, som ligger i samme akse, og Kristiansten festning, som ligger i forlengelsen av Nidarosdomens lengdeakse. Som sekundanter stikker Vår Frue kirkes tårn og spirene på Ila kirke, Hospitalskirken og det gamle rådhuset opp over den øvrige bebyggelsen.

Skal en verne disse kjennetegnene, bør en ta sikte på å bevare det landskapsmessige preget som omgivelsene har. De rollene elva spiller – som grense mellom Midtbyen og omgivelsene overfor Bybrua og som "bindeledd" mellom to bydeler i Bakklandets bryggerekke, og ved å fortsette den påbegynte behandlingen langs sørsiden av elva fram til begynnelsen av Bakklandets bryggerekke. Skråningene ned mot elva, fra Sverres gate til Bybrua, må ikke bebygges.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Endringer i bybildets silhuett bør unngås. Antikvarisk utvalg tilrår at bestemmelse om maksimal høyde på bygg i Midtbyen knyttes til reguleringsplanene som er under utarbeidelse. Denne høyden bør etter utvalgets mening ikke overstige kote som tilsvarer gesimsen på Rådhuset.

Fra nordenden av Schives gate skal vi legge ut på en lang vandring som bringer oss gjennom det meste av det gamle byområdet. Vandringslinjen er merket av på kartbilag IV.

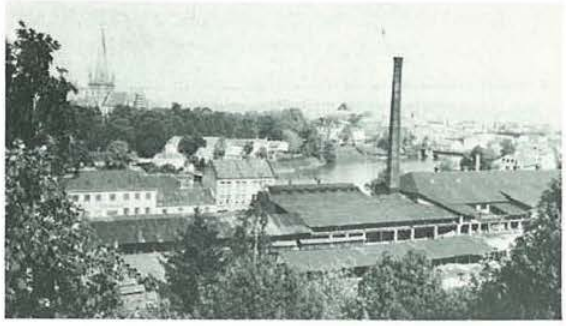

1

Nedenfor oss ligger teglverket, som var i drift fra middelalderen til for få år siden. Når tomten skal utnyttes til annet formål, bør en sørge for at noe som minner om teglverksdriften får stå igjen som et monument over denne virksomheten, hvis mulig en av ovnene.

2

Korsgata, Singsakerbakken og Grensen er forsteder fra midten av forrige århundre. Riving ble påbegynt i forbindelse med NTH's utvidelsesplaner. Dersom disse planene ikke blir realisert, bør rivingstomtene bebygges og de gamle husene utbedres.

3

Høyskoleparken ble anlagt i 1920-årene og arbeidet ble utført som nødsarbeid. Antikvarisk utvalg mener dette anlegget har en slik kvalitet at det bør fredes.
På Gløshaugen står to bygninger fra før NTH's tid igjen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

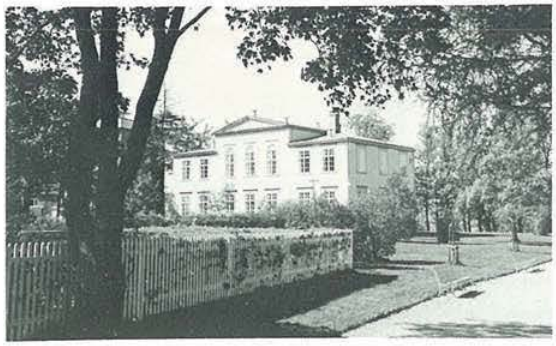

Vestre Gløshaugen, en empirebygning oppført som landsted i 1850, og Østre Gløshaugen, som også var bygd som landsted, omkring 1870. Det er mulig at Grosch (som også tegnet Døveinstituttet) var arkitekt for den første, og at Schirmer (som tegnet den gamle telegrafbygningen) var arkitekt for den andre. Spesielt Østre Gløshaugen med sine små dimensjoner og nesten flisete detaljer understreker tyngden og størrelsen på NTH's hovedbygning, et av de beste eksemplene i landet på steinarkitekturen etter århundreskiftet. Høyskolen ble oppført i årene 1905 – 10 med Bredo Greve som arkitekt. Det er verd å gå inn gjennom den mektige portalen for å oppleve aulaen, som er et av de mest storslåtte offentlige innerom i Trondheim.

7

Følger vi vandringslinjen videre, passerer vi den nedlagte Elgesæter kirkegård, og den gamle hovedbygningen på Elgesæter gård, Klostergata 1. Dette var sammen med Bakke og Singsaker en av de gårdene som eide det meste av jorda sør og øst for Nidelva. Det meste av Øya hørte til Elgesæter. Fram til århundreskiftet var Øya rent jordbruksland, hvor mindre gårder utstykket fra Elgesæter hadde ligget som landsteder fra slutten av 1700-årene. Tre av disse landstedene eksisterer fortsatt, Klosterdalen (Klostergata 47) er delvis bygd over ruinene av Elgesæter kloster, derav navnet. Bare våningshusene står i dag, bygd sammen i vinkel. Den eldste delen er fra omkring 1810, mens den nyeste delen er oppført i 1870. Litt lenger nede, ut mot elva, ligger Klosterenget. Opprinnelig var dette en parsell under klostergodset. Anlegget som det ligger i dag er fra 1870-årene, med et sjeldent hageanlegg, en stor herskapelig villa, egen tjenerfløy og uthusbygning. Det er tegnet av den svenske arkitekt Langlet, som bl.a. tegnet stortingsbygningen i Oslo. Her bør både hageanlegg og bygninger fredes, slik at det hele kan bevares intakt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

8

Lengst ned mot Nidarøhallen ligger Nidarø gård, hvor bare den enetasjes hovedbygningen står igjen av det gamle anlegget fra begynnelsen av forrige århundre. Denne bygningen, som representerer en bygningstype det finnes få igjen av, bør kunne settes i stand og innpasses som en miljøskapende faktor i idretts- og rekreasjonsområdet nederst på Øya.

9 10 11

Fra denne avstikkeren ned på Øya fortsetter vi vandringen nord for Elgesæter gård og dreier inn i Søndre Jonsgate. Bebyggelsen her er også en av de gamle forstedene fra midten av forrige århundre, med vekslende én- og to-etasjes bebyggelse. Det er en fin kontrast mellom denne smale småbygata og det voldsomme perspektivet som åpner seg fra Vollakammen. Gjennom Nordre Jonsgate kommer vi ut i Vollabakken og følger denne et stykke før vi dreier til venstre inn på Vollafallet. Nede i bakken ligger de gule bygningene til "Fabrikken ved Nidelven", en av byens eldste industribedrifter. Fra Jernindustrien til Studentersamfunnet følger vi et "amfi" som burde kunne bli et attraktivt boligområde med en avtrappet bebyggelse ned mot "Elvepromenaden". Midtveis over Elgesæter bru kan vi best oppleve rommet mellom de tre landemerkene Nidarosdomen, Kristiansten og Høyskolen, som ligger i toppunktene på en nesten likebenet trekant. Den store Kongsgårdsplassen understreker spillet mellom det horisontale og det vertikale i bildet av Erkebispegården og Nidarosdomen. Her gjøres det tydelig at bygningene står på et platå.

12

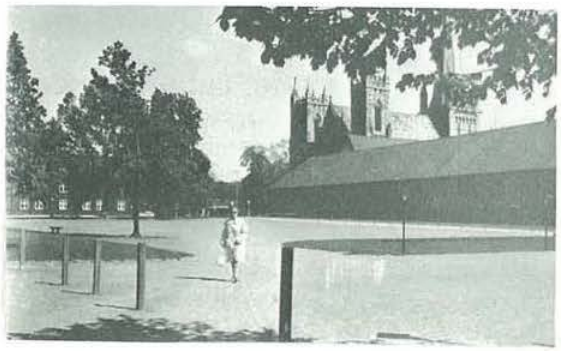

Kongsgårdsplassen bør også i framtiden ha denne åpne flate-karakteren, som kan gjøres enda mer virkningsfull ved at grusdekket rekkes helt inn mot Erkebispegården og Waisenhuset.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

13 14 15

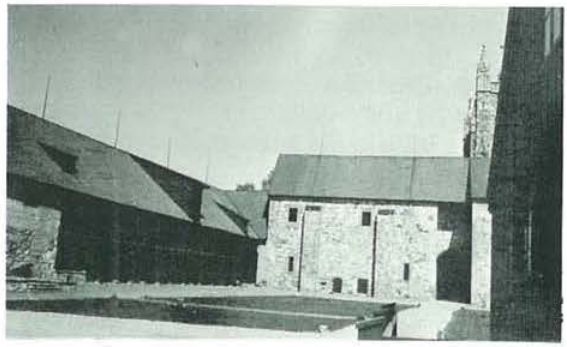

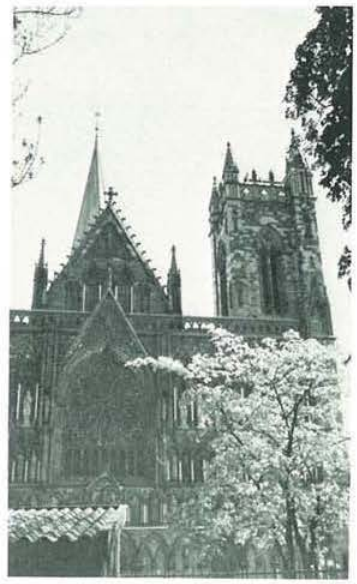

Variasjonen i byopplevelsen består blant annet i kontrasten mellom åpne og lukkete rom. Smuget mellom "Grenaderen" og Erkebispegården oppleves ekstra trangt fordi vi kommer fra den åpne Kongsgårdsplassen. Det motsatte gjelder når vi kommer ut av dette smuget, og bastionene og "elverommet" ligger foran oss. Dreier vi til venstre, kommer vi mellom to bygninger inn på tunet i Erkebispegården (porten her burde være åpen til faste tider) og får igjen øye på Nidarosdomen over de tegltekte takene. På dette tunet er vi omgitt av åtte århundrers byggevirksomhet, men alle utbyggingstrinnene underordner seg den eldste delen, Østhuset, i dimensjoner og materialbruk. I det vi kommer ut av porten under Vesthuset skifter bildet til en helt annen karakter enn det rolige, lave inntrykket tunet i Erkebispegården ga. På plassen foran Vestfronten må vi legge hodet bak på nakken for å kunne se toppen av den mektige veggen. At plassen her er så beskjeden får Nidarosdomen til å virke enda større. Dersom verkstedene som nå omgir plassen foran Vestfronten (burde den ikke få et navn?) rives, bør en ved treplantninger og markbehandling begrense plassens utstrekning til den nåværende.

16

Waisenhuset med sine to uthusbygninger, hvorav den ene er ombygd til bolig, omrammer en ny plass, som mer har karakter av privat gårdsplass. Mellom Kunstforeningen og Waisenhuset er et annet uterom, som løper ut i Kong Håkon VII's plass.

Forskjellen mellom disse uterommene, og overgangene mellom dem, fra flytende til sterkt markerte, er noe man bør ta vare på og rendyrke.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

17 18

I forbifarten på den videre vandring reagerer man på at det er lagt asfalt på veien inn mot kirka. Her burde et mer naturlig materiale ha vært brukt. I Domkirke-porten møter vi Cicignon-byens hovedgate, med perspektivet mot Munkholmen. Der Rådhuset nå står, og på plassen østenfor, lå to staselige patrisierhus, Rollgården og Collingården. Begge gårdene ble revet i 1890-årene for å gi plass til "Den tekniske læreanstalt", som ble påbygd en etasje og tatt i bruk til rådhus i 1930.

Fra Bispegata ser vi tårnet på Vår Frue kirke rage opp over St. Jørgensstiftelsens bygninger.

19

I portrommet i Thomas Angells Hus henger minne-tavlen over den store donatoren. Gårdsplassen er en stille oase i byen. Kapellet i fløyen mot Bruveita er også verd et besøk, med rikt utformet ny-barokk innredning. (Arkitekt Axel Guldahl d.e.). Bygningen blir av og til kalt "Klosteret", antakelig fordi Dominikanerklosteret lå her tidligere.

20

Den nordligste delen av den nåværende bispeboligen (kalt "Raubua") er en stall og vognremisse oppført omkring 1800 av general von Krogh. Det vesle røde murhuset som nå brukes til barnehage, er den gamle Akciseboden, hvor det ble betalt avgifter på varer som skulle selges i byen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

21 22

Bybrua har ligget på samme sted siden 1683, men brua som nå står stammer fra 1860, men er blitt utvidet og forandret flere ganger. Når den skal stenges for alminnelige biltrafikk, bør man vurdere muligheten for å tilbakeføre den til sitt opprinnelige utseende. (Se kap. 94) Sammen med Bakke bru og bryggene på begge sider skaper Bybrua ett av de fineste – og sannsynligvis det mest fotograferte uterommet i Trondheim.

På grunn av den estetiske kvaliteten som dette rommet har, og den lange tradisjonen som bryggerekkene bærer i seg, tilrår Antikvarisk utvalg at bryggerekkene langs Kjøpmannsgata og Bakklandsbryggene på begge sider av Bybrua søkes fredet. Som før nevnt bør hullene i Bakklandets bryggerekke tettes igjen med bygninger som i størrelse og utforming minner om bryggene som sto her før.

På sikt bør en forsøke å tilbakeføre en del av bryggene til mer opprinnelig utseende. Skjemmende, nye vinduer bør erstattes med vinduer av eldre type. Der det er mulig, bør "flatbryggen", (den åpne 1. etasjen ut mot elva) gjenåpnes. Det bør vurderes om det er mulig å gjennomføre den passasjen fra flatbrygge til flatbrygge som en gang eksisterte fra Bybrua til Bakke bru.

Bryggerekken skjemmes i dag av skilt og reklame som tar svært lite hensyn til veggen de står på. Det bør utarbeides en enhetlig skiltingsplan for hele bryggerekken.

23 24

En verdifull del av bybildet er utsikten over Bybrua mot Kristiansten. Utsikten fra Kristiansten mot Bybrua hadde en gang sin militære betydning. Det samme hadde den lange skråningen mellom Kjøpmannsgatas øvre og nedre plan. Under beleiring skulle en voll legges opp på toppen av skråningen og bryggene skulle svies av for å gi åpen sikt mot eventuelle angrep fra den andre siden av elva. Denne skråningen med de to trerekkene bør inngå i det foreslåtte fredningsområdet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

25

Kjøpmannsgata 12 – 18 er en husrekke som ble oppført etter en brann i 1898. Den før omtalte Huitfeldtgården skiller seg ut som det arkitektonisk beste av disse husene.

26

Norges Bank, som ble oppført i 1827–33 og ombygd i 1897, danner sammen med det gamle rådhus en verdig begynnelse på Kongens gate.

27

Krambugata, middelalderens Kaupmannastrede bør også få en tydelig markering. En bør sikre at rådhustårnet får ligge som fond i denne gamle gata.

Den østligste delen av Schjoldagerveita eksisterer ikke lenger, men bør gjenopprettes når dette området skal bebygges.

Det eneste huset som står igjen i Schjoldagerveita er nr. 4, som ble oppført etter "Julebrannen" i 1813. Det er godt bevart i sin opprinnelige skikkelse. Men slik det nå ligger er det løsrevet fra sitt gamle miljø, og bør flyttes til et annet sted i byen, hvor det kan komme mer til sin rett.

28

Frimurerlosjen (arkitekter Solberg, Norum, Christensen), oppført i 1900 er fondvegg i Søndre gate og gir dermed dette gatebildet spesiell karakter.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

29 30

Trondhjems Sparebank ble oppført i 1879–82. Midtpartiet med grindverksrammene foran vinduene må være sterkt inspirert av veneziansk renessanse, men hjørnetårnene er "hentet fra" Frankrike. Denne bygningen skal være den første i Norge i nyere tid som i sin helhet er bygd av hoggen stein. (Sandstein fra Hovin). Arkitekten het Adolf Schirmer. Hans far, H. E. Schirmer tegnet sammen med W. von Hanno børs og posthus (den eldste delen av Telegrafbygningen) som ble oppført i 1858–63.

31 32

Sammen med disse monumentalbyggene som er tegnet av noen av landets fremste arkitekter i slutten av forrige århundre bidrar Vår Frue kirke til det storslåtte ved denne gatestrekningen.
Gata har ennå brolegningen i wienermønster i behold

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Sommerveita er egentlig den samme veita som Schjoldagerveita. Den ble gjenbygd mellom Søndre gate og Apotekerveita etter Cicignons regulering.

33 34 35

Når vi kommer fra den lukkete Sommerveita og ut på Torget, får denne plassen virkelig dimensjoner. Denne innfallsvinkelen til Torget ville utvilsomt bli mer benyttet dersom forbindelsen til Stiftsgårdshagen ble åpnet. Dette ville bety en sammenbinding av to av byens fineste uterom, og en nærmere forbindelse mellom Stiftsgården og paleene ved Torget, Svane-apoteket og Hornemansgården. Disse to 1700-talls-anleggene som danner østveggen i Torget, utgjør sammen med Vår Frue kirke i bakgrunnen et av de mest karakteristiske trekk i Trondheims bybilde.

Torget, som er byens storstue, trenger til utbedring både når det gjelder golv-materiale, møblering og belysning. Soluret omkring Olav-Tryggvasons-statuen er delvis ødelagt ved forskjellige gatearbeider, de høye lysmastene tjener ikke til å forskjønne plassen, rekkverkene mot kjørebanen er utført "på billigste måte" osv. Med utgangspunkt i broleggingen i Kongens gate og soluret, bør Torget få en skikkelig overflate-behandling. Belysning, faste og flyttbare "møbler" (gjerder, benker, blomsterarrangementer osv.) bør vurderes i sammenheng.

Når det gjelder belysningen, bør det utarbeides en samlet plan for hele det gamle byområdet. Armatur-typer og plasseringen av dem bør i langt større grad enn nå tilpasses de forskjellige stedene de skal belyse. På veien ut av torget, fra den gamle Presidentveita, får vi et gløtt inn på tunet i Hornemansgården før vi kommer ut i Tordenskjoldsparken. Her er igjen en vandring mellom uterom med forskjellig karakter og åpenhet. Rommet rundt Vår Frue kirke vil kunne gjøres både vakrere og mer brukbart som rekreasjons-område dersom de to nord-sørgående gatene som krysser parken, nedlegges. Man får da et sammen-hengende parkdrag fra Hornemansgården til Frimurer-losjen. Presidentveita — Vår Frue strede — kan gjøres til "kjørbar gangvei", og kan trekkes helt inn mot sørveggen i parken.

Rommet rundt kirka vil også bli klarere definert dersom Schultz gate gjøres smalere og det oppføres bebyggelse langs sørsiden av Vår Frue strete.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

36 37 38 39 40

Området mellom Vår Frue kirke og Bispegata ser antikvarisk utvalg som et svært verneverdig strøk, hvor hullene som er oppstått etter riving bør gjenfylles med boligbebyggelse. St. Jørgensveita bør få igjen sin brolegging også nord for Erling Skakkes gate, det samme gjelder Munkhaugveita. Bensinstasjonen ved Schultz gate er et fremmedelement i dette miljøet. På hjørnet av St. Jørgensveita og Erling Skakkes gate ligger Brødremenighetens forsamlingslokale som ble kalt Tippmannsalen etter den første forstanderen, og forstanderbolig, oppført i 1850. Dette var byens første dissenterkirke. Nå er den vakre forsamlingssalen i bruk som lager, den tidligere hagen mot Vår Frue gate er blitt asfaltert parkeringsplass og hele anlegget er i dårlig stand. Det bør tas initiativ til å finne en bruk som i større grad harmonerer med den opprinnelige bruken og til å få utbedret skadene på bygningen.
Tvers over gata er en stor ledig tomt, ved siden av "Adresseavisens gård", som har sin gatefasade fra den fredete Søndre gate 4.
I 1962 ble det bestemt at de to fredete bygningene Erling Skakkes gate 13 og 15, som ble revet for å gi plass til Katedralskolens nybygg, skulle settes opp på denne tomten. Bygningene ligger nå lagret på Sverresborg. Bygningene ville utvilsomt passe godt inn i dette miljøet og en vil foreslå at den best bevarte av disse bygningene, nr. 13, som har intakte interiører fra slutten av 1700-tallet, blir utstyrt som museum og blir en "byfilial" av Folkemuseet, mens den andre innredes til bolighus.

Husrekken mellom Erling Skakkes gate og Torget har byens mest utpregete empirefasader. Samtlige bygninger er i kommunens eie, og disse ligger svært godt til rette for et utbedringsprogram, hvor en av her.siktene bør være å sikre ornamentikken i fasadene.

Husrekken som møter oss på den andre siden av Munkegata, med Katedralskolen og militærbygningene: Depotbygningen, Ekserserhuset og Bakeriet, er også en særpreget husrekke. Et markant midtpunkt i den militære rekken er portalen på Ekserserhuset med sine toskanske søyler som bærer det kraftige buete overstykket. At denne husrekken trapper seg ned fra Erling Skakkes gate til Bispegata gjør Nidarosdomen ekstra ruvende.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

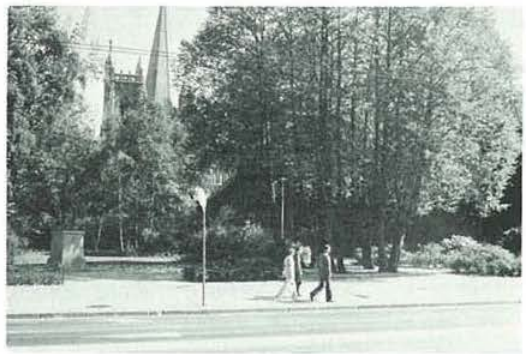

41 42

På hjørnet av Bispegata og Prinsens gate markerer den gamle bispeboligen (Bispegata 9 a) avslutningen på Domkirkeområdet, og er med på å danne ett av de mange uterommene i dette området. (Håkon VII's plass).

43 44

Bispegata fører oss over mot Kalvskinnet, byens "institusjons-område" siden begynnelsen av 1700-tallet.

Den første institusjonen vi kommer til er Døveskolen (Bispegata 9 b), oppført samtidig med den gamle bispeboligen i begynnelsen av 1850-årene. Døveskolen (arkitekt C. H. Grosch) er det mest rendyrkete nygotiske anlegg i Trondheim, med sine spissbuete grindverksvinduer og det rikt profilerte midtpartiet.

På den andre siden av gata, tilbaketrukket i den vakre parken, ligger E. C. Dahls stiftelse, et av de ypperste eksemplene på en annen og senere stilart, jugendstilen. Dette bygget ble oppført i 1908, med Johan Osness som arkitekt for fasadene. Planene var utarbeidet av stadskonduktør Johan Christensen.

Om vi krysser gårdsplassen på Døveskolen og runder den nyere undervisningsbygningen, kommer vi til et nytt "jugendområde", leiegårdene i Arkitekt Christies gate, Lundgrens gate, Schirmers gate og Sverres gate. Dette området, utbygd i årene 1903 – 12 er også Johan Osness mester for. Framspring og tilbaketrekning av fasadene, ornamentikken som binder vinduer og dører sammen, vekslingen i materialbruk er typiske trekk ved denne arkitekturen. Området representerer det beste i århundreskiftets leiegårdsarkitektur, og utpeker seg naturlig som et verneområde.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Den 50 år eldre "Arbeiderboligen", Sverres gate 8, er med sitt kasernelignende puritanske ytre en skarp kontrast til disse leiegårdene. Kontrasten uttrykker også et sosialt skille.

45 46 47 48

Fra Sverres gate kan vi gå gjennom E. C. Dahls stiftelse og studere jugendornamentikken på nært hold. Osness' ornamentikk har et sterkt nasjonalt islett ved at den tar opp motiver hentet fra middelalderens stavkirker. Stiftelsen ligger som en ruvende fond i den vesle gatestumpen E. C. Dahls gate. Ved en utbygging av området Leuthenhaven – Teatret bør en ha dette karaktertrekket for øye, f.eks. ved at denne gata forlenges ned til Repslagerveita. Mellom E. C. Dahls gate og Prinsens gate ligger et enhetlig trehusområde fra slutten av 1700-årene, hvor flere av husene er svært godt bevart i sin opprinnelige skikkelse. Gjennom Hvedingveita kommer vi ut i Prinsens gate, hvor utsynet mot fjorden og Fosenfjellene igjen er en kontrast til den lukkete veita. Nedenfor Erling Skakkes gate preges gatebildet av Teatret med sine nyrestaurerte fasadedekorasjoner, de store buete vinduene, og det framspringende trappepartiet. Forholdet til teaterbygningen bør spille en stor rolle ved utformingen av eventuelle nybygg i dette naboskapet. Leuthenhaven med rutebilstasjonen er i dag et rotet trekk i bybildet, og både framtidig bruk og utforming av dette området bør avklares. Sukkerhusets monumentale fasade bør utnyttes til å gi karakter til dette strøket.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

49 50

Museumsplass har sitt særpreg fra bygningene som omgir den – de solide leiegårdene i nord og øst, museumsbygningen i sør og Kong Carl Johans Arbeidsstiftelse i vest. Hovedbygningen på Arbeidsstiftelsen, Weibyes gård fra 1803, bør få tilbake sine opprinnelige vinduer når de nåværende en gang skal skiftes.

51 52

Den lange røde mursteinsbygningen på vestsiden av Kalvskinnsgata er Klem, Hansen & Co's garveribygning fra 1850-årene, en av byens eldste industribygninger. Leiegårdene langs Elvegata er typiske representanter for byggeskikken omkring århundreskiftet (nr. 8 og 10 noe eldre) og sammen danner de en vakker vegg i gata. En ny og vakker plassdannelse skapes av vidt forskjellige bygninger der Elvegata møter Erling Skakkes gate.

53 54 55

Denne plassen og de mange forskjellige uterommene mellom de sosiale institusjonene lengst vest på

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Kalvskinnet bør få en parkmessig behandling som understreker rommenes forskjellige karakter, og binder dem sammen til et sammenhengende rekreasjonsområde. Bygningene her må ikke bare vernes om på grunn av sin arkitektoniske kvalitet og den kulturhistoriske verdien de representerer, men også på grunn av uterommene de sammen skaper. Terrengforhøyningen som stikker fram bak den lave militærbygningen på sørsiden av Elvegata er restene av Dronningens bastion, en del av skanseverket som var byens grense mot vest. Nord for Kongens gate er restene av Kongens bastion med vollgraven foran. Denne gamle grensen bør fortsatt markeres ved at området ut til den gamle forstaden Ila holdes ubebygd.

56 57

Bebyggelsen på trekanten mellom Ilevollen og Osloveien ble utstykket fra gården Arildsløkken i slutten av 1890-årene. Trehusene har et frodig fasadeutstyr som en også finner i Møllenberg-bebyggelsen. Murgårdene på Ilevollen 3 e og 3 f er et par av de beste jugendbygningene i byen. Denne bebyggelsen danner sørveggen i Ilaparken, som ble anlagt i forbindelse med jubileumsutstillingen i 1897.

Bebyggelsen langs nordre Ilevollen hører til byens eldste trehusbebyggelse. Her bør det være mulig å gjenopprette den hullete gateveggen ved å sette inn 2- og 3-etasjes bebyggelse og å utbedre det som er brukbart av den gamle bebyggelsen. Kommunen eier de fleste av eiendommene i denne rekken, noe som burde gjøre det enkelt å komme fram til en samlet plan og et utbedringsprogram.

58

På et framspringende platå der Bynesveien begynner, ligger Møllehaugen, en staselig klassisistisk trebygning som Chr. Jelstrup oppførte i 1797. Tomtene oppover i Steinberget er utstykket fra denne gården som en gang var en storgård og også hadde møllerettighetene i Ilelva.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

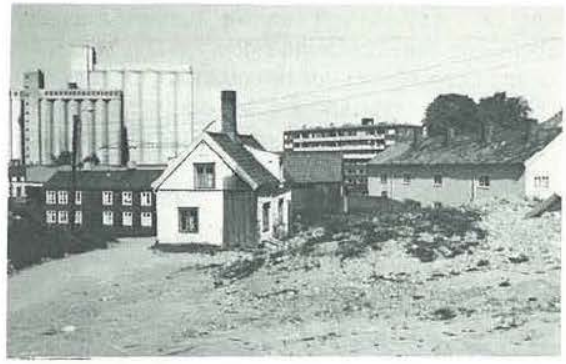

59

Området nedenfor Møllehaugen og høyblokkene på Skjæringa ligger i dag som et u-utnyttet brakkland. Området burde kunne få en parkmessig behandling og bli et fint rekreasjons- og lekeområde for de bosatte i Ila.

60 61

Ilsvikøra, arbeider- og fiskerlandsbyen fra 1860-årene, er en av de mest kjente idyllene i Trondheim, og er utførlig omtalt i kap. 8.2. Vestover fra Ilsvikøra burde det være mulig å foreta en opprydding langs stranden og få til en gang- og sykkelvei utover til Ilsviken gård, et tre-fløyet barokkanlegg fra 1765, som en gang hadde Trondheims vakreste parkanlegg. Anlegget bør istandsettes og de nærmeste omgivelsene få en ansiktsløfting.

62 63 64

Fra dette vestlige ytterpunkt på byvandringen kan vi begi oss østover gjennom Mellomila. Langs denne gata kom det bebyggelse så tidlig som først på 1700-tallet, og vi finner her eksempler på byggeskikken fra den gangen og helt fram til vår tid. Men det gjennomgående temaet er 2-etasjes trehusbebyggelse fra midten av forrige århundre. Mye av bebyggelsen er i forfall og det er mange huller i gatebildet, men med en supplerende ny bebyggelse vil det tradisjonsrike bildet kunne leve videre. Et spesielt kulturhistorisk innslag i gata er de fire skolene. Mellomila 29 var den første. Bygningen er oppført ca. 1750, og "Almueskolen" holdt til her fra 1770 til 1839, da ble bygningen på hjørnet av Mellomila og Østre Ila tatt i bruk. Siden kom

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

murbygningene i 1877 og i 1921. Mellomila 4 B er den gamle kontor- og verkstedbygningen til Digres sag og høvleri, som forsynte mye av byen med det rike fasadeutstyret: Profilert listverk, forseggjorte dører og vinduer, dreide og utskårne halvsøyler og pilastre.

65 66

Ytterst i Kongens gate ligger Hovedvakta og Gevaldigerboligen og de gamle sosialinstitusjonene på rekke og rad på brinken som markerer en strandlinje fra forhistorisk tid. Det er verdt å ta en avstikker inn gjennom porten på Thomas Angells hus. Gårdsplassen og "Det gamle fattighus" er preget av forfall. Et maleri i Kunstforeningen viser hvordan livet artet seg på denne plassen i 1880-årene. En restaurering og fornyet bruk av disse bygningene rundt den vakre gårdsplassen bør vurderes.

67

På nordsiden av Kongens gate, som bindeledd mellom institusjonsmiljøet og bygningsmiljøet øst og vest for Hospitalet og Hospitalskirka, ligger en verdifull rekke panelhus, skjemmende brutt i stykker av de to høye leiegårdene ved innløpet til Batterigata.

68 69 70

Området fra ytterst i Hospitalsløkkan og til Prinsens gate er et av de største byområdene i Skandinavia med sammenhengende trehusbebyggelse fra første halvdel av forrige århundre. Som arkitekturvernobjekt har det interesse langt utover vårt land. Det er på høy tid at vi

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

begynner å innse dette også i Trondheim. Det ble allerede i 1972 fremmet bevaringsplan for den østligste delen av dette området, og antikvarisk utvalg vil på det innstendigste tilrå at denne planen nå blir viderebehandlet og inngår som en del av reguleringsplanen for Midtbyen. Det har i de senere årene foregått en utstrakt ombyggingsvirksomhet som i stor grad forsimpler bygningenes utseende. Det beste middel til å styre denne virksomheten slik at en ved ombygginger bevarer og styrker strøkets karakter, er en plan som inneholder klare bestemmelser om fasadeutformingen. Helhetspreget i dette området er sterkt avhengig av de enkelte ledd, fra detaljer som sprosseverk i vinduene og omrammingen omkring dem til fargen på bygningene.

Den eldste bebyggelsen i dette området ligger langs Hospitalsløkkan og Sandgata vest for Batteriveita. Så langt ut nådde brannen i 1842.

71

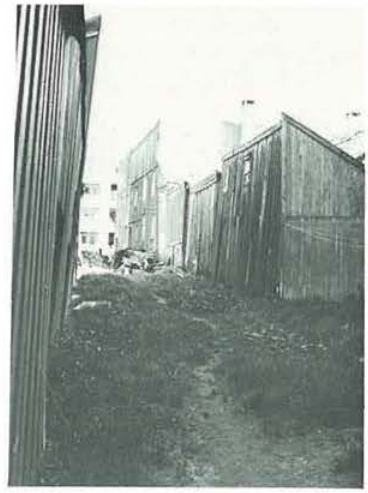

Mellom Kongens gate og Hospitalsløkkan er ei veit uten navn. Her var det reperbane i forrige århundre. Hospitalsløkkan har brolegging i hele sin lengde, og denne bør en søke å ta vare på. Langs denne gata er det en del dårlige bygninger som kan skiftes ut med nybygg, og den ledige tomten etter Vestre Folkebad, på hjørnet mot Batterigata, bør bebygges. Området mellom vestligste del av Sandgata og kanalen er ubebygd og kan utbedres til et friområde knyttet sammen med Skansenområdet.

72

Ved utformingen av Sandgata til en gjennomfartsåre må en ta hensyn til at denne åren tangerer et boligområde og vurdere støydempende tiltak.

Hospitalsgata ble anlagt etter brannen i 1842. Nr. 5 er et av de få husene i Midtbyen som ennå har sin forhage i behold. Slike forhager var svært alminnelige i forrige århundre.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

73

Foran Hospitalet (se side 66–68) kan man se hvor fint samspillet mellom gate/fortausdekke og bygning kan utformes: De store hellene i fortauet gir mursteinsbygningen med den kraftige sokkelen "noe å stå på". Parken mellom Hospitalet og Hospitalskirken er et karakterfyllt uterom, og utsikten fra Hospitalet mot "tukthuset" sør for Kongens gate knytter Hospitalet, kirka og parken sammen med institusjons- og parkområdet på Vestre Kalvskinnet.

74

Området videre innover mot bykjernen har et gatenett som gjør området variert på tross av den enhetlige bebyggelsen: Den åpne Dronningens gate med sin fine buktning, "branngatene" Hospitalsgata, Tordenskjolds gate og St. Olavs gate med utsynet mot Kanalen og fjorden, og veitene med sine forskjellige gløtt ut i de åpne hovedgatene. Åpent skifter med lukket og trangt, sollys og skygge veksler på veggene som omgir en.

75 76 77

Fotveita har noe av den gamle broleggingen i behold. Fotveita 4 er et av de staseligste og best bevarte husene i området. Men på motsatt side av veita er et

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

skjemmende sår etter riving. Forretnings- og kontorbygninger mot Kongens gate er helt uten sammenheng med bebyggelsen forøvrig. Den har forringet miljøets kvalitet bl.a. ved den lange skyggen den kaster.

78 79 80 81

I Willmannsveita nr. 5 er Peter Egge født. Der personalhistorie knytter seg til en bygning, og dette markeres, som her med en bronseplate, burde man være ekstra skånsom med de forandringer man foretar på bygningen.

De fleste av bygningene i området har en enkel fasadeutforming, området ble gjenreist etter brannen på et års tid. Men dør- og portalomramminger kan være svært forseggjort, likeså trapper og trapperekkverk (Dronningens gate 33, 41, 45, 86, Drillveita 8, Holstveita 2 f.eks.).

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

82 83

To av hjørnebygningene i krysset Dronningens gate/Tordenskjolds gate viser grelle eksempler på forsimpling av fasadene. Beiset panel, vinduer uten omramming og sprosseverk, hele 1. etasje i sammenhengende glass. Slike ombygginger, sammen med nybygg som f.eks. Dronningens gate 46 vil lett bryte ned strøkets enhetlige karakter. Hjørnebygningene er spesielt viktige å beskytte.

84 85

Drillveita er en av de mest velholdte veitene i byen, både når det gjelder vegger og golv. Broleggingen er bevart intakt fra Kongens gate til Dronningens gate, med unntak av krysset med Holstveita. Her var det før asfalten ble lagt et svært forseggjort mønster i møtet mellom veitene. Det er verdt å studere bro- og helleleggingen i portrom og gårdsplasser også. Kuppelstein, forskjellige typer brostein og skiferheller opptrer i et utall av varierte mønstre.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

86 87

I St. Olavs gate har flere av bygningene skilt og reklame som i materialer, farge og form står i skrikende misforhold til bebyggelsens rolige karakter.

Et av de viktigste miljøforbedrende tiltakene i det sentrale byområdet må være å bringe skilt- og reklamebruk til bedre å samsvare med bygningene de brukes på. Hjørnehuset mot Kongens gate (Kongens gate 32) og mot Drillveita (St. Olavs gate 2) er i sin detaljering gode eksempler på hvor mye omhu man la i eksteriørutformingen omkring århundreskiftet. Snekker- og utskjæringshåndverk sto svært høyt og ga seg mer varierte uttrykk enn 50 år før.

88

I fondet av St. Olavs gate ligger det gamle Hjorteapoteket (Kongens gate 27 – se side 50–51) i den gamle husrekken som var byens første arm vestover Kalvskinnet.

89

Inne i kvartalet mellom Prinsens gate, Kongens gate, Munkegata og Dronningens gate er "veitbildet" gått helt i oppløsning uten at det er erstattet med et nytt kvalitetsfylt bilde. Det samme gjelder kvartalet nedenfor. En markering av veitenes gamle løp, en opprydding i fasadene, en "møblering" eller gjenfylling av hullene i den gamle strukturen bør gjennomføres i

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

det indre av disse storkvartalene. Fra Ravelsveita ser vi litt av Stiftsgårdens fasade – så mye at vi kjenner den igjen – før vi kommer ut i Munkegata og det mektige trepaleet ligger der i all sin velde. Vi passerer de fire nygotiske bygningene Dronningens gate 26 – 32 som ble reist etter en brann i 1879. Nr. 30 er et typisk eksempel på hvordan en baldakin og et sammenhengende glassfelt kan få en bygning til å "miste fotfestet". Nr. 28 er en av nygotikkens fineste representanter i Trondheim.

90 91 92

93

Fra Jomfrugata er Nidarosdomens silhuett synlig mellom de høye trærne i Stiftsgårdsparken, ett av Norges eldste hageanlegg.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

94

I øverste del av Jomfrugata og i Vaterlandsveita ligger det brostein av forskjellig type. Ordningen med kuppelstein nærmest fortauet, som her, var økonomisk: man sparte den hogne steinen til selve "kjørebanen".

95 96

Dronningens gate 14 er en av de største forretningsgårdene i tre med rikt fasadeutstyr fra 1890-årene. Dette er imidlertid delvis skjult bak et mylder av forskjellige skilt- og reklameeffekter. Både denne gården og naboeiendommen i nord har svært romslige gårdsplasser som kan utvikles som verdifulle tilskudd til gågatemiljøet.

97 98

Britannia hotell ble oppført i 1870, men ble sterkt ombygd i 1895, og det er denne ombyggingen som i dag preger bygningens ytre. Arkitekt var Karl Norum, som i denne perioden var preget av nybarokkens

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

idealer. I 1909, da han tegnet Posthuset, hadde idealene skiftet og fått en mer nasjonal karakter, med islett av jugend.

99

Det første "høybygg" i Trondheim var "Pikereal-skolen", senere Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Dronningens gate 1 b, oppført i 1861, arkitekt var W. von Hanno. Med sine høye, slanke vinduer, den sengotiske portalen og den framspringende gesimsen vitner den om en brytningstid mellom klassisismen og en mer middelalder-inspirert arkitektur.

100

Forretningsbanken, Søndre gate 15, oppført 1906, arkitekt Johan Osness, har både eksteriør og interiør som vitner om en svært høy håndverksstandard. Hjørnegårdene på begge sider (Søndre gate 13 og Thomas Angells gate 8) er med på å styrke det preget Forretningsbanken setter på denne delen av "bank-gata".

101

Cicignons plass (Lilletorvet) mangler en avslutning i øst som gjør den berettiget til "plass"-betegnelsen. Både for å oppnå dette, for å "tette" vestveggen i Kjøpmannsgata og for å markere den utviskede Krambuveita, bør den ledige hjørnetomten mot Kjøpmannsgata bebygges.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

102 103

Thomas Angells gate 3 er en jugendbygning fra 1906, arkitekt Aug. Albertsen, med et vakket relieff i fasaden. Thomas Angells gate 10 a (Riis-gården) er en fondvegg som gir karakter til Apotekerveita.

104

Olav Tryggvasons gate – den gamle Strandgade – er gata hvor kjøpmann Tharum i midten av åttiårene gikk til ominnredning av sin butikk, og hvor vi enda ser spor av den ombyggingsiver han utløste.
Fortsatt har svært mange av trebygningene i gata spor av denne ombyggingsaktiviteten. Det beste bevarte enkeltanlegget er "Brinchmann-gården" (nr. 6), men hele husrekken på sørsiden av gata fra Søndre gate til Munkegata har mye av 1880- og 90-årenes snekkerglede i behold. Denne relativt lave bebyggelsen på sørsiden gjør dessuten Olav Tryggvasons gate til en solrik gate. Noe av det som skiller denne gata fra de andre gatene i byen, er blandingen av åpen romslighet og det at den er "lukket i begge ender" på grunn av "knekkene" ved Krambugata (hvor Cicignons gatenett går over i Middelalderens Nedre Almenning) og overgangen til Sandgata.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Matheson-gården (Olav Tryggvasons gate 14, oppført i 1897 med Karl Norum som arkitekt) var byens første varehus. Opprinnelig var interiøret åpent i en stor hall helt oppunder kuppelen. Ny-barokkens frodige og lette karakter er delvis blitt borte på grunn av en altfor mørk fargesetting.

105

De nederste bygningene i Jomfrugata, "innløpet" til Taraldsgårdsveita og bebyggelsen langs denne veita, spesielt nordsiden er representative for miljøet slik det oppsto etter storbrannen i 1841. Igjen møter vi kontrasten mellom veit og hovedgate når vi kommer ut på Ravnklobakken.

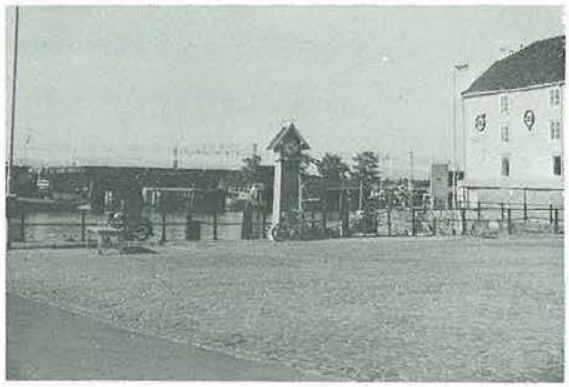

106 107

Ravnkloa er et av Trondheims mest karakterfylte steder. Her møtes tre av byens hovedgater, og byen møter vannet. Man har utsikt både til Nidarosdomen og Munkholmen. Et av de staseligste borgerhusene — Thaulowgarden fra 1805 — dominerer i bygningsmiljøet, og rammer inn plassen sammen med den mest opprinnelig utseende av bryggene i Fjordgata og de mer anonyme bygningene mellom Fjordgata og Taraldsgårdsveita. Den varierte krumningen på det brosteinsbelagte golvet i dette uterommet, er enda et kvalitetsfylt trekk. Men steinbelegget bør trekkes helt inn mot bygningene for å skape større helhet.

108 109

Like viktig som å verne om det fysiske miljøet her, er det å verne om den virksomheten som har lange tradisjoner i Ravnkloa: Fiskesalget fra båt og brygge. Bryggerekken i Fjordgata, har lange tradisjoner bakover i tiden, men de eldste bryggene som står i dag, ble gjenoppbygd etter brannen i 1841. De fleste ble

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

påbygd et par etasjer like etter århundreskiftet. I forbindelse med at de i de siste årene har skiftet funksjon fra sjøhus til forretninger og kontorer, har det også foregått store ombygninger, som har tatt lite hensyn både til de enkelte bygningenes karakter, og til helhetsbildet. En samlet "fasadeplan" for denne lange nordveggen i Trondheimsbildet er påkrevd.

110 111 112

Sørsiden av Fjordgata har en mer variert bebyggelse. De mange fiskeredskapsforretningene har lange tradisjoner i Fjordgata, og skiller den funksjonsmessig fra de andre gatene i byen. Den 2-etasjes trehusbebyggelsen som oppsto etter brannen i 1814 knytter gatebildet til det øvrige bybildet. Nr. 39 og Jomfrugata 22 er gode eksempler på butikkfasader som ikke sprenger i stykker veggen de står i. Den vakre døromrammingen på nr. 39 med det utskårne Neptunhodet over er enestående i byen. Nr. 33 er en av de best bevarte bygningene som ble gjenreist etter storbrannen i 1841. Nordre gate 30, med den framspringende gesimsen på kraftige konsoller og de buete vinduene i rikt utskårne omramminger var Chr. Thams' Trondheimsgård og trolig er det han som har tegnet fasadene, i forbindelse med en ombygging i 1890-årene. (Den samme som bygde Bårdshaug i Orkdal). Det var også Thams som hadde brygga nr. 54, og det er i hans tid den har fått sitt nåværende utseende. Thams drev bl.a. en ferdighusfabrikk som også produserte stasjonsbygninger, og fasadeelementene på brygga kommer kanskje fra denne fabrikken.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

113 114

De to bygningene som rammer inn begynnelsen på Søndre gate forteller enhver reisende som kommer over Meråkerbrua, at han er kommet til Trondheim, trebyen fra 1840-årene.

115 116 117

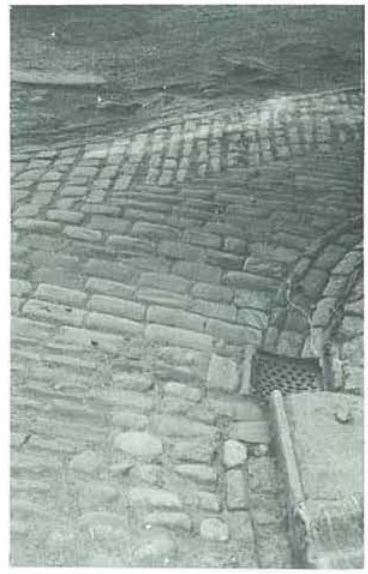

Trondheims gamle ansikt mot fjorden, den lange bryggerekken som nå speiler seg i det smule vannet i Kanalen, er det første nærbilde man har av Trondheim når man kommer med toget. På kanalsiden er bryggene mindre forandret enn mot Fjordgata. Fortsetter vi langs Fjordgata og dreier inn veita mellom nr. 15 og nybygget på nr. 13, kommer vi til Brattørveita, den nordligste av middelaldergatene. Her virker det som om området gjennom lengere tid er blitt behandlet som ei bakevje i byen, og tettheten som tidligere var strøkets kjennetegn er erstattet med åpne plasser på tilfeldige steder. Broleggingen i hele Brattørveitas lengde, som er utført med en mørk, smal steintype i vakkert fiskebensmønster, har ikke vært vedlikeholdt på mange år. Men både denne og broleggingen i nederste del av Krambugata bør utbedres og hullene i bybildet tettes igjen.

Verkstedbygningen som er bakbygning til Fjordgata 7, er med sin glatte pussfasade med buevinduer et vakkert innslag i veita, det samme gjelder nr. 17 med de buete

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

overstykkene over vinduene og den gamle trappa med smijernsrekkverket. Huset er dessuten bærer av en tradisjon fra den tiden nordfarerne bodde i Brattørveita og den ble kalt Nordfarergata. Da hadde husholdersken rett til å drive hospitsvirksomhet mens eierne var nordpå.

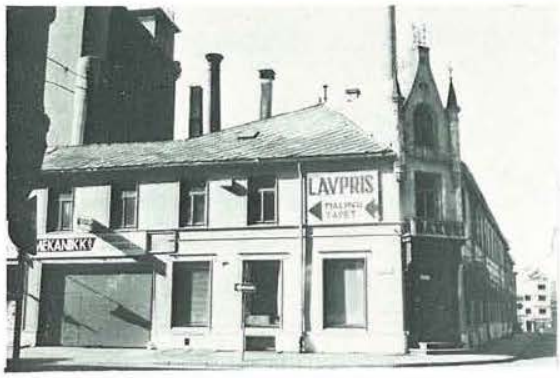

118 119

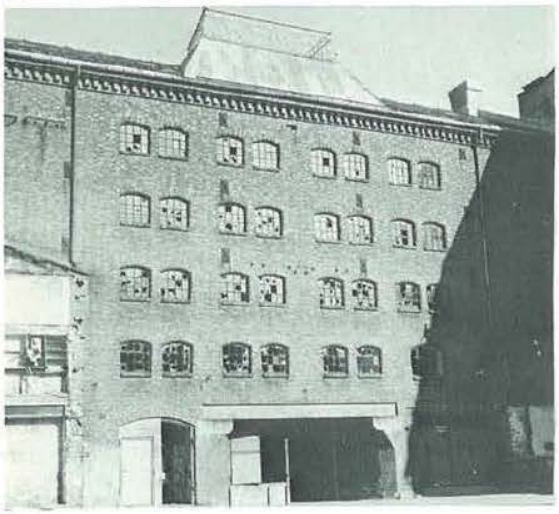

Nærmest Krambugata fyller Brødfabrikken hele kvartalet opp til Brattørgata. Den var en av storindustriene i Trondheim på slutten av 1800-tallet og har ennå mye av det gamle bakeriutstyret i behold. Slik anlegget står i dag, viser det hvordan bedriften grodde fram fra en vanlig håndverksvirksomhet i et 1840-årshus til det som var en moderne storbedrift før første verdenskrig. Fra selve bakeriet gikk det "elektrisk jernbane" i tunnel under Krambugata til det store mellageret som ligger nærmere Kjøpmannsgata. Det bør foretas en helhetsvurdering av dette anlegget og tomtearealet – som er i kommunens eie – for å finne ut hva det best kan benyttes til. Det ville være ønskelig å finne en bruk for disse typiske industribygningene som kan sikre denne del av Trondheims bygningshistorie en plass i bybildet.

120

Nederste del av Kjøpmannsgata er preget av de store kjøpmannsgårdene – hvor det er en spennende kontrast mellom den puritanske glatte fasaden på nr. 52 og det frodige 1890-års-utstyret på nr. 50.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

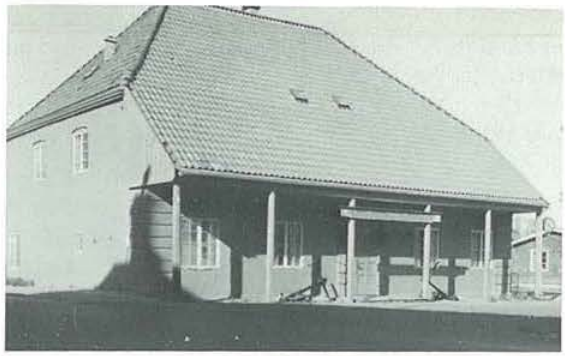

121

Nederst imot kanalen ligger "Gammelslaveriet" som nå er sjøfartsmuseum i en bygning fra begynnelsen av 1700-tallet. I forbindelse med den økte trafikken som kommer her når Nidelv bru blir åpnet og eventuell utbedring av gata, må det tas hensyn til denne gamle murbygningen, som kan komme til å bli vibrert i stykker av trafikkmengden.

122

Kjøpmannsgata 40 er en av de store kjøpmannsgårdene som ble reist etter 1841—brannen, og den første av disse som hadde egen kontorbygning, som lå på den nordligste delen av eiendommen. Den ble erstattet i 1860 av den bygningen som nå står, med sin renessanse-inspirerte fasade. (Arkitekt H. E. Schirmer).

123

På Bakke bru står vi igjen i elverommet, med utsikt over dette til de viktigste landemerkene Kristiansten, Høyskolen og Nidarosdomen.

124

Herfra kan vi også se de mest opprinnelig utseende bryggene på nært hold. Det må nøye vurderes hvordan disse kan beholde sitt nåværende utseende og samtidig gjøres anvendelige til formål som kan sikre dem økonomisk.

125

Nedenfor brua på østsiden av elva ligger flere bygninger som er typiske for industriarkitekturen i siste halvdel av forrige århundre.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

126

Bakkegata er introduksjonen til Møllenbergområdet, det siste store trehusområdet i byen. Den to-etasjes trebebyggelsen i Bakkegata klatrer oppover skråningen mot Småbergan som avslutter gatebildet med sine grønne trekroner.

127 128

Vi passerer Bakke kirke med den vakre parken bakom og ser Bakke gård trone på den gamle strandterrassen over Innherredsveien. Den vakre oppgangen til anlegget er blitt erstattet av en betongtrapp og skråningen ned mot Nonnegata har fått en forstøtningsmur av betongblokker som skjemmer det fredete anlegget. Det bør være mulig å få til en beplantning som i noen grad kan dempe virkningene av dette brutale inngrepet.

Hovedbygningen slik den nå står utgjør halparten av det opprinnelige våningshuset, noe som gir oss et begrep om hvilken storgård som en gang lå her og dominerte det ubebygde landskapet.

129

Kirkegata knytter Møllenbergområdet til det øvrige bybildet ved at den er anlagt i retning mot tårnet på Nidarosdomen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

130 131

Gyldenløves gate 4 har alle de kvalitetene som knytter seg til det typiske Møllenberghuset: En rikt utskåret omramming av dør og vinduer, en gesims på utskårne knekter, en høy trapp med smijernsrekkverk. Gjennom vinduene kan vi skimte gipsrosettene i taket. Til forskjell kan vi se på nr. 2 hvor forflatet synsinntrykket blir når de høyreiste sprosseinndelte vinduene skiftes ut med moderne vinduer, produsert for å passe i helt andre hus, og det frodige fasadeutstyret forsvinner. Skulle en slik utvikling fortsette, vil området etter hvert kunne få et svært monotont preg. De fleste av husene i området har nemlig mer eller mindre samme planløsning, høyde, vindustyper osv. Men det som skaper variasjon i området er den forskjellige utformingen av fasadeutstyret og den variasjonsmuligheten dette gir til fargesettingen på bygningene. Støtte- og hjelpetiltak for å stimulere til vedlikehold og utbedring som kan gjøre at området ikke mister denne fasaderikdommen, bør vurderes parallelt med innvendige standardforbedringer.

132

I Rosenborggata kan vi studere de forskjellige utformingene av trapperekkverkene, spesielt sett nedenfra blir de betydningsfulle innslag i gatebildet.

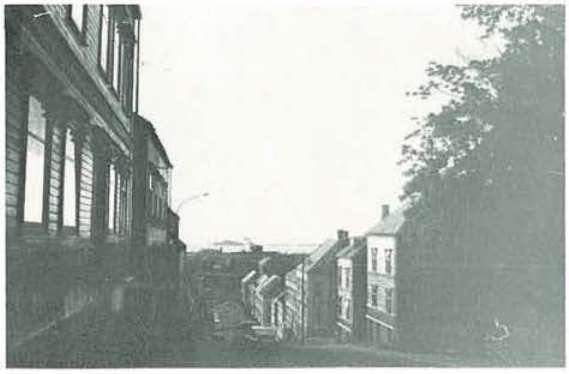

133

På toppen av Wessels gate oppdager vi at denne gata er orientert rett mot Munkholmen.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

134

Weidemannsvei, med sitt karakteristiske "hengekøy-profil" i lengderetningen har alle varianter av Møllenbergfasader, fra de enkleste til de mest forseggjorte.

135 136

Fra denne vide gata kommer man gjennom en veit ut i skogen i Småbergan, en brå overgang fra det tette og urbane til det frie landskapet. Og fra skogen kommer man igjen ut på de bølgende markene på nordøstresida av festningen. Dette parklandskapet har både stor rekreasjonsverdi for beboerne i området og stor historisk verdi som gammelt kulturlandskap og del av festningsanlegget Kristiansten.

137 138 139

Vi krysser aksen mellom festningen og Nidarosdomen og kommer ut på skrenten over Duedalen, et nytt utsiktspunkt over byen. På den andre siden av Duedalen, hvor det store leirraset gikk for 350 år siden ligger Lillegården, et av de gamle gårdsanleggene som

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

omga byen. Lenger nede kryper den gamle forstadsbebyggelsen fra midten av forrige århundre oppover Lillegårdsbakken og går over i den yngre villabebyggelsen.

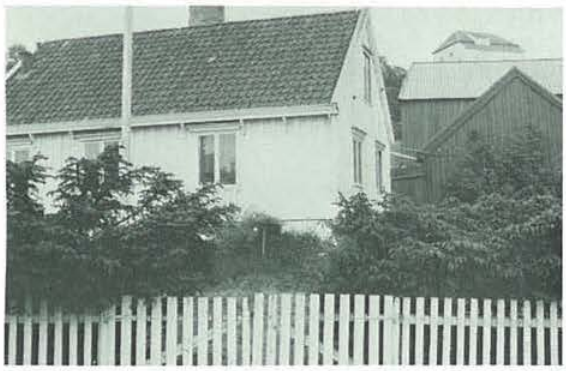

140 141

Kristianstensbakken 7 er en gammel husmannsplass innbygd i villaområdet. Kristianstenssletta er et av de første "ferdighusområdene" i landet, utbygd i 1916 (arkitekt Sverre Pedersen). Bygningshistorisk har derfor dette området stor verdi.

142 143

Vi legger veien om Krangata og Skrenten med utsikten over Bakklandet, elvehavna og Midtbyen og kommer til sørenden av Nedre Møllenberggata, hvor husrekken på nedsiden representerer den første utbyggingsetappen i dette området. Her er det også behov for utbedringstiltak og tetting av huller i bybildet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

144

Kirkegata 1 er en barokkbygning som ble flyttet til denne tomten fra Kongens gate i 1880-årene. Den kan ikke ha blitt mye forandret under denne flyttingen, for både eksteriør- og interiørdetaljene har utpreget barokkutforming. Bygningen er i dårlig forfatning og trenger sårt til istandsetting.

145 146 147 148

Fra Kirkegata kommer vi ned Asylbakken til Nedre Bakklandet, og registrerer forskjellen fra Kirkegatas snorrette løp. Her nede er gateløpet ikke planlagt, men følger vel en gammel ferdselsvei mellom flomålet og de bratte skråningene. Dette har gitt gata en krumning hvor det som ligger "i enden av synsfeltet" stadig skifter fra hus til hus i den lange buktende rekken opp til Teglverket. Det vesentligste verneverdige trekket ved Bakklandet er området som helhet. Enkeltbygningene, fra småhusene nord for Asylbakken til den gamle kapellansgården på Øvre Bakklandet 1 b har først og fremst sin verdi fordi de bygger opp dette helhetsbildet. En kan peke på en rekke utbedringstiltak som bør foretas på Bakklandet, men det mest presserende er en helhetsvurdering av denne bydelens framtid. I denne helhetsvurderingen bør mulighetene for å videreutvikle Bakklandet som boligområde, den historiefortellende og estetiske verdi det har, veie like tungt som hensynet til trafikkavviklingen.

Ved Bybrua slutter vår lange byvandring.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

7. Sikring av verneverdig bebyggelse

7.1 Lovverket

Innenfor de sentrale områdene av Trondheim er omtrent 25 bygninger fredet etter "Lov um bygningsfredning" av 3. desember 1920.

FREDNINGSLOVEN ble endret ved lov av 13. juni 1975 og fikk et videre omfang enn den gamle loven. I korthet går loven ut på at "Vedkomande departement skal setja opp ei stadordna liste over bygningar eller luter av bygningar, som skal fredast". Etter lovendringen kan også "hussamlingar, festningsverk, skansar m.m. og særskilde bygningsmiljø, til dømes parkar, hageanlegg, alléar m.m." fredes. Lovendringen gir også hjemmel for å sikre de nærmeste omgivelsene av det som er fredet.

Departementet (nå Miljøverndepartementet) oppnevner ei særskilt nemnd til å ta seg av alle spørsmål som vedrører fredningsloven ("Den antikvariske bygningsnemndi"). I denne nemnda er Riksantikvaren medlem, og av de andre medlemmene skal én være arkitekt og èn bygningskyndig. Nemnda kan nekte eier av en fredet bygning å rive bygningen og skal godkjenne alle tiltak på bygningen som går vidère enn vanlig vedlikehold.

I visse tilfelle kan staten bære "ein større eller mindre part av kostnaden med sakkundig istandsetjing eller turvande vedlikehald".

Staten har anledning til å ekspropriere fredningsobjektet, etter takst fastsatt ved skjønn.

Dersom eieren eller brukeren av en fredet bygning setter i gang ombygging som ikke er godkjent av den antikvariske bygningsnemnda, eller "med forsett eller grov aktløyse" gjør skade på det som er fredet, eller lar det forfalle, kan nemnda gi påbud om å sette i stand fredningsobjektet, eller sette det i stand for eierens regning dersom en gitt frist ikke blir overholdt.

FORTIDSMINNELOVEN av 29. juni 1951 omhandler i store trekk alt som er eldre enn reformasjonen. Faste fortidsminner (helleristninger, gravhauger, bautasteiner, ruiner, kirker osv.) fra før reformasjonen er fredet etter denne loven. "Hverken grunneier, bruker eller andre må ødelegge, grave ut, flytte eller forandre slike fortidsminner..... eller dekke til eller skjule dem ved planering og lignende eller skade eller skjemme dem på annen måte....."

"Uten hensyn til alderen kan regjeringsdepartementet frede etter denne lov:

a. Offentlige minnesmerker og steder som viktige historiske minner knytter seg til.

b. Særlig merkelige ferdselsveier, bruer, veimerker og andre tekniske kulturminner."

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

"Departementet kan frede et så stort område som trengs for å verne om et fortidsminne....."
Vil man sette i gang arbeidstiltak som kan virke inn på et fortidsminne, skal man gi melding i god tid på forhånd "til den myndighet som Kongen har tillagt rett og plikt etter denne loven. Omkostninger forbundet med undersøkelser av fortidsminne skal bekostes av "arbeidsherren, hvis det ikke av særskilte grunner er urimelig".

Alle løse gjenstander fra oldtid og middelalder eies av staten, men finneren og eieren av grunnen har krav på "finnerlønn".

Nidarosdomen og de eldste delene av Erkebispegården og Vår Frue kirke, og alle middelalderruiner er fredet etter fortidsminneloven. Det samme gjelder det man finner fra oldtid og middelalder i bygrunnen.

Etterreformatoriske kirker er ikke fredet, men "Lov om Kirker og Kirkegaarde av 3. august 1897" sier bl.a.: "Kirke maa ikke nedtages, opføres, ombygges eller undergives nogen større Forandring uden Tilladelse af Kongen eller den, han dertil bemyndiger". Etter endringene i fredningsloven er det nå adgang til å frede kirker.

BYGNINGSLOVEN av 18. juni 1965 omhandler for størstedelen bebyggelse som skal oppføres på "jomfruelig" terreng: "Bygninger skal være frittliggende, hvor det ikke i reguleringsplan er fastsatt noe annet". (§70, 1)
Dersom bebyggelse finnes fra før, kan denne bebyggelsen tilknyttes bygningslovens bestemmelser som "spesialområde" " – anlegg som på grunn av historisk, antikvarisk eller annen kulturell verdi bør søkes bevart". (§25, 6)
Tre områder i Trondheim (bebyggelse avgrenset av Prinsens gate, Kongens gate, Hospitalsgata og Sandgata, bebyggelsen på Ilsvikøra og bebyggelsen på Bakklandet) er foreslått regulert som spesialområder men ingen av disse reguleringsplanene er ferdigbehandlet. §26 omhandler hvilke bestemmelser utover reguleringsformålet man kan knytte til reguleringsplanen:

b. bebyggelsens karakter (sammenhengende eller åpen) .....

c. bebyggelsens høyde og plassering, tomteinndeling, bebyggelsesplan eller ytre og indre byggegrense, ..." osv.

Øvrige bestemmelser i bygningsloven som kan benyttes på eksisterende bebyggelse er følgende: §74, nr. 2: Bygningsrådet skal se til at ethvert arbeid som omfattes av lovens §93 (arbeid som krever byggetillatelse) blir planlagt og utført slik at det etter rådets skjønn tilfredsstiller rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene. Skjemmende farger er ikke tillatt og kan kreves endret". Som kommunal vedtekt til denne paragrafen har Trondheim: "Farge på hus og gjerder skal godkjennes av bygningsrådet".

§78 gir mulighet til å hindre etablering av virksomheter som vil " – være til vesentlig ulempe for beboerne i strøket".

§79: "Bygningsrådet kan forby bebyggelse som etter sin art eller størrelse avviker vesentlig fra det som er vanlig i strøket, når den etter rådets skjønn vil hindre eller i særlig grad vanskeliggjøre en forsvarlig utvikling av strøket i framtiden".

§85 omhandler "midlertidige og transportable konstruksjoner og anlegg. Skur og opplag". Bygningsrådet har hjemmel til å få fjernet slikt innen korte tidsfrister.

§87 omhandler "Endring og reparasjon av bestående bygning", men stort sett hvilke arbeider som ikke må utføres på bygning som er "i strid med reguleringsplan".

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

§89 fastsetter at "Bygning, konstruksjon eller anlegg, innhegning, forstøtningsmur, skilt, reklame og andre innretninger som ligger under bygningsrådets kontroll, skal holdes i slik stand at fare eller ulempe ikke oppstår for person eller eiendom, og at innretningen ikke virker skjemmende i seg selv eller i forhold til omgivelsene."

"Bygningsrådet kan gi de pålegg som finnes nødvendig for å forebygge eller få brakt i orden forhold som rammes av bestemmelsene i første ledd".

§92, siste ledd: "Ved endring av bestående bygning og ved oppussing av fasade, gjelder reglene i §74, nr. 2. Bygningsrådet skal se til at historisk, arkitektonisk eller anna kulturell verdi som knytter seg til en bygnings ytre, så vidt mulig blir bevart".

§ 103, nr. 1,3. ledd: "Kommunestyret kan gi regler om utforming av gjerde og annen innhegning". Paragraf 74, nr. 2 gjelder tilsvarende.

§104 gir bygningsrådet hjemmel til å kontrollere bruken av ubebygd areal.

§107 gir bygningsrådet myndighet til å kontrollere bruken av skilt og reklame og til å forlange denne fjernet "når den etter rådets skjønn virker skjemmende i seg selv eller i forhold til omgivelsene, eller virker sjenerende".

§111: "Med bøter straffes den som forsettlig eller aktløst ..... (nr. 2) tross skriftlig pålegg ikke oppfyller plikten etter §89 til å holde bygning eller annen innretning i stand".

"Lov 28. april 1967, nr. 1, om sanering av tettbygde strøk" ("Saneringsloven") er foreslått endret ved Odeltingsproposisjon nr. 4 1975–76 til å hete "LOV OM FORNYELSE AV TETTBYGDE STRØK". (Lovendringen ble besluttet i Odelstinget som sak 42, 1976).

Proposisjonens hovedinnhold er følgende:
"Departementet foreslår at saneringslovens tittel endres til "lov om fornyelse av tettbygde strøk". Det foreslås endringer i loven med sikte på at fornyelse av tettbygde strøk skal kunne gjennomføres enten, som hittil, ved totalfornyelse i form av riving og ny regulering eller ved utbedring av bestående bebyggelse. Etter kommunens valg i det enkelte tilfelle vil strøkfornyelse kunne gjennomføres ved en kombinasjon av riving og utbedring. Kommunale fornyelsesvedtak vil fortsatt måtte omfatte hele strøk eller kvartal.

For fornyelse av enkeltstående bygninger eller grupper av bygninger foreslås bestemmelser som gir kommunen adgang til å utarbeide særskilt utbedringsprogram. De berørte eiere vil bli gitt anledning til å medvirke ved utarbeiding av slikt program. Det er foreslått at kommunen kan gis samtykke til å ekspropriere eiendommen (e) for selv å gjennomføre utbedringen hvis eieren ikke oppfyller utbedringsprogrammet innen en fastsatt frist.

Lov om fornyelse av tettbygde strøk foreslås videre supplert med bestemmelse om adgang til å foreta undersøking av fast eiendom og om adgang for kommunestyret til å delegere til formannskapet myndighet til å gjøre vedtak om eiendomserverv – uten hensyn til eiendommens verdi – når dette skjer med sikte på fornyelse av nærmere bestemte strøk.

Det foreslås åpnet adgang for kommunen til å overlate den saksbehandling som etter loven tilligger bygningsrådet, til et særskilt opprettet utvalg. Videre foreslås at kommunestyrets myndighet til å treffe vedtak om ekspropriasjon i medhold av at stadfestet fornyelsesvedtak kan delegeres til formannskapet.

Etter gjeldende lov har kommunen forkjøpsrett til fast eiendom og påhvilende

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

rettigheter når eiendommen ligger i strøk som omfattes av stadfestet saneringsvedtak. Departementet foreslår forkjøpsretten utvidet til også å omfatte bebygd eiendom i strøk som etter forslag fra kommunen er forskriftsfestet som fornyelsesstrøk. Reglene for kommunens forkjøpsrett for fornyelsesmål foreslås i sin helhet innarbeidet i konsesjonsloven, og forkjøpsrettsbestemmelsene i den gjeldende saneringslov foreslås opphevet".

I §2 heter det bl.a.: "Bygningsrådet skal vurdere behovet for fornyelsestiltak ..... Rådet skal utarbeide oversikter for kommunestyret over de tettbygde strøk som bør fornyes og etter hvert fremme enkeltsaker ..... Med samtykke av departementet kan kommunestyret opprette et eget utvalg som trer i bygningsrådets eller reguleringsrådets sted ved behandling av saker etter denne lov".

§13: For en eller flere eiendommer i tettbygd strøk kan kommunestyret vedta program for utbedring av bebyggelsen og tilhørende arealer ....."

§14: "Utbedringsprogram som nevnt i §13 kan omfatte:

1. Ombygging, forbedring eller istandsetting.
2. Leilighetssammensetning, oppvarming, strømforsyning, sanitæranlegg m.v.
3. Bygningstekniske og brannmessige forhold.
4. Utlegging av fellesarealer og innretning av fellesanlegg for bebyggelsen og fremtidig vedlikehold og drift av fellesarealer og fellesanlegg."

7.2 Sikring av enkeltbygninger

Bygninger som det er i samfunnets interesse å sikre mot uvettig ombygging, mot forfall eller riving vil best kunne forvaltes gjennom fredning. Det samme gjelder særlig ømfintlige områder, hvor selv små fornyings- eller endringstiltak kan virke forstyrrende inn i det miljøet man ønsker å bevare. Fredningsloven er også den eneste loven som kan beskytte antikvarisk verdifulle interiører mot å bli forandret eller ødelagt.

Ved å anvende fredningsloven er man sikret at landets beste ekspertise blir trukket inn ved behandlingen av fredningsobjektene.

Ved utarbeidelsen av lovverket (fornminneloven og fredningsloven) har aldersverdien av objektene spilt en stor rolle. I de kriteriene antikvarisk utvalg har lagt til grunn for sin prioritering av bygninger er også andre verdier bygningen kan ha trukket fram som vesentlige. I endringen av bygningsfredningsloven er bestemmelsen om at bygninger som skulle fredes måtte være minst 100 år gamle, falt bort. I England og Skottland er en rekke bygninger og tekniske innretninger fra mellomkrigsårene fredet. Da Warszawa ble gjenreist etter krigen, ble det sørget for at bygninger som representerte alle perioder i byens utvikling ble med i det nye bybildet.

Fredningslistene har ikke vært systematisk gjennomgått hvert femte år, slik loven forutsetter.

Den antikvariske bygningsnemnd og Riksantikvaren har vært varsomme med å øke antallet fredningsobjekter, noe som antakelig har hatt sammenheng med liten forvaltningskapasitet og små bevilgninger. Norge er ett av de landene i Europa som har hatt lavest bevilgninger til arkitekturvern. Imidlertid skjer det nå en opptrapping av bevilgningene til slike formål, og en må derfor kunne gå ut fra at en utvidelse av fredningslistene kan være aktuell.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Antikvarisk utvalg har vurdert 19 bygninger/anlegg (herav 6 brygger i Kjøpmannsgata, men disse vil eventuelt kunne inngå i et fredningsområde som omfatter bryggerekkene) som fredningsverdige, i tillegg til de 31 bygninger/anlegg som allerede er fredet eller beskyttet på tilsvarende måte (kirker, statlige bygg og anlegg som av Riksantikvaren er utpekt som fredningsverdige). Disse bygningene er på kartbilag 1 vist med rød farge og kalles verneverdige i klasse A.

Antikvarisk utvalg har vurdert ca. 110 bygninger/anlegg som verneverdige i klasse B, mørk lilla farge på kart.

Dette er bygninger som utvalget mener har stor bevaringsverdi, men hvor de fleste ikke kan falle innenfor fredningslovens fortsatt nokså strenge ramme. Det må her understrekes at vurderingen av bygningenes antikvariske verdi nødvendigvis må bli noe subjektiv, og at skillet mellom A-bygninger og B-bygninger ikke behøver å representere noe stort sprang i kvalitet. Det samme gjelder tildels mellom B-bygninger og C-bygninger. En annen sammensetning av antikvarisk utvalg, en annen registreringsarkitekt eller et annet tidspunkt for vurderingen ville ha gitt en annen inndeling i bevaringsklasser. Vurderingen har som før nevnt tatt sikte på å finne fram til et representativt utvalg av bygninger, historisk, estetisk og sosialt sett.
De bygningene som i størst utstrekning stemmer overens med utvalgets vurderingskriterier (se side 21), er satt i klassen A og B. Det er også tatt hensyn til om bygningene er mer eller mindre godt bevart.

Fra antikvarisk utvalgs synspunkt ville det være ønskelig at de verneverdige enkeltbygningene, både A- og B-klassen, kom inn under samme lovverk, men at man ved utbedrings- og fornyingstiltak sto noe friere når det gjaldt B enn A. Dette ville si at A- eller B-stemplet på en bygning bare skulle være retningsgivende for saksbehandlingen ved eventuelle bygningstiltak utover vedlikehold, men ikke for den juridiske status bygningen fikk.

På lang sikt er det grunn til å tro at forvaltningen av fredningsloven vil bli forenklet ved desentralisering, slik tilfellet har vært med forvaltningen av bygningsloven, noe som vil gjøre det mulig å frede et langt større antall bygninger enn i dag.

I mellomtiden kan bygningsloven benyttes til en foreløpig sikring av de bygningene som ikke kan fredes. Dersom det oppstår en situasjon hvor disse bestemmelsene ikke strekker til (f.eks. et eieren ønsker å rive den aktuelle bygningen eller forandre et verdifullt interiør) har man mulighet for å søke bygningen fredet. Kommunal rådgivningstjeneste på dette feltet vil også være av stor betydning.

Det meste av den verneverdige bebyggelsen i Trondheim ligger i dag enten utenfor regulert område eller i strid med gjeldende reguleringsplan.

Reguleringsplaner for de sentrale byområdene er under utarbeidelse, og det vil være naturlig å knytte bestemmelser om den verneverdige bebyggelsen til disse planene, spesielt fordi en av hensiktene med planleggingsarbeidet er å verne om de kulturhistoriske verdier som knytter seg til Trondheim bebyggelse.

I første omgang er reguleringsplan for Midtbyen (avgrenset av elva, kanalen og Skansen) under utarbeidelse.

I forbindelse med en "hensikts- eller målsettingsparagraf" for den overordnete planen bør arkitekturvern innenfor planområdet nevnes. Videre kan en av reguleringsbestemmelsene lyde:
"Inntil mer detaljerte planer foreligger forutsettes den bebyggelsen som på bilagskart "Verneverdige bygninger i Trondheims sentrale strøk" og som ligger innenfor reguleringsområdet, å bli stående. For disse bygningene innskjerpes bestemmelsene i bygningslovens §74, nr. 2 med tilhørende kommunale vedtekt, 89, 92, 107".

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Utvidet kan denne bestemmelsen omhandle spesiell saksbehandling for bygge- og reguleringssaker vedrørende disse bygningene. (Se side 159 om supplering av nåværende saksbehandling, byantikvar osv.).

I neste trinn kan utformes mer presise bestemmelser om de enkelte verneverdige bygningene og eventuelle nybyggs tilpasning til disse.

Verneverdige bygninger utenom Midtbyen bør også så snart saksbehandlingen tillater det, knyttes til reguleringsplaner med egne bestemmelser. Reguleringsplaner er under utarbeidelse for deler av Ila og Møllenberg/Rosenborg--området). Inntil reguleringsbestemmelser foreligger kan en innskjerping av bygningslovens bestemmelser for disse bygningene skje ved offentlig kunngjøring.

7.3 Sikring av bygningsmiljøer

Antikvarisk utvalg har vurdert ca. 750 bygninger som verneverdige, klasse C. Som enkeltbygninger er disse ikke så framstående som bygninger i A- og B-klassen. De er først og fremst miljøskapende elementer i bybildet, og de utgjør den mer anonyme delen av Trondheims bygningshistorie.

Antikvarisk utvalg ser det som like viktig å ta vare på enhetlige grupper av slik alminnelig bebyggelse som å verne om framstående enkeltbygninger.

Den mest vanlige måten å sikre antikvarisk verdifull bygningsmiljøer på, er å benytte bygningslovens §25, nr. 6, og regulere slike områder som spesialområder.

Antikvarisk utvalg har fremmet slik "bevarende reguleringsplan" for Ilsvikøra (se kap. 8.2) og gitt sin tilslutning til tilsvarende reguleringsplaner for en større del av Sandenbebyggelsen og for Bakklandet. Det er også flere andre områder som utpeker seg ved enhetlig eldre bebyggelse, og som kan reguleres som spesialområder, f.eks. bryggerekkene langs elva og kanalen, området mellom Vår Frue kirke og Nidarosdomen, deler av Kalvskinnet, Møllenberg, Ila.

Bevaringsplaner er utarbeidet og vedtatt for en rekke norske byer:

Arendal: En vesentlig del av det gamle sentret. Det regulerte området er delt i 3 mindre områder, hvor 2 er "regulert til områder av kulturhistorisk verdi". Det tredje er regulert til boligområde, men med spesielle krav om tilpasning av nybygg til bestående bebyggelse.

Bergen: Bevaring av Rosesmuggrenden og Bryggen. Planer under utarbeidelse for flere eldre trehusområder.

Egersund: Bevaringsplanen omfatter hele det gamle bysentret.

Fredrikstad: Bevaring av Gamlebyen. Planer under utarbeidelse for et tilstøtende område.

Grimstad: Byområdet er i planen delt opp i mindre områder, hvor 4 er regulert som spesialområder, men hvor det også utenom disse gjelder relativt strenge bestemmelser om tilpasning av nybygg. Bygninger av antikvarisk verdi utenom spesialområder er vist på reguleringskartet, som "bygninger som forutsettes å bli stående".

Kongsvinger: Bevaring av Øvrebyen (det meste av den gamle byen).

Kragerø: Bevaring av sentrum.

Kristiansand: Bevaring av deler av sentrum.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

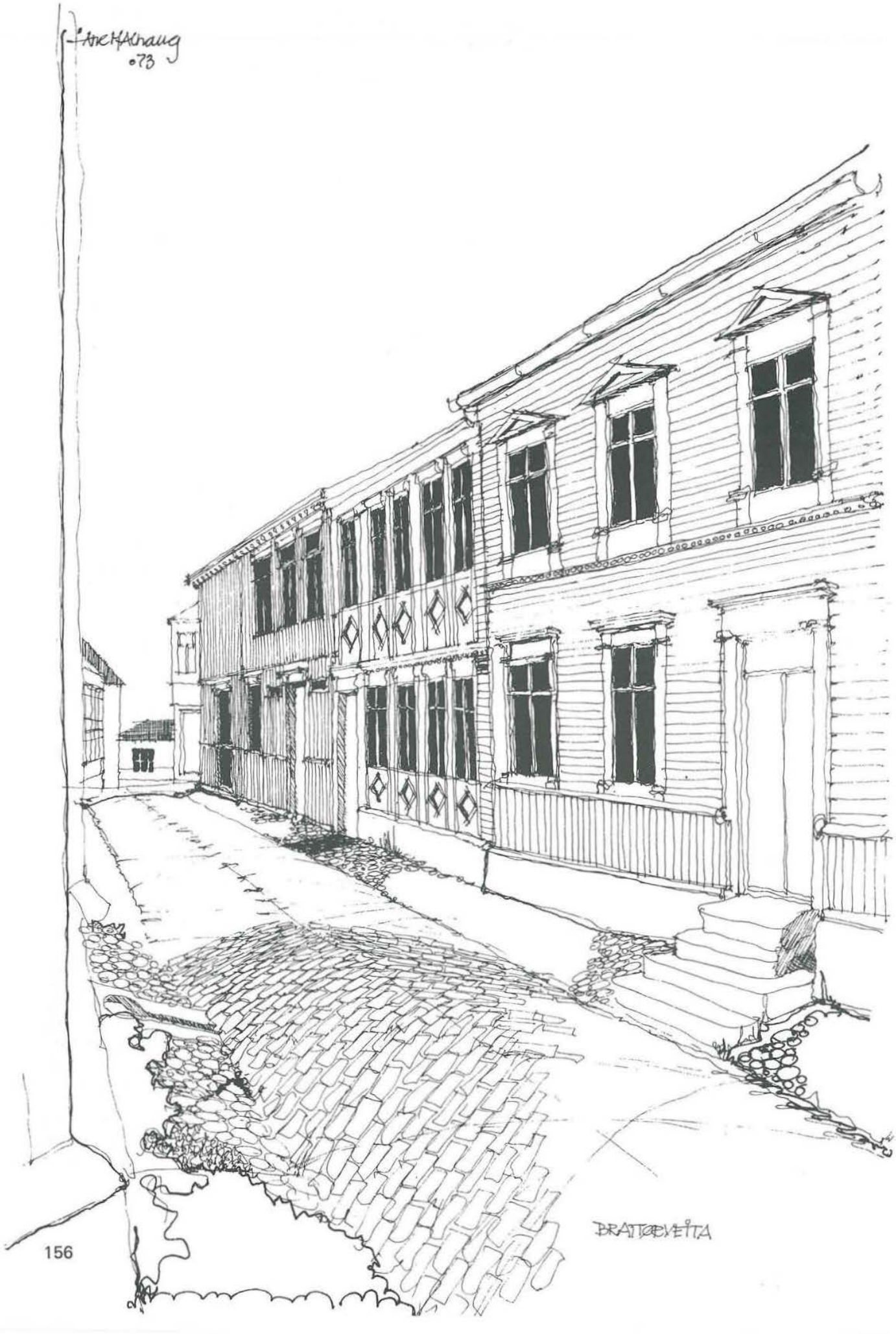

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Oslo:	Bevaring av en del av sentrum på størrelse med Midtbyen i Trondheim, samt bevaringsplaner for flere eldre "forsteder".
Stavanger:	Bevaring av sentrum og bydelen Stranden.
Tvedestrand:	Bevaring av sentrum.
Ålesund:	Bevaring av deler av sentrum.

Trondheims historiske betydning og rike kulturarv skulle tilsi at også denne byen hadde sine "spesialområder".

Ut fra vurderingene som ligger til grunn for de ovennevnte planene ville Trondheim – fra Ila til Møllenberg klart utpeke seg som mer eller mindre sammenhengende bevaringsområde.

At en større eller mindre del av byen utpeker seg som arkitekturvernobjekt og eventuelt reguleres som bevaringsområde behøver ikke å føre til stagnasjon i byutviklingen. Nedtrapping av Midtbyens ekspansjon er vedtatt av bystyret ut fra andre vurderinger enn de antikvariske. Som påvist i kap. 3 vil en "bevarende holdning" til Trondheim sentrum understøtte tidligere vedtatte målsettinger for sentrum så nær som vedtaket om økt biltilgjengelighet til sentrum (Norsk Vegplan II).
Bevaringstiltak for Trondheim bør skje ved en kombinasjon av sikring/ fredning av enkeltbygninger og regulering av enkelte områder som spesialområder. Reguleringsplaner er et nødvendig utgangspunkt både for byfornyelse og bevaring av Trondheims særegne karakter.

Bevaring av verneverdige enkeltbygninger og reguleringsbestemmelser som krever at nye nabobygg tilpasses disse, vil sikre kvaliteten av det fremtidige bybildet, sikre at "Trondheimsandletet" får leve videre. Regulering av enkelte "spesialområder" bør ikke være en unnskyldning for å tillate hva som helst i resten av byen. En har tidligere pekt på betydningen av at det er sammenheng i bybildet. Total utskifting av deler av byen – som over kort tid dessuten er svært vanskelig å gjennomføre – vil bryte slektskapet med den eldre bebyggelsen og gjøre deler av byen "fremmede for hverandre". Både bybildet og bysamfunnet vil være tjent med en langsommere utskifting enn den som har foregått de siste årene.

7.4 Fornyingstiltak i den eldre bebyggelse

Fornying i form av vedlikehold, istandsetting, modernisering, supplering er svært påkrevd.

Til dette kan loven om fornyelse av tettbygde strøk være et viktig hjelpemiddel. Fornyingsbehovet er til stede i hele det området som omfattes av denne rapporten, men i enkelte områder er det foretatt registreringer og igangsatt planlegging som gjør at utbedringsprogrammer kan utarbeides umiddelbart. Dette gjelder området som omfattes av bevaringsplanene for Sanden og Ilsvikøra og Møllenberg/Rosenborg-området. For Bakklandet gjelder for så vidt det samme, men her må først trafikkproblemene avklares. (Antikvarisk utvalg har tidligere påpekt den store boligreserven som ligger i hele Bakklandsområdet, i tillegg til områdets store bevaringsverdi. En eventuell gjennomfartsåre gjennom området og lokaliseringen av denne bør vurderes nærmere med henblikk på utnyttingen av området til boligformål og bevaring av den eksisterende bebyggelsen).

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Foruten "bevarende fornyingsvedtak" for disse områdene, bør bystyret kunne vedta utbedringsprogram for kommunens enkeltbygninger over hele byområdet. Kommunen eier bl.a. over hundre bevaringsverdige enkeltbygninger. Svært mange av disse bygningene står til forfalls på grunn av manglende vedlikehold. Det vil være svært vanskelig for kommunale myndigheter å innskjerpe bygningslovens bestemmelser om vedlikehold overfor private gårdeiere så lenge kommunen ignorerer bestemmelsene når det gjelder egne eiendommer.
Så lenge kommunen ikke selv tar mer initiativ enn nå til utbedring av eldre bygninger, vil påvirkningsmulighet overfor privatpersoner være svært liten. Når kommunale bygninger står umalte og til forfalls, vegrer ofte naboene seg for å investere i sine hus fordi de tror området skal "saneres", selv om det ikke foreligger konkrete vedtak eller planer i den retning.

Kommunens eiendommer er spredt over hele byområdet. Ved å sette i stand sine eiendommer, vil kommunen kunne gå foran med et godt eksempel i byfornyelsen, og bidra til at fornyelsen skjer samtidig mange steder i byen.

Tiltak på kommunale bygninger bør både omfatte sikring av bygningene mot videre forfall – "førstehjelp" –- og mer omfattende tiltak som kan bringe bygningene opp til dagens standard teknisk og funksjonelt.

7.5 Planlegging og forvaltning

Den kommunale boligformidlingen kan være et av de viktigste hjelpemidlene i fornyingen av sentrale boligområder, spesielt på bakgrunn av den store eiendomsmassen kommunen har i disse områdene. Til nå har boligformidlingen for en stor del gått ut på å anbringe de økonomisk svakest stilte boligsøkende i den dårligste bebyggelsen, hvor husleien er lavest. Dette har i utstrakt grad ført til en oppsplitting av "sosiale miljøer". Det har også ført med seg at bygningene forfaller raskere enn om folk med evner til egeninnsats og vilje til å forlange vedlikehold hadde bodd her. Ingen som leier av kommunen får leiekontrakt utover 6 måneders varighet. Dette fører selvsagt til at svært få leieboere tør investere i vedlikehold og standardforbedringer i kommunale boliger.

Registreringskontoret har hatt en rekke henvendelser fra folk som ønsker å bosette seg i det gamle byområdet og er villige til å overta eller forvalte, og sette i stand bygninger som står til forfalls. Denne viljen til å yte egeninnsats burde kunne kanaliseres – gjennom en aktiv boligformidlings- og forvaltningspolitikk – til å komme kommunale eiendommer til gode.

Skal kommunale byfornyingsvedtak kunne følges opp i rimelig tid uten at kommunen forløfter seg administrativt og økonomisk, bør det skje som støttetiltak og rådgivningstjeneste overfor eiere og brukere av eldre hus.

Det må være riktig at kommuneadministrasjonen ved hjelp av grupper av rådgivere fra forskjellige fagområder som har med byfornying å gjøre hjelper lokale beboer- og eiersammenslutninger med å planlegge og gjennomføre fornyingstiltak. Men initiativ til fornyings- og utbedringstiltak bør også komme fra kommunen.

Etter loven om byfornyelse er det bygningsrådet som skal vurdere behovet for slike fornyingstiltak, men "Med samtykke av departementet kan kommunestyret opprette et eget utvalg som trer i bygningsrådets eller reguleringsrådets sted ved behandling av saker etter denne lov".

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Trondheim kommune hadde tidligere et skjønnhetsråd. Bygningslovens §9 hjemler adgang til å "opprette et konsultativt fasaderåd".

Trondheim kommune har som (så vidt en vet) eneste kommune i landet, siden 1970 hatt et antikvarisk utvalg som har søkt å ivareta de samfunnsinteressene som knytter seg til den bevaringsverdige bebyggelse i Trondheim.

Utformingen av fasader er ikke bare et estetisk spørsmål, men i like stor grad et spørsmål om hva en ønsker å bruke bygningene til og hva en ønsker at det offentlige rom – gata eller plassen skal representere.

Spørsmål om byfornying, ved riving eller utbedring, utforming av fasader og antikvariske hensyn som må tas ved tiltak i det historiske byområdet, henger nøye sammen. **Antikvarisk utvalg vil derfor tilrå at det opprettes et utvalg som ivaretar bygningsrådets plikt til å fremme fornyings- og utbedringsprogrammer, antikvarisk utvalgs funksjoner og et fasaderåds funksjoner. Det viktigste grunnlaget for en slik sammenslåing er at behandlingsobjektene i store trekk er de samme. Fasaderådets og antikvarisk utvalgs rådgivende funksjon overfor bygningsrådet vil suppleres med den mer konstruktive bygningsrådsfunksjonen som et "byfornyingsutvalg" etter loven kan overta.**

Et slikt "byfornyingsutvalg" vil ha kontrollerende funksjon overfor kommunens bygningsforvaltning, som hører under kommunens tekniske avdeling. Samtidig skal utvalget forvalte kulturverdier som knytter seg til eldre bebyggelse. En vil derfor anbefale at et slikt utvalg knyttes til avdeling for kirke, kultur og fritid, som antikvarisk utvalg sogner til nå.

Antikvarisk utvalg har tidligere gått inn for at det midlertidige kontoret for registrering av eldre bebyggelse bør overgå til en fast institusjon innen kommuneadministrasjonen. Oslo og Stavanger har sin byantikvar, og stillingen er på trappene også i Bergen. Antikvarisk utvalg mener det er behov for en slik stilling i Trondheim.

Byantikvarens arbeidsområde kan kort skisseres:

1. fortsatt registrering av bevaringsverdige bygninger og bygningsgrunner (bl.a. den gamle landsbebyggelsen).
2. Rådgivning for plankontoret, bygningskontrollen, bygge- og eiendomskontoret og private planleggere og eiere/brukere av bevaringsverdige hus.
3. Planlegging og gjennomføring av konserverings- og utbedringstiltak.

Byantikvaren vil i tillegg kunne delta i planleggings- og prosjektgrupper for de eldre byområdene. Eventuelt kan han også være saksbehandler for et "byfornyingsutvalg".

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

8. To eksempler

8.1 Holstveita 9

Holstveita 9 er brukt som eksempel for å belyse problemene ved istandsetting av en eldre bygård.

Den er typisk for bebyggelsen som oppsto etter storbrannen i 1842. Se forøvrig side 62.

Eiendommen er i underkant av 200 kvm, har en hovedfløy i 2 etasjer mot veita, en en-etasjes sidefløy på en side av gårdsplassen og en sval hvor trappene til 2. etasje ligger på samme side av gårdsplassen som portrommet. Bakgården er i 2 etasjer. Det er tre leiligheter i gården. Leiligheten i hovedbygningens 1. etasje er på 3 rom og kjøkken, og har en boligflate på 50 kvm. Inngangsforholdene er utilstrekkelige, med inngang direkte til kjøkkenet fra gårdsplassen. Kjøkkenet er gammelt og tungvint. Leiligheten i 2. etasje i hovedbygningen har fire rom, kjøkken og gang og er på 61 kvm. Rommet over porten er innredet til bad. Denne leiligheten er i relativt god stand, med ny kjøkkeninnredning, oljekamin og dusjkabinett. Alle rommene så nær som soverom og gang er relativt nyoppusset. I 2. etasje i bakgården er en leilighet på 2 rom, kjøkken, gang og bad på ca. 43 kvm. Soverommet er bare 4,5 kvm og stua har en form som gjør den vanskelig å møblere. Kjøkkeninnredningen er tungvint og taket er uisolert.

For alle leilighetene er det felles wc i sidebygningen.

Utvendig bærer eiendommen preg av dårlig vedlikehold. Samtlige vinduer er dårlige, og det er en del råte i panelet. Tømmeret i bygningen er stort sett i bra forfatning, og det er ingen store skjevheter.

Holstveita 9 eies av en bedrift som er interessert i å selge eiendommen. Leieboerne i 2. etasje i hovedbygningen, en industriarbeider og hans hjemmeværende kone, som har pusset opp denne leiligheten for egen regning, vil kjøpe eiendommen. Leieboeren i første etasje er enslig trygdet og har fått tilsagn om kommunal trygdeleilighet. I bakgården bor en enslig mann, ansatt i kommunen.

Kontoret for registrering av eldre bebyggelse har foretatt oppmåling av bygningene, registrert antikvarisk verdifulle trekk som bør tas vare på og feil og mangler som må utbedres. Deretter har vi utarbeidet planer for modernisering av leilighetene, som vi regner med kan utføres i 2 etapper, hvor 2. etappe hovedsakelig består i en hovedombygging av leiligheten i bakgården. Forbedrings- og moderniseringsarbeidene tar sikte på å bringe leilighets-standarden opp mot dagens nivå, samtidig som de historiefortellende og estetiske kvalitetene som knytter seg til bygningen blir tatt vare på.

Standardforbedringene går i hovedtrekk ut på følgende:

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Leilighet 1. etasje: en del av sidebygningen blir tatt i bruk til inngang med garderobe samt dusj og wc. Fra "forstua" blir det tatt en større åpning inn til kjøkkenet. Kjøkkenet får ny innredning, og det settes inn dobbeltdør mot gårdsplassen.
Forøvrig beholdes rommene som de er. Den gamle døra mot veita blir isolert, og det settes isolerglass i to av feltene i døra.

Leiligheten i 2. etasje i hovedbygningen får installert wc og vask i rommet over porten, hvor det allerede er innsatt dusjkabinett. Leiligheten får utgang til en terrasse på taket av sidefløyen. Ingen av rommene forandres.

Leiligheten i bakgården får ny kjøkkeninnredning og det installeres dusj, wc og vask. I stedet for det trange soverommet lages en sovealkove i tilknytning til stua. Ved en seinere ombygging kan det bli plass til et soverom og en takterrasse på kvisten, uten at de arbeidene som blir gjort i første omgang forandres. Hele leiligheten isoleres.

Det er foreslått felles vaske- og tørkerom for de tre leilighetene. Første etasje i bakgården innredes til boder og hobbyrom. Samtlige vinduer skiftes ut med vinduer med dobbelt glass, men beholder sitt nåværende utseende.

Vi har utarbeidet en detaljert arbeids- og massebeskrivelse for utbedringsarbeidene, og på bakgrunn av denne satt opp et kostnadsoverslag i samarbeid med Bygge- og eiendomskontoret i kommunen.

Videre har vi hatt kontakt med to låneinstitusjoner: Nordenfjelske Bykredittforening og Hypotekforeningen for for 2-nen prioritets pantelån, som stiller seg positive til å hjelpe til med finansieringen av eiendomskjøpet og utbedringsarbeidene. Prisnemnda har vært kontaktet for å få fastsatt leilighetens husleie etter utbedring. Leieboerne som ønsker å kjøpe har ingen egenkapital, men kan yte egeninnsats på det meste av de bygningsmessige arbeidene.

Holstveita 9, forslag til utbedring og modernisering, 1. etappe.
Forenklet kostnadsoverslag, basert på detaljert arbeidsbeskrivelse utarbeidet i samarbeid med bygge- og eiendomskontoret, Trondheim kommune.
I prisene er inkludert arbeidslønn.

Hovedbygning:

Utvendig:	Grunnmur, vange til kjellerlem, skorstein	2.800,00	
	Vegg, utbedring av sylstokk, kledning, vannbord etc.	7.700,00	
	Åpninger i yttervegg (vinduer, dører, port, kjellerlem) m/listverk utvendig og innvendig, inkl. beslag, oppretting av utv. trapp	27.000,00	
	Tak, fjerning av kobbhus, taktekking, reparasjon av beslag	8.500,00	
			46.000,00
Innvendig:	1. etasje	6.200,00	
	2. etasje	1.500,00	
	Loft	1.000,00	
			8.700,00

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Mellombygning:

Utvendig:	Vegger (utbedring av puss)	1.500,00	
	Vinduer, dør m/listeverk og beslag	4,500,00	
	Tak, balkong m/beslag	8.000,00	
			14.000,00
Innvendig:	Gang til leilighet i 1. etg., baderom	8.800,00	
	Felles vaskerom	4,200,00	
			13.000,00

Bakbygning:

Utvendig:	Ny grunnmur, skorstein, ny vegg, takrenne	10.000,00	
	Vinduer, dører m/listeverk og beslag	2.600,00	
			12.600,00
Innvendig:	1. etasje	8.700,00	
	2. etasje	10.400,00	
			19.100,00
	Bygningsmessige arbeider		113.400,00
	Sanitæranlegg		30.000,00
	Elektriske anlegg		10.000,00
	Malerarb.: Utvendig	9.000,00	
	Vinduer, utv. og innvendig	2.000,00	
	Innvendig	5.200,00	
			16.200,00
			169.000,00
	Uforutsette utgifter, 10%		17.000,00
	Totale kostnader		186.600,00

Holstveita 9, foreløpig oversikt over kostnader, finansiering og husleie. Det gjøres oppmerksom på at beløpene er omtrentlige.

Kostnader:

Kjøpesum	60.000,00
Istandsetting	190.000,00
	250.000,00

Finansiering:

1. prioritetslån	120.000,00
2. prioritetslån	40.000,00
Verdi av eget arbeid	60.000,00
Leieboerinnskudd	30.000,00
	250.000,00

Årlige utgifter:

Faste avgifter	4.500,00
1. prioritetslån, renter og avdrag	10.000,00
2. prioritetslån, renter og avdrag	3.500,00
Leieboerinnskudd, renter	2.000,00
	20.000,00

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Innteker:

Husleie fra leieboere	9.000,00
Egen husleie, brutto	11.000,00

Husleien som de framtidige eierne kommer ut med er regnet brutto. Men en del av utgiftene som inngår i denne er vedlikeholdsutgifter som kan trekkes fra i selvangivelsen, det samme gjelder renteutgiftene. Om vi sammenholder denne husleien med boutgiftene i et nytt boligområde, vil husleien i Holstveita ligge forholdsvis lavt.

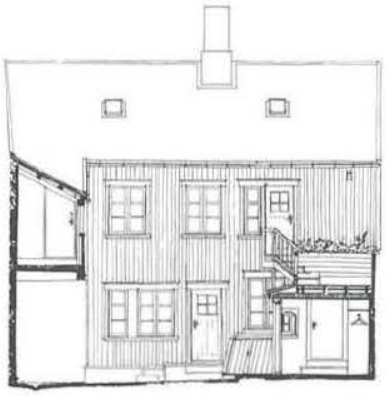

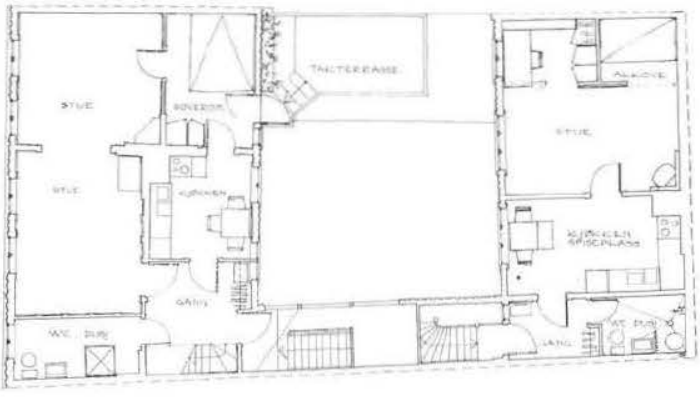

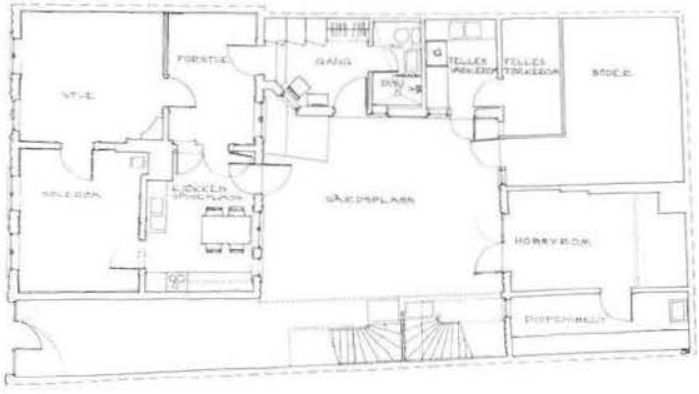

Ombyggingsforslag for Holstveita 9. Snitt. Bakbygning er vist med 2. etappe fullført. Plan 2. etg. Bakbygning vist med 1. etappe. Plan 1. etg. Målestokk 1:200.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

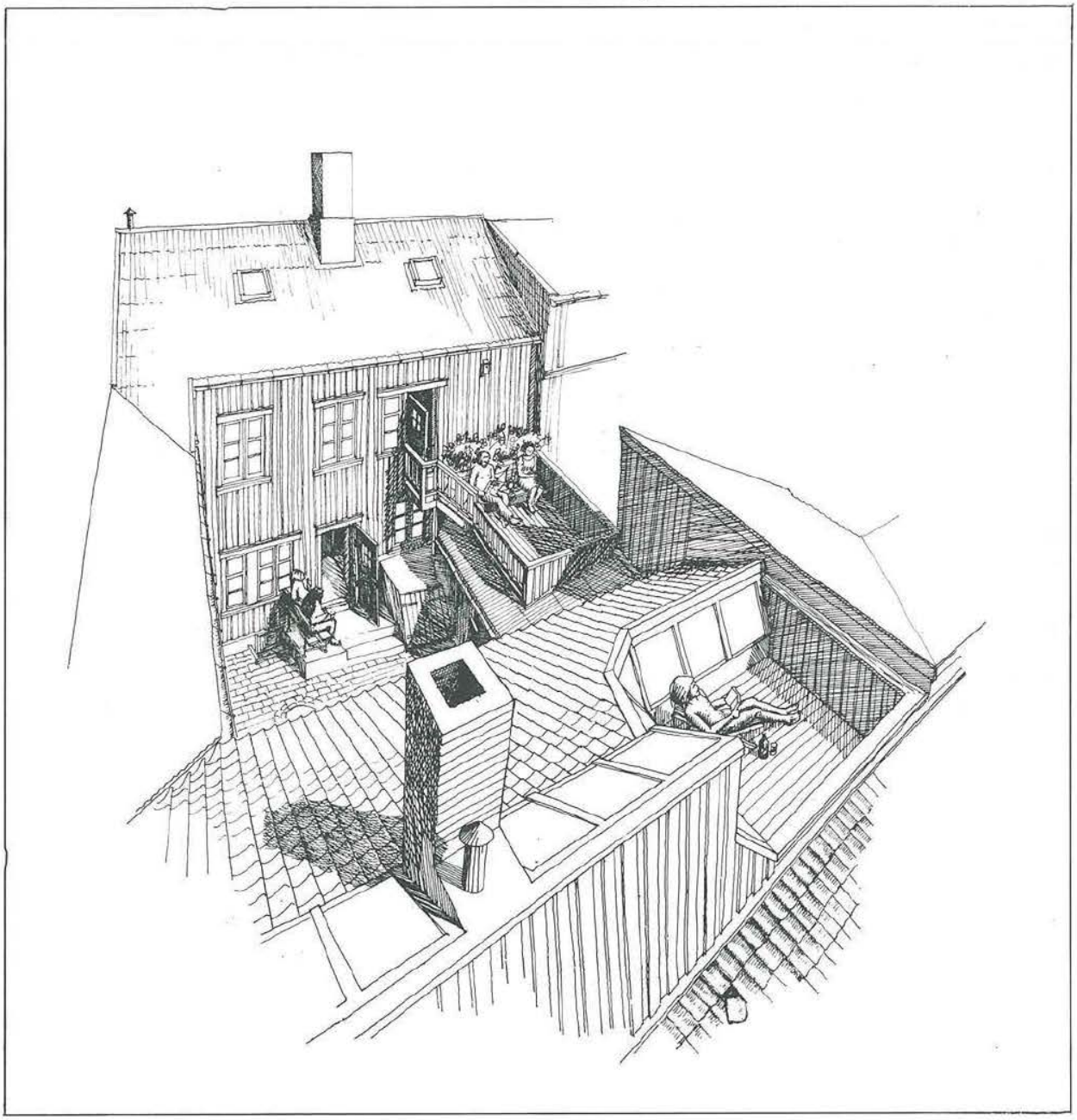

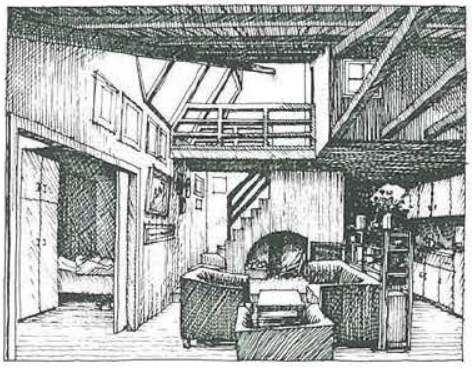

Skisser som viser eiendommen etter ombygging (2. etappe).
Over: Sett over bakbygningen mot gårdsplassen og hovedbygningen. I forgrunnen takterasse over sovealkove i bakbygningens 2. etg.
Til venstre: Stua i bakbygningen. I midten peis og trapp til hems og takterrasse. Til venstre alkove, til høyre kjøkken.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

8.2 Ilsvikøra

Kontoret for registrering av eldre bebyggelse tok i 1972 opp arbeidet med en bevarings- og utbedringsplan for Ilsvikøra. Med hjelp av arkitektstudenter ved NTH blè det foretatt registreringer av boligforhold, beboernes syn på Ilsvikøra som boligområde og ønsker om forbedringer, den bygningstekniske standard osv. Studentene utarbeidet forslag til reguleringsplan og forslag til modernisering av og tilbygg til husene for å bringe dem opp til dagens boligstandard.

Såvel reguleringsplan som boligplaner ble bearbeidet ved registreringskontoret. Ombyggingsplanene viser at området etter utbedringen vil få 35 leiligheter med en samlet boligflate på ca. 2000 kvadratmeter. Det vil kunne bo ca. 75 – 100 mennesker på Øra.

Utbedringskostnadene, beregnet ut fra et hus som representerte et gjennomsnitt av hva som må gjøres, kan anslås til ca. 2,4 millioner, eller ca. kr. 70.000,00 i gjennomsnitt pr. leilighet.

Administrerende direktør Bjarne Orten i Husbanken har på forespørsel svart at Husbanken vil kunne yte lån til utbedring av området.

Den vanlige utlånsrammen i slike tilfelle er 75% av totalkostnadene. Med Husbankens gunstige lånevilkår skulle ikke finansieringen av utbedringene være noe problem.

Gjennomføringen av utbedringstiltakene vil kreve administrativ innsats fra kommunens side. Ved registreringskontoret er det ikke arbeidet videre med konkrete forslag til gjennomføring fordi en basis for denne gjennomføringen må være en stadfestet reguleringsplan.

Forslag til reguleringsplan med reguleringsbestemmelser ble utarbeidet av registreringskontoret høsten 1974 og lagt fram for antikvarisk utvalg i møte 28.1.1975. Utvalget ga planen sin tilslutning, og den ble fremmet for Byplanrådet som vedtok den enstemmig i møte 4.2.1975. Deretter ble den utlagt til offentlig ettersyn og sendt de forskjellige etatene til uttalelse. Innen svarfristens utløp var det ikke kommet noen innvendiger mot planen. Planen ble fremmet på nytt i byplanrådsmøte 9.9.1975, fordi Havnestyret ennå ikke hadde uttalt seg. Etter å ha innhentet uttalelse fra Havnestyret ble saken oversendt Formannskapet, som utsatte behandlingen av den i påvente av vedlagte innstilling fra antikvarisk utvalg.

Under forutsetning av at bystyret vedtar reguleringsplanen, og at den stadfestes av fylkesmannen, vil en anbefale at Rådmannen tar kontakt med Ilsvikøra Velforening, som representerer beboerne, for å komme til en avtale med beboerne om overtakelse av eiendommene. For å lette finansieringen for beboerne, kan eventuelt kommunen bygsle bort grunnen, slik at beboerne bare overtar selve bygningene. Overdragelsen kan enten skje ved at bygningene ble "selveierboliger" eller ved at det opprettes et borettslag, hvor kommunen kan inngå som borettshaver der beboerne ikke ønsker eller ser seg i stand til å overta boligene. Ved tildeling av ledige leiligheter bør boligformidlingsnemnda samarbeide med Ilsvikøra Velforening. Utflyttede "Øringer" som gjerne vil tilbake bør prioriteres, slik at det tradisjonsrike sosiale miljøet ivaretas og bedres.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Vedlagt følger forslaget til reguleringsbestemmelser, en redegjørelse og begrunnelse for planen, kommentarer til de foreslåtte reguleringsbestemmelsene, kopi av Havnestyrets uttalelse til planen, samt kopi av illustrasjonsplanen.

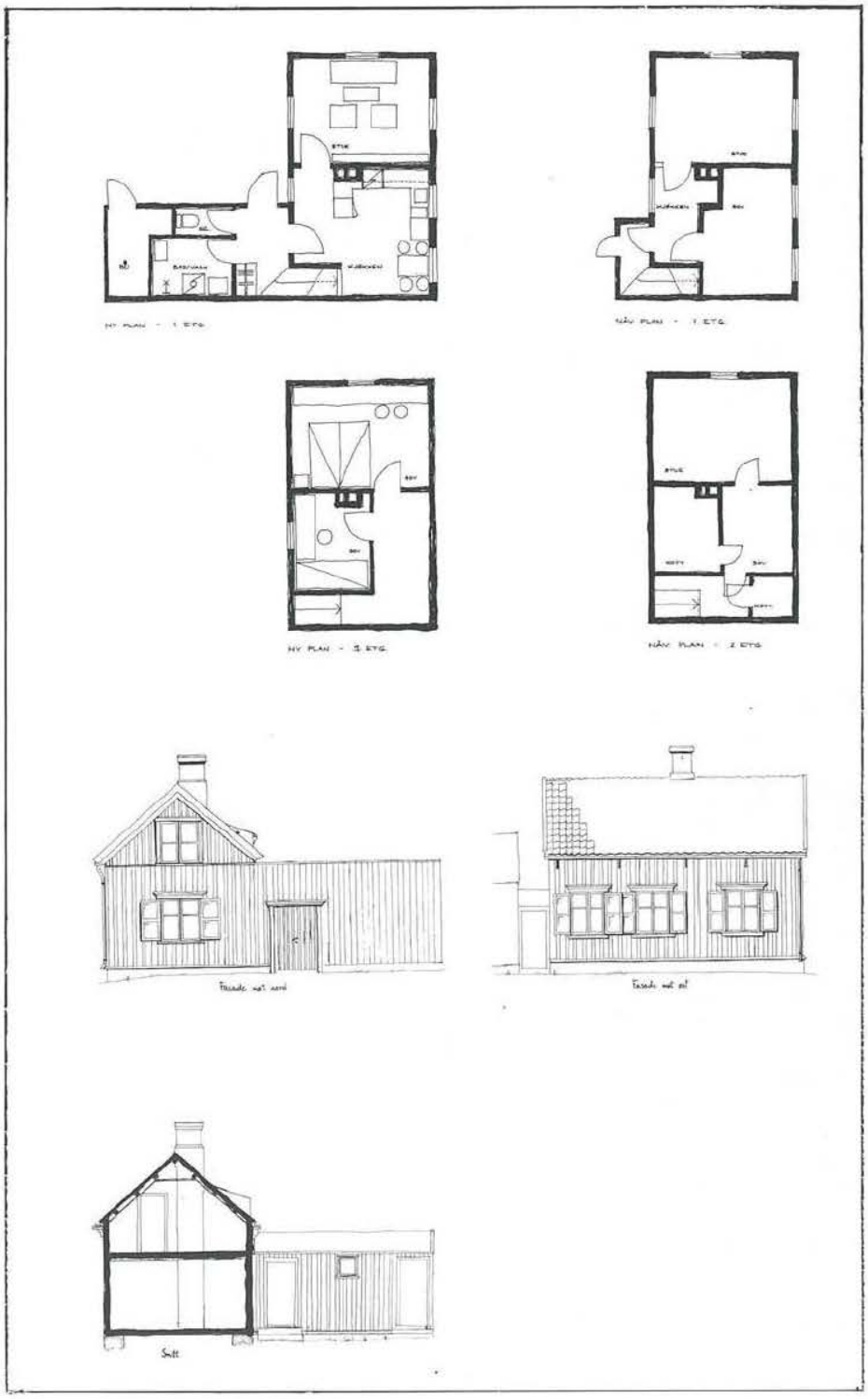

Ilsvikøra 10 — skisser for ombygging, målestokk 1:200
Øverst: Til venstre planer etter ombygging, til høyre nåværende planer. I midten: fasader. Nederst: Snitt.
Slike skisser er utarbeidet for samtlige hus. I de fleste tilfellene er det foreslått et tillbygg for bad og WC, dermed unngås større inngrep i det bestående.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

1. Reguleringsbestemmelsene gjelder for Ilsvikøra, med begrensning vist på reguleringsplanen.

   For området nord for Mellomila, som på planen er merket A, gjelder følgende reguleringsbestemmelser:

2. Området reguleres til spesialområde som søkes bevart på grunn av sin historiske og arkitektoniske verdi i henhold til Bygningslovens § 25,6. ledd.

3. Bebyggelsen i området reguleres til 2 formål.
   a) Areal som på planen er vist med gul farge reguleres til boligformål. Eksisterende bebyggelse som inngår i planen er vist med sterkere farge.

   b) Areal som på planen er vist med sterk grønn farge reguleres til naust for småbåter.

4. Den eksisterende bebyggelse som inngår i planen tillates bare ombygget, tilbygget eller modernisert under forutsetning av at fasade mot gangveg beholdes uendret eller tilbakeføres til et mer opprinnelig utseende.

5. Hvis en bygning som inngår i planen brenner eller rives, skal ny bygning oppføres med brannskille mot nabobygninger. Den nye bygningen skal gis en eksteriørutforming mest mulig lik den bygning som erstattes.

   Fasade mot gangveg skal flukte med nabobygninger.

6. Nyregulert boligtomt lengst nordøst på området skal primært bebygges med et tilflyttet eldre hus i 1½ eller 2 etasjer. Møneretning skal være som vist på reguleringsplan.

7. Areal for båtnaust skal disponeres av beboerne i reguleringsområdet. Naust skal oppføres i én etasje i treverk med utvendig stående bordkledning. Taket skal være saltak med takvinkel mellom 25 og 30 grader.

8. I areal for gangtrafikk skal kun tillates kjøretrafikk i forbindelse med renovasjon, snørydding og utrykning.

9. Parkering skal kun foregå på det areal som på reguleringsplanen er satt av til dette formål.
   Parkeringsplass skal kun disponeres av beboere i området. Nivået på den største parkeringsplassen skal senkes til det nivå bebyggelsen ligger på.
   For Ilsvikøra 1,3,5,7,9 og 11 forutsettes parkering på egen tomt.

10. Felles friområde nord for bebyggelsen skal utformes på en slik måte at det tilgodeser beboernes krav til felles ute-oppholdsplass samt lekeplass for barn. (Vedtekter til bygningsloven for Trondheim kommune § 69 nr. V). Felles friområde mellom parkeringsplass og bebyggelse kan inngjerdes og benyttes av beboerne som grønnsakhager.

11. I reguleringsgrense mot vest (Ila Jern A/S) skal oppsettes plankegjerde. Gjerdet skal være tett og så høyt at man fra reguleringsområdet ikke ser over det. Det skal ha stående bordkledning mot boligbebyggelsen og være malt i farge godkjent av Bygningsrådet.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

12. For alle bygningsarbeider som krever byggetillatelse etter Bygningslovens § 93 skal Bygningsrådet innhente uttalelse fra antikvarisk myndighet.

13. For øvrig underlegges området de alminnelige bestemmelser i Bygningsloven og gjeldende forskrifter og vedtekter, men det forutsettes gitt dispensasjon fra Bygningslovens § 70 for nødvendige tilbygg til bestående bebyggelse.

14. Vedlagte illustrasjonsplan skal legges til grunn for hovedutforming av området.

For området sør for Mellomila, på planen merket B, gjelder følgende reguleringsbestemmelser:

15. Området reguleres til trafikkområde etter Bygningslovens § 25.3.

16. Området skal ikke bebygges.

17. Området skal benyttes som parkeringsplass for industri, samt til gjesteparkering for område A.

Trondheim, 20. desember 1974.

Forslag til reguleringsplan for Ilsvikøra.
Redegjørelse og begrunnelse for planen,
kommentarer til reguleringsbestemmelsene.

1. I henhold til Bygningslovens § 25.6. søkes Ilsvikøra regulert som spesialområde for sin historiske og arkitektoniske verdi.

2. **Historisk bakgrunn:**

Bebyggelsen på Ilsvikøra, som i dag består av 27 bolighus, vokste fram i 1860-årene. Byfiskere og arbeidere ved bedriftene i Ila oppførte husene på grunn som de bygslet av Trondheim kommune. Tidligere lå det naust langs stranda foran husklyngen.

Ilsvikøra er et av de mest særpregete strøk i Trondheim, og i landssammenheng ett av meget få bevarte fisker- og arbeiderstrøk fra midten av forrige århundre.

3. **Bebyggelsen:**

Bortsett fra enkelte bygninger, har bebyggelsen gjennomgått svært små forandringer. Det eldste huset er nr. 18, oppført av Hans Dick i 1780. Det skjemmes i dag av utvendig platekledning og nye vinduer, men er for øvrig en relativt intakt 1780-tallsbygning.

De øvrige husene er stort sett 3-romshus i én, en og en halv eller to etasjer. Svært mange er tilflyttet fra bygdene omkring Trondheimsfjorden og kan være atskillig eldre enn oppføringsdata tilsier.

Enkelte hus viser så å si opprinnelige interiører, mens andre er blitt en del modernisert opp gjennom årene.

Et karaktertrekk ved bebyggelsen er små dimensjoner og enkel detaljutforming.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

4. **Miljøkvalitet:**

Som miljømessig kvalitet vil en peke på den nære tilknytning til sjøen og skiftingen mellom smale gater og åpne plasser. Bebyggelsen er enhetlig og har en klar avgrensning mot omgivelsene.

5. **Bygningsteknisk standard:**

Bygningsteknisk varierer standarden fra god til svært dårlig. Så nær som for én bygnings vedkommende kan en regne med at bygningsstammen er intakt, mens tak, dører og vinduer trenger utbedring/utskifting. Uthusene er ofte i svært dårlig forfatning.

6. **Omgivelsene:**

Bebyggelsen er i dag omgitt av industribedrifter i øst og vest. Særlig Ila Jern A/S, som baserer en del av sin produksjon av skrapjern, er en svært skjemmende nabo. Store skrapjernhauger ligger tett innpå boligbebyggelsen, og en parkeringsplass utlagt i seinere tid på det området hvor beboerne på Ilsvikøra hadde sin felles hage, benyttes også i stor grad til lagring av skrapjern. I sør er det også en parkeringsplass som i dag delvis brukes til lager.

7. **Adkomst:**

Adkomsten skjer i dag dels fra Mellomila, dels fra en nord- sørgående veg øst for bebyggelsen.

8. **Beboerne:**

Det bor i dag mellom 70 og 80 mennesker på Ilsvikøra, fordelt på ca. 30 husstander.

Aldersfordelingen er omtrent som landsgjennomsnittet, men med forholdsvis mange personer over 50 år.

Ca. halvparten av husstandene har bodd på Ilsvikøra i mer enn 25 år.

En del av beboerne er etterkommere av de første som slo seg ned på Ilsvikøra.

Et flertall av beboerne ønsker fortsatt å få bo på Ilsvikøra, og det er også et sterkt ønske fra "Øringer" som har flyttet ut om å få flytte tilbake, forutsatt at området blir sikret som boligområde.

Se vedlagte "Sammenfatning av registrering på Ilsvikøra – Feb. mars 1973", utført av ark.studenter ved NTH.

9. **Tidligere saksgang:**

De to naboene Ila Jern A/S og Trondhjems Nagle- og Spikerfabrik gjorde i etterkrigsårene stadig sine utvidelsesbehov gjeldende, og dette vant sterkt gehør hos myndighetene. I 1960 ble det besluttet å si opp bygselkontraktene ved disses utløp, og kommunen begynte å kjøpe opp hus på Ilsvikøra. Noe seinere ble arbeidet med en reguleringsplan som skulle tilgodese industribedriftenes utvidelsesbehov satt i gang. En slik plan ble første gang vedtatt av byplanrådet 16.2.1965. Fortidsminneforeningen påpekte bebyggelsens bevaringsverdi i brev til byplanrådet 2.4.1965. Riksantikvaren henstilte i brev til Formannskapet 29.4.1966 kommunen å søke muligheter for bevaring av bebyggelsen. Boligrådmannen sier i brev til Bystyret 9.9.1966: " – Eventuell bevaring av slik bebyggelse på Ilsvikøra vil som nevnt føre med seg at gode bedrifter hindres i sin tiltrengte utvidelse. Dette vil i tilfelle være en alvorlig sak for

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

vårt bysamfunn ettersom gode ekspansjonsmuligheter for disse bedriftene betyr mye for løsningen av andre viktige oppgaver i byen."

Reguleringsforslaget ble vedtatt av Bystyret 27.10.66.

10. Gjeldende reguleringsplan:

Gjeldende reguleringsplan er stadfestet av Kom. og Arb.-departementet 29. okt. 1968. I departementets stadfestelsesbrev heter det: (utdrag)

> " – En forutsetter at i det på planen viste område Ilsvikøra ikke blir oppført bebyggelse uten at saken på forhånd er tatt opp med Byplanrådet i Trondheim og Riksantikvaren."

Byplanrådet har 13. januar 1970 vedtatt en tomtedelingsplan for Ilsvikøra, men denne er i prinsippet i strid med det ovenfor siterte utdrag av Departementets stadfestelsesbrev.

Av de innsendte kommentarer går det fram at verken Ila Jern A/S eller TNS er tilfreds med denne planen.

11. Vedlagte forslag til reguleringsplan:

Hensikten med planen er

a) å sikre at et særpreget bygningsmiljø blir bevart,
b) å sikre bebyggelsens tilknytning til sjøen,
c) å opprettholde og forbedre et sentrumsnært boligområde.

Kommentar til pkt. a): Områdets antikvariske verdi framgår av Riksantikvarens bestrebelser for en bevaring av området. I tillegg har det kommunale antikvariske utvalg prioritert bebyggelsen for bevaring.

Kommentar til pkt. b): En del av bakgrunnen for det samfunnet som oppsto på Ilsvikøra var den nære tilknytning beboerne hadde til sjøen. Ser man på bebyggelsens "historieframstillende kvalitet", er det derfor vesentlig at områdets tilknytning til sjøen opprettholdes. Ved å gi mulighet for å ha båtopplag nær boligen, vil Ilsvikøra fortsatt kunne bli et attraktivt bosted for fiskere eller andre med yrkestilknytning til sjøen. I tillegg kommer den generelle kvalitet som tilknytningen til fjorden tilfører boligområdet.

Kommentar til pkt c): Et flertall av beboerne ønsker fortsatt å bo på Ilsvikøra.

Det er politisk enighet om å styrke boligtilbudet i sentrumsnære strøk. Til tross for dette er avgangen av boliger i sentrum forsatt større enn tilgangen.

Ilsvikøra har ca. 2000 kvadratmeter boligflate som ligger i gangavstand fra sentrum.

12. Kommentarer til reguleringsbestemmelsene:

Pkt. 4. – Innskjerping av bygningslovens § 92, siste ledd: "Bygningsrådet skal se til at historisk arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til en bygnings ytre, så vidt mulig blir bevart".

Pkt. 5. – For å opprettholde områdets karakter, må man sikre at bebyggelsen framstår med enhetlig preg også når et nytt hus skal innpasses. Den sikreste garanti for at så skjer vil være å binde husets utforming til den bygning som erstattes.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Pkt. 6. – Den nye boligtomten er innregulert for å gi en klarere avgrensning av området mot industribebyggelsen i øst.

Pkt. 7. – Det vises til det som ovenfor er skrevet om hensikten med reguleringsforslaget.

Pkt. 8. – Det er i reguleringsplanen regnet 1 parkeringsplass pr. leilighet. Dette er en redusert standard i forhold til standarden i nye boligområder, men det er mulighet for gjesteparkering på parkeringsplassen sør for Mellomila utenom arbeidstid.

I Oslo har man for reguleringsplaner som vesentlig omfatter eldre boligbebyggelse vedtatt å redusere kravene til parkeringsplasser vesentlig.

Pkt. 9. – Nåværende parkerings/lagerplass for Ila Jern er anlagt på et område beboerne på Ilsvikøra disponerte like til for 3–4 år siden. Det er her lagt ut en fylling slik at plassen nå er i plan med Ila Jern's område.

Pkt. 10. – Den åpne plassen på strandbrinken nord for bebyggelsen er stadig i bruk som ute-oppholdsplass for beboerne, og blant beboerne er det sterkt ønske om at denne tradisjonen videreføres. I området som nå benyttes som parkering og skrapjernlager for Ila Jern, har det tidligere vært små grønnsakhager. Muligheten for slik utnyttelse bør holdes åpen.

Pkt. 11. – Bygningslovens § 103, 1. ledd: "Bygningsrådet kan kreve gjerde også mot nabotomt." Da nåværende bruk av nabotomten til det regulerte området kan karakteriseres som skjemmende for omgivelsene, må Bygningsrådet kunne kreve gjerde oppsatt.

Pkt. 12. – Med "antikvarisk myndighet" menes Riksantivar, Fylkeskonservator eller tilsvarende kommunal myndighet dersom slik opprettes.

Pkt. 13. – Tilbygg vil være nødvendige på flere av husene for å skaffe tilfredsstillende sanitære forhold.

Trondheim, 20 desember 1974.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

19. Havnevesenet uttaler 23.9.1975:

"Havnevesenet kan ikke støtte forslaget om en reguleringsplan som tar sikte på å bevare og gjenoppbygge Ilsvikøra som boligområde.

Stedet ligger mot landsiden inneklemt mellom store industr bedrifter og en jernbanelinje på fylling.

Mens det tidligere vendte ut mot en åpen, ren fjord, ligger det idag vis-a-vis den nye Ila Pir og skjemmes av kloakkutløp og urenheter fra industrien omkring Ilsvikørbassenget.

Strøket preges av transportanlegg, siloer, fabrikker og trafikk med forurensning og støy.

Uansett miljøverntiltak og restriksjoner må regnes med at Ilsvikøta i fremtiden vil bli lite egnet for alminnelige boliger f.eks. med barn.

Hertil kommer at Trondheim havnevesen mangler åpne arealer i tilslutning til den moderne Ila Pir. Havneanalyse 1967 v/Industrikonsulent A/S s. 18:

"Kaikapasiteten i Distrikt 1 kan økes betydelig hvis landområdet bak havneområdet kan sikres for trafikkaktiviteter til og fra de eksisterende anlegg-silo, førblanderi, jernlager og stykkgodskai. "

Dette var bl.a. bakgrunnen for etatens framstøt som førte til det refererte vedtak av 13.1.1970. Havnevesenet fikk derved anledning til å disponere de aktuelle arealer på Ilsvikøra etter hvert som disse ble frigjort for bebyggelse.

I henhold til ovenstående kan Trondheim havnevesen ikke tiltre reguleringsforslaget fordi stedet etter vår mening egner seg bedre til industri- og trafikkformål enn til boliger.

Ansees den eksisterende bebyggelse bevaringsverdig, bør overveies å flytte husene til et strøk som minner om den tidligere idyll på Ilsvikøra. "

Til sistnevnte uttalelse vil byplankontoret anføre at man er klar over de motstridende interesser. Man finner imidlertid å måtte tillegge alle de øvrige positive reaksjoner på planen avgjørende vekt.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

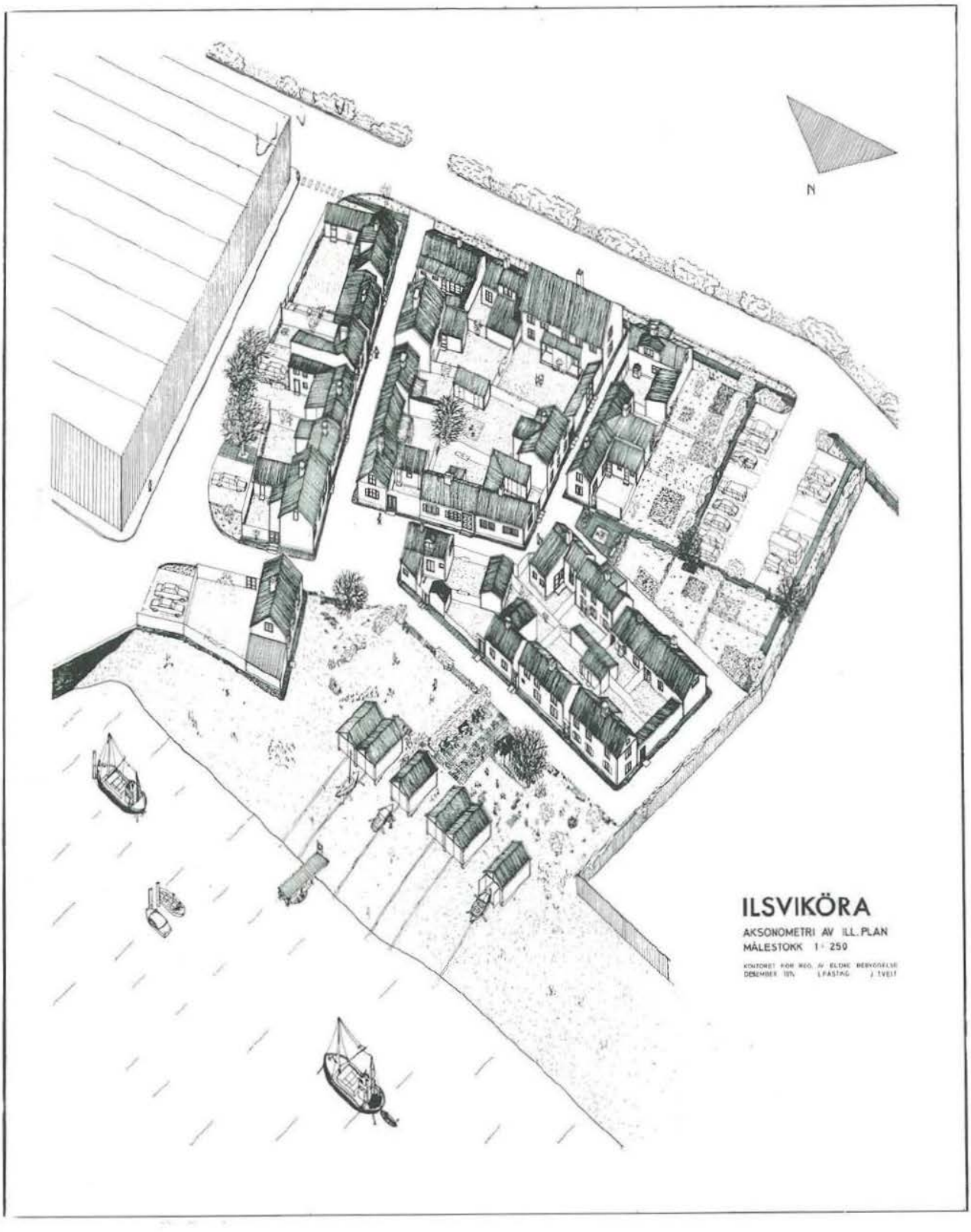

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Bilag

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Bilag 1.

INSTRUKS FOR DET ANTIKVARISKE ARBEID I TRONDHEIM KOMMUNE

1. Rådgivende organ for kommunens antikvariske arbeid skal være "Det antikvariske utvalg" som består av fem medlemmer, med personlige varamedlemmer. Tre av disse oppnevnes direkte av formannskapet. En av dem skal være medlem av kulturutvalget. To medlemmer oppnevnes av formannskapet etter innstilling fra Selskabet for Trondhjems Byes Vel, Den trønderske avdeling av Fortidsminnesmerkeforeningen, Institutt for arkitekturhistorie ved NTH, Trondheim Arkitektforening og Trondheim historiske forening.

   Kulturutvalgets representant er formann i utvalget. Funksjonstiden er 4 år.

2. Kontoret for registrering av eldre bebyggelse arbeider i samråd med Det antikvariske utvalg og utfører de pålegg som dette gir. Kontoret er administrativt underlagt skolerådmannen, Kontoret ledes av en arkitekt, ansatt på de vilkår som gjelder for kommunens tjenestemenn i heldagsstilling.

3. Utvalgets og registreringskontorets arbeidsområde.

   a. Registrering av bebyggelse i Trondheim bygget før år 1900. (I spesielle tilfelle også yngre bebyggelse.) Registreringen foretas av registreringsarkitekten etter utvalgets retningslinjer.

   b. Prioritering av den eldre bebyggelse etter dens bevaringsverdi. Registreringsarkitekten utarbeider forslag til prioritering som behandles av utvalget.

      Lister over bygninger som utvalget finner bevaringsverdige tilstilles de tekniske etater og skal være tilgjengelige for interesserte.

   c. Praktisk vernearbeid. Registreringsarkitekten skal arbeide for å værne om bevaringsverdige hus og andre minnesmerker Utvalget fremmer forslag om vedlikehold, eventuell restaurering og sikring av disse for framtida.

   d. Registreringsarkitekten skal være konsulent for de tekniske etater i antikvariske spørsmål. Reguleringsplaner skal på et tidlig stadium i planleggingsprosessen forelegges registreringsarkitekten til uttalelse. Meldinger til bygningsrådet som gjelder riving eller ombygging av eldre hus, skal forelegges registreringsarkitekten til uttalels i god tid før behandling i bygningsrådet, jfr. punkt 3a. I alle slike saker som vedrører bevaringsverdig bebyggelse, skal Det antikvariske

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

utvalg avgi uttalelse til bygningsrådet.

e. Når et bevaringsverdig hus rives, skal registreringsarkitekten på forhånd og under rivingen foreta undersøkelser, oppmåling og fotografering og eventuelt sørge for at antikvariske bygningsdeler bevares i den grad det er mulig.

4. Det forutsettes at registreringsarkitekten samarbeider med og søker råd hos de antikvariske myndigheter.

5. Registreringsarkitekten sender rapport til Det antikvariske utvalg ved utgangen av hvert kvartal. Utvalget videresender denne rapport med eventuelle kommentarer til skolerådmannen, som forelegger saken for formannskapet.

6. Kommunen forbeholder seg adgang til å forandre denne instruks.

Vedtatt av Formannskapet 8. mars 1973.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

ANTIKVARISK REGISTER FOR TRONDHEIM — Bebyggelse

Gate Kongens gate nr. 27
Betegnelse "Hjorteapoteket"

Eier 1970 A/S Autocentralen 1925
Takst kr. 1.800.000 Areal tomt 283 m² bygninger m²
Bruk Kontor, bolig. Verksted i bakgård.

Oppført _____ (KJENT) tidligst 1700 senest _____ omkring _____ (ANTATT)
Siste brann Tidligere branner

Byggherre Oppr. bruk
Arkitekt

Plantype Midtgangshus, sideflöy m. kjökken, svalgang.

Hovedmål 30,5 x 10,5 Etasjer 2

Grunnmur Stein.
Vegger Tömmer, stående panel.
Tak Saltak, tegl, gesimskasse.

Kjeller Stor hvelvkjeller under oppr. hovedbygn. Trappenedgang opprinnelig fra gårdsplass.

Eksteriør Barokk port m. gammelt gatenr., Louis Seize-midtdör. (Sladrespeil i 2. et.) Sen-empire vindusomramming. Midthengslete vinduer i 2. et.
Interiør En del gamle dörer m. barokk omramming, brystv.panel i 1. et.

Gårdsplass, senket til kjellernivå. Stöpt.
Uthus Stabbur m. rokokkovindu, intakt underbygn. Dårlig vedl.holdt.

Ombygging
1778 - Vestligste del av hovedbygn. påbygget.
ca.1920 Tidligere tverrbygning flyttet til Dybdahlsv. 3.

Tegninger, oppmålinger
Udatert: Planer, snitt, fasade 1:50, portal 1:10 - NTH
Stabbur 1:50, 1:10 - NTH

Opprinnelig svalgangshus. Svalgang intakt på vestligste del av bygningen.
Huset er utvilsomt et av Trondheims eldste trehus med så mye av sitt opprinnelige preg i behold.

Ønskelige forandringer
Eksteriör og interiör bör tilbakeföres. Vedlikehold.

Omgivelser
Positive.

Vedlikeholdstilstand	C B
Antikvarisk tilstand	A
Arkitekturvurdering	B
Miljøvurdering	A
Prioritering	A(B)

Dato 17.9.73
Sign L.F.

B 2.1.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Gate Kongens gate	**nr.** 27
Eldre bilder	**Foto** Portal - NK
Litteratur P. Schönning: "Træk av Trondhjems top. hist." Th. Petersen: "Kalvskinnet i Trondhjem"	
Kilder Branntakst 1766, 1777, 1787, 1797	
Tidligere bygning brent/revet	
Kultur-, personalhistorie Første kjente eier - Gudmund Wikkensen (skattemanntall 1683). Hjorteapoteket 1862-1905.	
Reguleringsplan Reg.pl. 569, stadf. 20.11.1958. **Til hinder for bevaring?**	
Fremtidige planer	

B 2.2.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

DECLARATION OF AMSTERDAM
DECLARATION d'AMSTERDAM

CONGRESS ON THE EUROPEAN ARCHITECTURAL HERITAGE

OCTOBER 1975

The Congress of Amsterdam, the crowning event of European Architectural Heritage Year 1975, and composed of delegates from all parts of Europe, wholeheartedly welcomes the Charter promulgated by the Committee of Ministers of the Council of Europe, which recognises that Europe's unique architecture is the common heritage of all her peoples and which declares the intention of the Member States to work with one another and with other European governments for its protection.

The Congress likewise affirms that Europe's architectural heritage is an integral part of the cultural heritage of the whole world and has noted with great satisfaction the mutual undertaking to promote co-operation and exchanges in the field of culture contained in the Final Act of the Congress on Security and Co-operation in Europe adopted at Helsinki in July of this year.

In so doing, the Congress emphasises the following basic considerations:

a) Apart from its priceless cultural value, Europe's architectural heritage gives to her peoples the consciousness of their common history and common future. Its preservation is, therefore, a matter of vital importance.

b) The architectural heritage includes not only individual buildings of exceptional quality and their surroundings, but also all areas of towns or villages of historic or cultural interest.

c) Since these treasures are the joint possession of all the peoples of Europe, they have a joint responsibility to protect them against the growing dangers with which they are threatened - neglect and decay, deliberate demolition, incongruous new construction and excessive traffic.

d) Architectural conservation must be considered, not as a marginal issue, but as a major objective of town and country planning.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

e) Local authorities, with whom most of the important planning decisions rest, have a special responsibility for the protection of the architectural heritage and should assist one another by the exchange of ideas and information.

f) The rehabilitation of old areas should be conceived and carried out in such a way as to ensure that, where possible, this does not necessitate a major change in the social composition of the residents. All sections of society should share in the benefits of restoration financed by public funds.

g) The legislative and administrative measures required should be strengthened and made more effective in all countries.

h) To help meet the cost of restoration, adaptation and maintenance of buildings and areas of architectural or historic interest, adequate financial assistance should be made available to local authorities and financial support and fiscal relief should likewise be made available to private owners.

i) The architectural heritage will survive only if it is appreciated by the public and in particular by the younger generation. Educational programmes for all ages should, therefore, give increased attention to this subject.

j) Encouragement should be given to independent organisations - international, national and local - which help to awaken public interest.

k) Since the new buildings of today will be the heritage of tomorrow, every effort must be made to ensure that contemporary architecture is of a high quality.

In view of the recognition by the Committee of Ministers in the European Charter of the architectural heritage that it is the duty of the Council of Europe to ensure that the Member States pursue coherent policies in a spirit of solidarity, it is essential that periodic reports should be made on the progress of architectural conservation in all European countries in a way which will promote an exchange of experience.

The Congress calls upon governments, parliaments, spiritual and cultural institutions, professional institutes, commerce, industry, independent associations and all individual citizens to give their full support to the objectives of this Declaration and to do all in their power to secure their implementation.

Only in this way can Europe's irreplaceable architectural heritage be preserved, for the enrichment of the lives of all her peoples now and in the future.

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

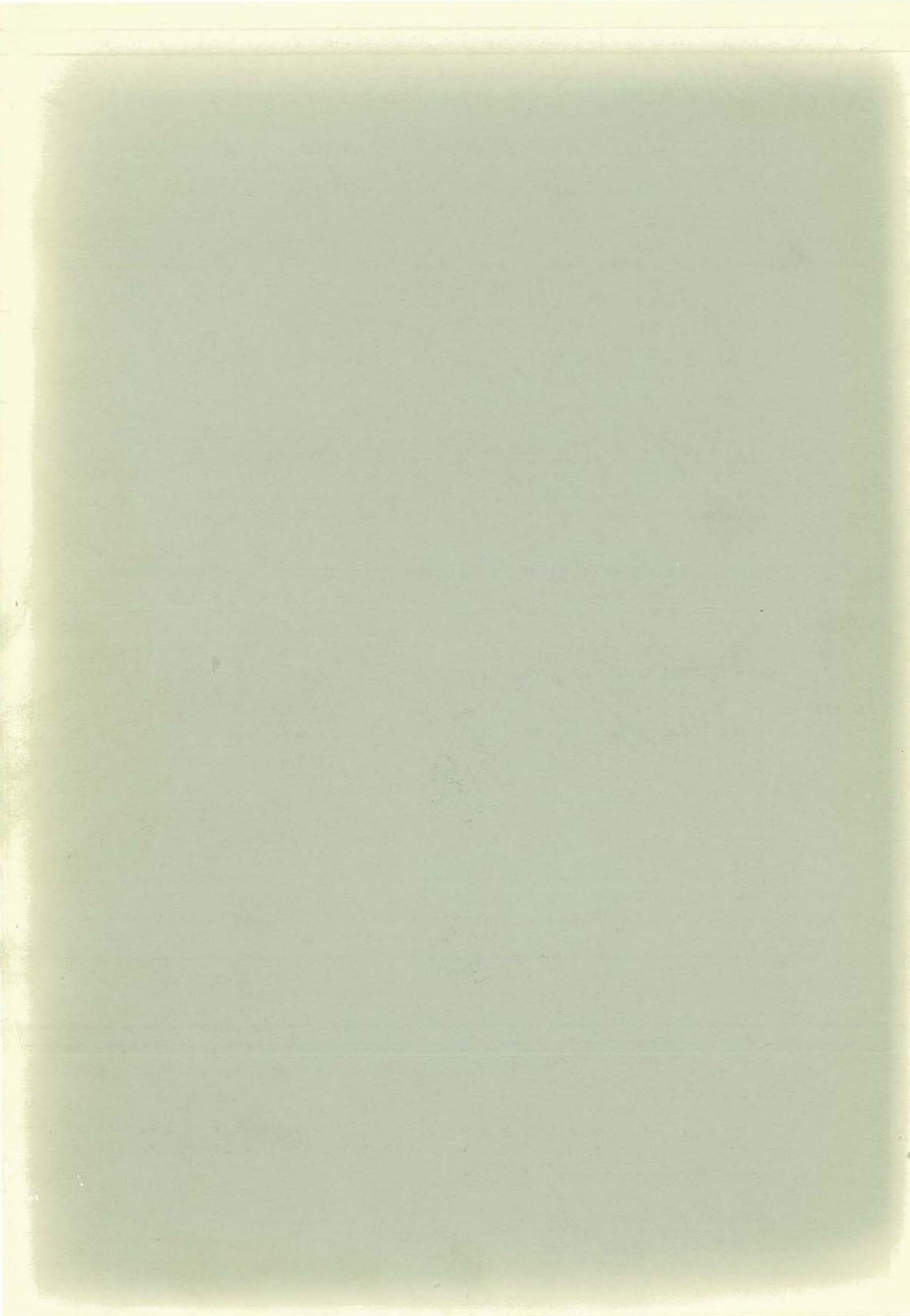

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

TRONDHEIMS BYBILDE · 1976

KARTBILAG II VERNEVERDIGE OMRÅDER

Grense for parker og friområder med fredningsverdi

" " fredningsområde

" " spesialområde

Brolegging som bør bevares og utbedres

MÅLESTOKK 1 : 5000

0 100 200 300 400 500 m

Trykk: Keller & Toft A/S

N

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

TRONDHEIMS BYBILDE · 1976

KARTBILAG III

BRANNER

MÅLESTOKK 1:5000

0 100 200 300 400 500 m

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

TRONDHEIMS BYBILDE · 1976

KARTBILAG IV

BYVANDRING

Vandringsrute

Utsiktspunkt

Standpunkt for bilder

MÅLESTOKK 1:5000

0 100 200 300 400 500 m

Trykk: Keller & Tott A/S

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons

KARTBILAG V · HVELVKJELLERE oppført før 1807
(etter arkitekt Johnny Kregness' registreringer 1976)

MÅLESTOKK 1:10000

0 0.5 1 km

Eier / Owner Institution: Trondheim byarkiv, The Municipal Archives of Trondheim
Arkivreferanse / Archive reference:
URL: www.trondheim.kommune.no/byarkivet/kilder
Lisens: Creative Commons